

**МІЖНАРОДНІ
СТАНДАРТИ
ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра міжнародного та європейського права

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти галузі знань К «Безпека та оборона»,
спеціальності К9 «Правоохоронна діяльність»,
галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право»,
спеціальності D8 «Право» та галузі знань
Д «Бізнес, адміністрування та право»,
спеціальності D9 «Міжнародне право»

Одеса
«Астропринт»
2025

УДК 341.231.14:006(073)
М581

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Міжнародні стандарти захисту прав людини».

У навчально-методичному посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, а також рекомендований перелік джерел.

Навчально-методичний посібник рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

Укладачі:

Х. Н. Бехруз, доктор юридичних наук, професор (тема 5) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4786-7341>);

О. О. Сурілова, доктор юридичних наук, професор (тема 2, 6) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7071-6678>);

К. В. Мануїлова, кандидат юридичних наук, доцент (тема 4) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3066-4900>);

М. В. Грушко, кандидат юридичних наук, доцент (тема 6, 7) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5856-8147>);

О. К. Канєнберг-Сандул, кандидат юридичних наук, доцент (тема 8) (ORCID ID <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-8007-3335>);

В. Х. Ярмачі, кандидат юридичних наук, доцент (тема 3) (ORCID ID <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-5924-1085>);

А. С. Бугасць, асистент (тема 1) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5221-9117>)

Рецензенти:

К. В. Громовенко, доктор юридичних наук, професор, ректор Міжнародного гуманітарного університету, заслужений юрист України;

К. В. Вітман, доктор політичних наук, професор, директор Центру підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів

Рекомендовано навчально-методичною радою Національного університету «Одеська юридична академія» (*протокол № 8 від 29.08.2025 р.*)

ISBN 978–617–8569–68–6

© Бехруз Х. Н., Сурілова О. О.,
Мануїлова К. В. [та ін.],
укладання, 2025

ЗМІСТ:

ВСТУП.....	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	8
ТЕМА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	9
ТЕМА 2. УНІВЕРСАЛЬНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ.....	15
ТЕМА 3. МІЖНАРОДНІ КОНТРОЛЮЮЧІ ОРГАНИ ЗА ДОТРИМАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	21
ТЕМА 4. ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ПРАВ ЛЮДИНИ.....	26
ТЕМА 5. РЕГІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ (МІЖАМЕРИКАНСЬКА АФРИКАНСЬКА ІСЛАМСЬКА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ).....	47
ТЕМА 6. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ. ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ.....	52
ТЕМА 7. ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	68
ТЕМА 8. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ООН ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	87
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ.....	92
РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ.....	94

ВСТУП

Дисципліна «Міжнародні стандарти захисту прав людини» вивчається здобувачами першого бакалаврського рівня.

Метою викладання навчальної дисципліни «Міжнародні стандарти захисту прав людини» є формування у здобувачів вищої освіти знань про сутність та правову природу прав і свобод людини, міжнародно-правові стандарти прав людини, їх теоретичні основи, механізми реалізації та захисту на міжнародному та національному рівнях.

Коротким описом предметної сфери є вивчення традиційних тем: основ теорії прав людини, універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини та їх нормативне забезпечення, міжнародних контролюючих органів за дотриманням міжнародних стандартів з прав людини. Для професійного розвитку здобувачів вищої освіти розглядаються теми, які дозволяють перейти до аналізу конкретних міжнародно-правових проблем: Європейської системи захисту прав людини, інших регіональних механізмів захисту прав людини (Міжамериканська, Африканська, Ісламська системи захисту прав людини, система захисту прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні), обмежень прав та свобод людини, прав та свобод людини в умовах надзвичайного стану, прав людини під час збройних конфліктів, міжнародно-правових особливостей діяльності ООН щодо захисту прав людини. Права людини є основною цінністю, що забезпечує гідність, свободу та рівність кожної людини. У міжнародному праві права людини відіграють важливу роль, встановлюючи стандарти, які повинні дотримуватись усі держави. Особливістю стандартів прав людини у сучасний період стала поява комплексу норм, що регулюють права людини та гарантії їхнього захисту, у чому виражається тенденція інтернаціоналізації прав людини, а також гуманізації міжнародного права, його повороту до загальногуманістичних та демократичних принципів. Цінність міжнародних актів про права людини в тому, що вони закріплює той нормативний мінімум, на який повинні орієнтуватися держави при визнанні та забезпеченні проголошуваних прав.

Нині загальний стан міжнародно-правового регулювання, його місце у правовій системі України, визначають міжнародні стандарти у галузі прав людини у яких закріплені зобов'язання, яких держави зобов'язані дотримуватися. Проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародних стандартів, які також визначаються як основні права людини.

Оволодіння курсом «Міжнародні стандарти захисту прав людини» передбачає читання лекцій, проведення практичних занять, виконання самостійної роботи та складання заліку.

Особлива увага приділяється прищепленню у здобувачів вищої освіти ідентифікувати предмет регулювання окремих складових міжнародних стандартів прав людини, особливостей механізмів регулювання у сфері прав людини та аналізу міжнародно-правових актів і практики їх застосування.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми після вивчення дисципліни «Міжнародні стандарти захисту прав людини» здобувачі повинні:

- **знати** специфіку міжнародно-правових стандартів прав людини; правову природу та юридичну сутність прав і свобод людини, визначати основні підходи щодо міжнародно-правового захисту прав людини та основні тенденції розвитку міжнародно-правового захисту прав людини;

- **володіти** основними методами, (кейс-метод, реферат (доповідь), презентація, робота у малих групах, консультації, самостійна робота, групові дискусії, робота над проектами);

- **володіти** навичками самостійної роботи з міжнародними документами та актами національного законодавства, що необхідні для всеосяжного застосування норм міжнародного та національного законодавства в сфері стандартів прав людини, набуття практичних навичок щодо визначення, обрання та реалізації найбільш ефективних засобів захисту прав людини;

- **застосовувати** на практиці знання механізмів захисту прав людини, працювати з міжнародно-правовими актами, поєднувати теорію та практику міжнародного та національного права;

- **використовувати** методологічні засади правозастосування в міжнародно-правовому захисті прав людини, спеціалізовані бази даних і джерела міжнародного права.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредитів ECTS.

Підсумковою формою контролю є залік.

Вивчення навчальної дисципліни «Міжнародні стандарти захисту прав людини» здійснюється із застосуванням традиційних методів навчання, спрямованих на формування всебічних знань, аналітичного мислення та практичних навичок здобувачів. Зокрема, застосовуються методи систематичний виклад теоретичного матеріалу з метою формування базових знань про міжнародно-правові стандарти та механізми захисту прав людини, ключові інституції та документи. Дослідження міжнародної практики стандартів захисту прав людини для розвитку навичок правового аналізу та вирішення практичних завдань. Кооперативне навчання через спільне опрацювання окремих тем, підготовку презентацій та повідомлень. Аналіз наукової літератури, міжнародних договорів, судових рішень, підготовка есе, рефератів, а також застосування онлайн-платформ Moodle.

Оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти щодо опанування навчальної дисципліни здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національного шкалою	
		Екзамен	залік
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
1-59	Fx	Незадовільно	не зараховано
1-34	F		

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

	Назва теми	Лекційні заняття (год.)	Практичні заняття (год.)	Самостійна робота (год.)
1.	Основи теорії прав людини	2	2	6
2.	Універсальні міжнародно-правові стандарти прав людини та їх нормативне забезпечення	2	2	6
3.	Міжнародні контролюючі органи за дотриманням міжнародних стандартів з прав людини	2	4	8
4.	Європейська система захисту прав людини	2	2	8
5.	Регіональні механізми захисту прав людини (Міжамериканська, Африканська, Ісламська системи захисту прав людини, система захисту прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні)	4	4	6
6.	Обмеження прав та свобод людини. Права та свободи людини в умовах надзвичайного стану	2	2	6
7.	Права людини під час збройних конфліктів	2	2	6
8.	Міжнародно-правові особливості діяльності ООН щодо захисту прав людини	2	2	6

ТЕМА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення здобувачів із теоретичними основами прав людини, їх походженням, класифікацією та значенням у сучасному міжнародному праві.

1. Поняття та сутність прав людини в міжнародному праві.
2. Історичний розвиток концепції прав людини.
3. Класифікація прав людини: покоління прав людини.
4. Принципи прав людини в міжнародному праві.
5. Джерела міжнародного права прав людини.
6. Роль держави у забезпеченні прав людини.

Зміст лекцій

Поняття та сутність прав людини в міжнародному праві. Права людини – це сукупність природних і невід’ємних прав та свобод, які належать кожній людині від народження незалежно від громадянства, раси, статі, релігії чи інших ознак¹. У міжнародному праві вони закріплені в універсальних і регіональних документах, таких як Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966)², а також Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950)³. Сутність прав людини полягає в їх універсальності, невідчужуваності та недискримінаційності, що забезпечують захист гідності особи, рівність і справедливість.

Права людини базуються на принципах природного права, які визнають їх як невід’ємну частину людської природи, та позитивного права, яке забезпечує їх юридичне визнання і захист. У сучасному світі права людини є основою міжнародного правопорядку, а деякі норми, як-от заборона тортур чи рабства, мають статус *jus cogens*, що зобов’язує всі держави їх дотримуватися незалежно від ратифікації договорів. Права людини також є основою для діяльності міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, та національних систем захисту прав. Вони відіграють ключову роль у формуванні демократичних суспільств, забезпечуючи баланс між свободою особи та інтересами держави⁴.

Історичний розвиток концепції прав людини. Концепція прав людини пройшла тривалий шлях розвитку, відображаючи зміни у філософських, релігійних і політичних поглядах. У давнину ідеї природних прав зароджувалися

¹ Основи міжнародно-правових стандартів прав людини. Навчально-методичний посібник / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2019. 168 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15563>

² Загальна декларація прав людини (1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015; Міжнародні пакти про права людини (1966). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

³ Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950). Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

⁴ Рабінович. П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

в працях філософів, таких як Платон і Арістотель⁵, але вони не мали сучасного юридичного змісту. У Середньовіччі релігійні доктрини, зокрема християнство, підкреслювали гідність людини як створіння Божого⁶. Епоха Просвітництва (XVII–XVIII ст.) стала переломною: ідеї Джона Локка про право на життя, свободу і власність, Жан-Жака Руссо про суспільний договір та Вольтера про свободу слова сформували основу для перших документів про права людини, таких як Декларація незалежності США (1776) та Декларація прав людини і громадянина Франції (1789)⁷. У XIX столітті боротьба за скасування рабства та робітничі права сприяла розвитку соціальних прав. У XX столітті, після Другої світової війни, створення ООН і ухвалення Загальної декларації прав людини (1948) ознаменували початок сучасного етапу, коли права людини стали універсальними нормами⁸. Сьогодні концепція прав людини розширюється, охоплюючи екологічні, цифрові та біоетичні права, що відображає нові виклики глобалізованого світу⁹.

Класифікація прав людини: покоління прав. Права людини класифікуються за «поколіннями», що відображають їх історичний розвиток і зміст. Перше покоління – громадянські та політичні права, які захищають особу від свавілля держави¹⁰. До них належать право на життя, свободу слова, свободу совісті, право на справедливий суд, закріплені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966)¹¹. Друге покоління – економічні, соціальні та культурні права, такі як право на освіту, працю, соціальний захист, охорону здоров'я, передбачені Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (1966)¹². Третє покоління – колективні права, зокрема право на мир, чисте довкілля, сталий розвиток, які стосуються груп або народів¹³. Деякі дослідники виділяють четверте покоління – права, пов'язані з біотехнологіями, генетичними технологіями та цифровим середовищем (наприклад, право на приватність у цифровій сфері). Класифікація допомагає систематизувати права, визначати їх пріоритетність і механізми реалізації, а також враховувати специфіку їх застосування в різних правових системах. Кожне покоління прав доповнює попереднє, створюючи комплексну систему захисту¹⁴.

⁵ Рабінович. П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

⁶ Основи міжнародно-правових стандартів прав людини. Навчально-методичний посібник / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2019. 168 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15563>

⁷ Доннеллі Дж. Універсальні права людини в теорії та практиці. К.: Сфера, 2012.

⁸ Загальна декларація прав людини (1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

⁹ Атаманова Н.В., Тицька Я.О. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. Juris Europensis Scientia. 2022.

¹⁰ Основи міжнародно-правових стандартів прав людини. Навчально-методичний посібник / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2019. 168 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15563>

¹¹ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

¹² Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

¹³ Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. Юридичний науковий електронний журнал. № 1. 2020. С. 51-53.

¹⁴ Рабінович. П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

Принципи прав людини в міжнародному праві. Права людини ґрунтуються на універсальних принципах, які забезпечують їх ефективність і універсальність¹⁵. Принцип універсальності означає, що права належать усім людям незалежно від географічного, культурного чи політичного контексту. Невідчужуваність підкреслює, що права не можуть бути скасовані чи відібрані без законних підстав¹⁶. Недискримінація гарантує рівність у реалізації прав без урахування раси, статі, релігії чи інших ознак¹⁷. Взаємозалежність і неподільність вказують на те, що всі категорії прав – громадянські, політичні, економічні, соціальні – є однаково важливими і взаємопов'язаними¹⁸. Принцип верховенства права вимагає, щоб держави забезпечували захист прав через справедливі закони та незалежні суди¹⁹. Ці принципи закріплені в ключових міжнародних документах, таких як Статут ООН, Загальна декларація прав людини, а також у практиці міжнародних судів, зокрема Європейського суду з прав людини. Вони є основою для оцінки дій держав і створення механізмів захисту прав людини на глобальному та регіональному рівнях.

Джерела міжнародного права прав людини. Джерела міжнародного права прав людини поділяються на основні та допоміжні²⁰. Основні джерела включають міжнародні договори, які є юридично обов'язковими: Загальна декларація прав людини (1948, як м'яке право), Міжнародні пакти 1966 року, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Американська конвенція про права людини (1969)²¹. Звичайне право, сформоване практикою держав, також є джерелом, наприклад, заборона геноциду чи тортур²². Допоміжні джерела охоплюють рішення міжнародних судів, таких як Європейський суд з прав людини чи Міжнародний суд ООН, а також рекомендації комітетів ООН (Комітет з прав людини)²³. М'яке право – резолюції Генеральної Асамблеї ООН, декларації – не є обов'язковими, але впливає на формування норм. Національне законодавство держав, якщо воно відповідає міжнародним стандартам, також може бути джерелом. Усі ці джерела створюють

¹⁵ Основи міжнародно-правових стандартів прав людини. Навчально-методичний посібник / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2019. 168 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15563>

¹⁶ Рабінович. П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

¹⁷ Загальна декларація прав людини (1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

¹⁸ Атаманова Н.В., Тицька Я.О. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. *Juris Europensis Scientia*. 2022.

¹⁹ Рабінович. П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

²⁰ Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: Голембовська О.О., 2018. 168 с.

²¹ Загальна декларація прав людини (1948) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015, Міжнародні пакти 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text, Американська конвенція про права людини (1969) URL: <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>.

²² Доннеллі Дж. Універсальні права людини в теорії та практиці. К.: Сфера, 2012.

²³ Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: Голембовська О.О., 2018. 168 с.

комплексну систему, що забезпечує захист і реалізацію прав людини на різних рівнях²⁴.

Роль держави у забезпеченні прав людини. Держави є основними суб'єктами забезпечення прав людини, оскільки вони несуть міжнародно-правові зобов'язання щодо їх дотримання, захисту та реалізації²⁵. Це передбачає створення законодавчої бази, яка відповідає міжнародним стандартам, наприклад, ратифікацію договорів ООН чи регіональних конвенцій²⁶. Держави зобов'язані виконувати негативні зобов'язання (утримуватися від порушень прав, наприклад, від тортур) і позитивні зобов'язання (активно створювати умови для реалізації прав, таких як доступ до освіти чи охорони здоров'я)²⁷. Важливу роль відіграють національні інститути, такі як омбудсмени, суди, органи соціального захисту²⁸. Держави співпрацюють із міжнародними організаціями (ООН, Рада Європи), подаючи звіти про виконання зобов'язань²⁹. У разі порушень прав людини держави несуть міжнародну відповідальність, що може включати санкції, компенсації чи рішення міжнародних судів. У сучасних умовах глобалізації держави також адаптують законодавство до нових викликів, таких як захист цифрових прав чи екологічних стандартів³⁰.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Права людини та їх основні характеристики.
2. Історичні етапи формування концепції прав людини.
3. Класифікація права людини та їх реалізація на практиці.
4. Взаємозв'язок між правами людини та обов'язками держави щодо їх забезпечення та захисту.
5. Механізми захисту прав людини на національному та міжнародному рівнях.
6. Загальна декларація прав людини 1948 року у формуванні системи захисту прав людини та її значення.

²⁴ Основи міжнародно-правових стандартів прав людини. Навчально-методичний посібник / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2019. 168 с. URI: <https://hdl.handle.net/11300/15563>

²⁵ Рабінович. П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

²⁶ Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: Голембовська О.О., 2018. 168 с.

²⁷ Атаманова Н.В., Тицька Я.О. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. Juris Europensis Scientia. 2022.

²⁸ Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. Юридичний науковий електронний журнал. № 1. 2020. С. 51-53.

²⁹ Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: Голембовська О.О., 2018. 168 с.

³⁰ Атаманова Н.В., Тицька Я.О. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. Juris Europensis Scientia. 2022.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Дослідити яким чином вплинула діяльність ООН на розвиток міжнародних стандартів у сфері прав людини.
2. Проаналізувати забезпечення реалізації прав людини в Україні відповідно до міжнародних зобов'язань.
3. Оцінити роль громадянського суспільства в утвердженні та захисті прав людини.
4. Написати есе (до 500 слів) на тему «Вплив глобалізаційних процесів на розуміння та реалізацію прав людини у сучасному світі».

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає універсальність прав людини?
2. Які історичні етапи розвитку прав людини ви можете назвати?
3. Яка різниця між громадянськими та соціально-економічними правами?
4. Які джерела регулюють права людини в міжнародному праві?

ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

1. Еволюція концепції прав людини від античності до сучасності.
2. Роль Загальної декларації прав людини в розвитку міжнародного права.
3. Покоління прав людини: порівняльний аналіз.
4. Вплив принципів прав людини на національне законодавство.

Рекомендовані джерела:

1. Загальна декларація прав людини (1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод(1950).URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Доннеллі Дж. Універсальні права людини в теорії та практиці. К.: Сфера. 2012.
5. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: Голембовська О.О. 2018. 168 с. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/tdp_2024/info/4lit.html
6. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навчально-методичний посібник / за ред. О. В. Бігняка. Херсон : Гельветика. 2019. 168 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15563>
7. Лазарєва М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2020. С. 51-53. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/13.pdf
8. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 2021. 256 с. URL:

https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Rabinovych-theory_philosophy_prava_posibnik_2021.pdf

9. Н. В. Атаманова, Я. О. Тицька. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві. *Juris Europensis Scientia*. 2022. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2022/1.pdf

ТЕМА 2. УНІВЕРСАЛЬНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: формування уявлень про природу універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини; розуміння цінності прав людини; усвідомлення ролі ООН у розробці універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини; ознайомлення з основними джерелами міжнародно-правових стандартів прав людини; визначення тенденцій сучасного розвитку універсальних прав людини.

1. Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини.
2. Джерела універсальних прав людини.
3. Загальна Декларація прав людини (1948 р.).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.).
5. Факультативні протоколи до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та їх місце в універсальному міжнародно-правовому стандарті прав людини.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.).
7. Сучасні виклики та тенденції розвитку універсального міжнародно-правового стандарту прав людини.

Зміст лекції

Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини. В доктрині міжнародного права існують різні підходи до розуміння дефініції «міжнародні стандарти прав людини». Стандарти визначаються як міжнародно узгоджені або схвалені документи з прав людини, (інструменти), незалежно від того, чи є вони обов'язковими до виконання. Обов'язкові документи кодифікують або створюють юридичні зобов'язання чи обов'язки («жорстке право»), тоді як необов'язкові документи містять рекомендації щодо норм поведінки та політики («м'яке право»). Проф. П. Рабінович запропонував поняття, яке найбільш повно відображає особливості міжнародного стандарту в цій сфері: «Це закріплені у міжнародних актах чи документах, текстуально уніфіковані і функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг таких прав, зумовлений досягнутим рівнем розвитку суспільства, а також встановлюють обов'язки держав щодо їхнього забезпечення, охорони і захисту, а за їх порушення передбачають негативні політичні чи юридичні наслідки»³¹. Права людини визнають невід'ємну цінність кожної людини, незалежно від її

³¹ Рабінович П. Міжнародні праволюдні стандарти: поняття, класифікації. URL: <https://www.publnhne-pravo.com.ua/files/37/pdf/pp-2020-37-13.pdf>

походження, місця проживання, думок чи переконань. Вони базуються на принципах гідності, рівності та взаємної поваги, які є спільними для різних культур, релігій та філософій. Вони стосуються справедливого ставлення до себе, справедливого ставлення до інших та можливості робити гідний вибір у нашому повсякденному житті.

Джерела універсальних прав людини. Джерелами універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини є Статут ООН, який серед цілей ООН декларує повагу та дотримання прав людини і основних свобод, а також Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р; Хартія економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 р. Ці документи не є юридично обов'язковими, однак мають значну політичну та правову вагу. З їх прийняттям Організація Об'єднаних Націй визначила широкий спектр міжнародно визнаних прав, включаючи громадянські, культурні, економічні, політичні та соціальні права та створила механізми захисту цих прав та допомоги державам у виконанні обов'язків з їхнього забезпечення. Зі зміною соціальних та культурних цінностей ООН розширювала стандарти основних прав людини. Основу цієї системи утворюють багатосторонні договори з прав людини, розроблені під егідою ООН, які набули чинності протягом наступних десятиліть після прийняття Декларації. Ратифікуючи ці документи, держави-учасниці беруть на себе зобов'язання згідно з міжнародним правом поважати права, гарантовані в них, та нести відповідальність за їх невиконання.

Загальна Декларація прав людини (1948 р.) – основне джерело універсальних міжнародних стандартів прав людини, які визнаються в усьому світі. Вона спирається на Американський Білль про права, Британську Велику хартію вольностей та Французьку декларацію прав людини. Текст Декларації запроваджує принципи універсальності, неподільності та взаємозалежності, тобто універсальні права людини належать усім. Їх не можна ранжувати за важливістю і вони не можуть існувати самі по собі. Декларація проголошує, що усі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Універсальний характер прав людини підкреслює ст. 2 Декларації, у якій проголошено право кожної людини на всі права та свободи, викладені в Декларації, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, походження, статків, народження чи інших особливостей, незалежно від політичного, юрисдикційного чи міжнародного статусу країни чи території, до якої належить особа³².

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Пакт передбачає, зокрема свободу від дискримінації; рівність між чоловіками та жінками; право на життя; гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі; свободу від катувань; свободу від рабства; право на свободу та

³² Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

особисту недоторканність; рівність перед судом та законом; свободу думки та совісті; право зборів; право на приватне життя; права меншин. Традиційно права, викладені в МПГПП розглядаються як негативні права. Держави-учасниці зобов'язані не втручатися в охоронювані права та свободи окремих осіб, але й, зобов'язані захищати осіб від посягань на боку інших приватних осіб. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті та вживати усіх необхідних для цього заходів, зокрема законодавчих. Передбачені права (окрім права на життя) можуть бути дероговані у разі виникнення надзвичайного становища у державі. Контроль за дотриманням взятих зобов'язань здійснює Комітет по правах людини у складі 18 членів – представників держав-учасниць Пакту³³.

Факультативні протоколи до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Після прийняття ППГП постало питання щодо створення гарантій дотримання задекларованих прав людини. З цієї метою були прийняті факультативні протоколи до Пакту. Перший Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права дозволяє особам, які є жертвами порушень МПГПП, подавати скарги до Комітету ООН з прав людини проти держави, яка ратифікувала МПГПП та Перший протокол і порушила свої зобов'язання за МПГПП. Особа, перш ніж звертатися до Комітету з прав людини, повинна вичерпати всі доступні національні засоби правового захисту. Протягом 6 місяців після отримання звернення, держава має надати Комітетові необхідну інформацію щодо порушення, після розгляду якої, Комітет спрямовує свої висновки державі-учасниці та зацікавленій особі. Комітет не розглядає жодного повідомлення від особи, якщо він не переконався, що те саме питання не розглядається в рамках іншої процедури міжнародного розслідування або врегулювання³⁴. Другий Факультативний протокол стосується скасування смертної кари.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права проголошує право всіх народів на самовизначення, включаючи право вільно здійснювати свій економічний, соціальний та культурний розвиток та вільно розпоряджатися своїми природними багатствами та ресурсами. У статтях 6-15 Пакту викладено права, що підлягають захисту. До них належать право на працю та справедливі умови праці; на участь у професійних спілках; на соціальне забезпечення; на захист сім'ї; на достатній життєвий рівень; на охорону здоров'я; на освіту; на культуру. Існує певний рівень дублювання положень Пактом в інших документах з прав людини, які доповнюють гарантії, що містяться в Пакті, однак є обмеженнями щодо кола осіб або щодо територіальної сфери застосування. Джерелами тлумачення Пакту є резолюції Генеральної Асамблеї, судові рішення та документи, підготовлені експертними органами. Держави зобов'язані

³³ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

³⁴ Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text

подавати звітувати про «вжиті ними заходи» та «досягнутий прогрес» у дотриманні прав, викладених у Пакті. Звіти мають бути надіслані Генеральному секретарю ООН, який зобов'язаний передати їх Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав для розгляду³⁵.

Сучасні виклики та тенденції розвитку універсального міжнародно-правового стандарту прав людини. Основними тенденціями розвитку людської цивілізації на сучасному етапі є визнання цінності людини як особистості та намагання всіма доступними методами гарантувати захист її гідності. Це є непростю задачею в умовах появи нових викликів та загроз – росту числа збройних конфліктів, посилення епідемічної небезпеки, появи новітніх потенційно небезпечних технологій, порушення екологічного балансу на планеті. Розвиток універсального міжнародно-правового стандарту прав людини відбувається з урахуванням існуючих умов та загроз. Універсальний міжнародно-правовий стандарт прав людини має враховувати права людини четвертого покоління, основу яких становлять соматичні, соціальні та інформаційні права, серед яких право на евтаназію, зміну статі, клонування, репродуктивні права, право на одностатеві шлюби, використання штучного інтелекту, доступ до Інтернету, тощо. Проблема включення таких прав до універсального міжнародно-правового стандарту прав людини на порядку денному ООН та інших міжнародних організацій. Розвиток такого стандарту також пов'язаний з мінімізацією загроз. ООН був розроблений «Новий порядок денний заради миру», наріжним каменем якого є ідея об'єднання держав в нових форматах задля формування/оновлення механізмів співпраці для вирішення нагальних проблем, зокрема оновлення універсального міжнародно-правового стандарту прав людини та забезпечення сталого розвитку³⁶.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини: новітні підходи.
2. Джерела універсальних прав людини: перелік та особливості.
3. Загальна Декларація прав людини (1948 р.): історія прийняття, зміст, значення.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: зміст та значення.
5. I Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: зміст та механізми співпраці держав.
6. II Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та його значення для системи прав людини.
8. Основні тенденції розвитку універсального міжнародно-правового стандарту прав людини в контексті формування четвертого покоління прав людини.

³⁵ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

³⁶ The New Agenda for Peace: A Model for the Declaration on Future Generations? URL: <https://unu.edu/cpr/blog-post/new-agenda-peace-model-declaration-future-generations>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Універсальні права людини: класифікація та міжнародно-правове забезпечення.
2. Генеза універсальних прав людини та розвиток їх міжнародно-правового забезпечення.
3. Право на кібербезпеку та його місце в системі універсальних прав людини.
4. Право на евтаназію та його співвідношення з правом на гідність та життя.
5. Універсальні права людини в епоху штучного інтелекту.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні міжнародні документи, що запроваджують універсальні міжнародно-правові стандарти прав людини.
2. Охарактеризуйте принципи, на яких базуються універсальні стандарти прав людини.
3. Назвіть громадянські та політичні права, задекларовані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.
4. Охарактеризуйте значення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права для розвитку універсальних стандартів в сфері прав людини.
5. Визначить основні положення «Нового порядку денного заради миру» та його значення для забезпечення та гарантування універсальних прав людини.
6. Назвіть соматичні права людини.

ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

1. Історичне та цивілізаційне значення Загальної декларації прав людини.
2. Загальна характеристика міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя в контексті Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.
3. Економічні, соціальні та культурні права людини.
4. Інформаційні права людини в епоху штучного інтелекту.

Рекомендовані джерела:

1. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Te
4. Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
6. Хартія економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 р. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/cerds/cerds.html>
7. Бунчук О. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-ne-mozhna-zaboronyty/>

8. Здреник І. Концепція соматичних прав людини: теоретико-правові підходи до розуміння. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/4.pdf>
9. Марущак А. В. Правова основа дерогації як правомірного обмеження прав людини. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d21a7159-0e7d-4e47-b1ce-448b2dbcdad3/content>
10. Наливайко О.І., Братішко Н.А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/73.pdf>
11. Рабінович П. Міжнародні праволюдні стандарти: поняття, класифікації. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/37/pdf/pp-2020-37-13.pdf>
12. Цебенко С.Б. Всесвітні міжнародні стандарти з прав людини, прийняті організацією Об'єднаних Націй. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/109.pdf
13. Яцковина В. В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/11.pdf>
14. Human Rights Standards: Learning from Experience. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads>
15. The New Agenda for Peace: A Model for the Declaration on Future Generations? URL: <https://unu.edu/cpr/blog-post/new-agenda-peace-model-declaration-future-generations>

ТЕМА 3. МІЖНАРОДНІ КОНТРОЛЮЮЧІ ОРГАНИ ЗА ДОТРИМАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення здобувачів вищої освіти з міжнародними інституціями, що контролюють дотримання міжнародних стандартів з прав людини.

1. Міжнародні механізми захисту прав людини.
2. Універсальні правозахисні механізми.
3. Регіональні механізми захисту прав людини.
4. Європейський суд з прав людини.

Зміст лекції

Міжнародні механізми захисту прав людини. Механізмами міжнародного захисту прав людини – є низка міжнародних організацій та органів (суб'єкти міжнародного права і такі в яких офіційно держави не представлені), що забезпечують контроль та дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Головним універсальним документом з прав людини, що обумовив серйозні (тектонічні) зміни в цій сфері є Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 році Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй.

Дієвість міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина залежить від різних факторів. Рівня політичної волі і рішучості держав-членів в сфері дотримання і захисту прав і свобод людини і громадянина; поступовості та ефективності діяльності міжнародних інституцій (як міжурядового так і неурядового характеру, які покликані імплементувати міжнародні механізми захисту прав і свобод людини і громадянина); рівень залучення громадянського суспільства в діяльності міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина.

Міжнародний механізм захисту прав і свобод людини і громадянина дозволяє забезпечувати неупереджений і незалежний розгляд випадків порушення прав людини, і його структурні елементи при виконанні своїх функцій не представляють інтереси жодних держав і діють відповідно до міжнародних стандартів прав людини³⁷.

Універсальні правозахисні механізми. Універсальні правозахисні механізми – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на все світове співтовариство. Ці механізми тісно чи іншою мірою пов'язані з

³⁷ Шахтарська Т.М. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/> (дата звернення: 10.09.2025).

гіпотетично найбільш впливовою і представницькою міжнародною міжурядовою організацією сьогодення – Організацією Об'єднаних Націй (ООН).

Такі міжнародні інституції традиційно поділяють на три види:

1) Постійні органи, що є структурною частиною апарату ООН – Комісія ООН з прав людини та її експертний орган – Підкомітет по запобіганню дискримінації та захисту прав меншин. Ці органи, а також Комісія становища жінок, засновані в рамках Економічної та Соціальної Ради (ЕКОСОР) для здійснення низки її повноважень в сфері захисту прав людини.

2) Органи, які засновані відповідно до міжнародних угод, укладених під егідою ООН. В рамках цієї установи була розроблена доволі значна кількість міжнародних угод про захист прав людини, що суттєво розвивають положення Загальної декларації прав людини, стосовно окремих груп прав чи окремих прав, які були в ній зазначені.

3) Спеціалізовані установи ООН. У відповідності зі ст. 57 і 63 Статуту ООН з нею пов'язані різні установи, створені міжурядовими угодами в галузі економіки, соціальних відносин, культури, освіти, охорони здоров'я тощо. Спеціалізовані установи є постійно діючими міжнародними організаціями, які функціонують на підставі власних статутів і угод з ООН. При цьому не всі ці установи безпосередньо покликані займатися захистом прав людини і громадянина. Для тих з них, що здійснюють діяльність у правозахисній сфері, такий напрямок діяльності не є основним, а обумовлений із загальносоціальної спрямованості їх призначення і, відповідно, лише є її доповнюючим фактором. До таких установ традиційно відносяться Міжнародна Організація Праці і Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури³⁸.

Універсальні органи з прав людини це такі міжнародні інституції що можуть бути як квазі-судовими так і конвенційними.

Регіональні механізми захисту прав людини. Регіональною міжнародною міжурядовою організацією вважається таке об'єднання суверенних держав, що засноване на міждержавній угоді, наділене міжнародною правосуб'єктністю, яке має постійно діючі органи, діє відповідно до загальновизнаної мети відповідно до норм міжнародного права, і в якому офіційно представлені держави, що знаходяться в межах певного географічного регіону.

Регіональні міжнародні міжурядові правозахисні організації відіграють значну роль в цій сфері так як стоять на варті захисті прав людини у різних географічних регіонах, і окрім того є важливим прикладом і орієнтиром та мають велике значення у процесі розповсюдження, популяризації, і втілення у життя прогресивних стандартів. Завдяки їх існуванню та досить активному функціонуванню ми можемо констатувати певне зміцнення гарантій дотримання та реалізації прав людини в різних куточках світу.

³⁸ Шахтарська Т.М. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/> (дата звернення: 10.09.2025).

Наразі існують три відносно сформовані регіональні системи захисту прав людини в Європі, Америці та Африці. Вони були створені під егідою багатосторонньої міжнародної міжурядової організації, яка складалась з держав-учасниць з цих регіонів. Мається на увазі Рада Європи, Організація американських держав та Африканського союзу.

Кожна система має свої судові установи, а саме Європейський суд з прав людини в Європі, Суд з прав людини в Америці, Африканський суд з прав людини і народів які відіграють вкрай важливу роль у механізмі захисту прав людини³⁹.

Залежно від кількості ратифікаційних грамот які передані на зберігання державою-підписантом депозитарію, регіональні системи захисту прав людини можуть мати юрисдикцію щодо порушень одного або декількох договорів або конвенцій. Основними договорами в регіональних системах захисту прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 року, Американська конвенція з прав людини 1969 року, та Африканська хартія прав людини і народів 1981 року⁴⁰.

Європейський суд з прав людини. Європейський суд з прав людини (Суд) є міжнародним судовим органом регіонального характеру, який заснувала Рада Європи в 1959 році. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (Конвенція) визначає особливості функціонування цієї судової установи.

Відповідно до положень ст. 33, і ст. 34 Конвенції відповідно, Суд може розглядати, як заяви держав — учасниць Європейської конвенції з прав людини з питань порушення Конвенції в інших державах-членах, так і заяви окремих осіб, груп і неурядових організацій про порушення прав людини, що мали місце в державах-членах.

Важливим аспектом в діяльності Суду, є те що він може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні⁴¹.

Чимало рішень цього суду призвели до внесення суттєвих змін у національному законодавстві, судовій або адміністративній практиці в багатьох сферах. Завдяки практиці Суду Конвенція здатна відповідати новим викликам і зміцнювати верховенство права, а також демократію на теренах Європи⁴².

³⁹ Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С.30. URL: https://frk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Bihnyak-O.V.-Osnovy-mizhnarodno-pravovykh-standartiv-prav-lyudyu.pdf (дата звернення: 26.09.2025).

⁴⁰ Міжнародне право прав людини. Регіональні системи захисту прав людини. URL: <https://www.endcrsv.org/uk/guidebook/%D1%80%D1%81%D0%B7%D0%BF%D0%BB/> (дата звернення: 25.09.2025).

⁴¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята РЄ 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 30.09.2025).

⁴² Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. С. 95.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття та структура міжнародних механізмів захисту прав людини.
2. Роль та значення ООН та її головних органів в сфері контролю за дотриманням міжнародних стандартів прав людини.
3. Роль та значення спеціалізованих установ ООН в сфері контролю за дотриманням міжнародних стандартів прав людини.
4. Міжнародний суд ООН та його роль в механізмі захисту прав людини.
5. Регіональні механізми захисту прав людини та їх характеристика.
6. Міжнародні судові органи регіонального характеру (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини і народів) та їх роль в механізмі захисту прав людини.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

Проаналізувати роль та значення квазі-судових та конвенційних універсальних органів по захисту прав людини в сучасних умовах, і скласти порівняльну таблицю цих органів.

Питання для самоконтролю:

1. Міжнародний механізм захисту прав людини.
2. Універсальна міжнародна міжурядова організація.
3. Регіональна міжнародна міжурядова організація.
4. Міжнародна неурядова організація.
5. Квазісудові та конвенційні універсальні органи по захисту прав людини.
6. Видова характеристика регіональних систем захисту прав людини.

ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

1. Ефективність діяльності ООН в системі захисту прав людини.
2. Порівняльна характеристика регіональних систем захисту прав людини.
3. Ефективність діяльності комітету проти катувань в системі захисту прав людини.
4. Особливості звернення до Європейського суду з прав людини.

Рекомендовані джерела:

1. Шахтарська Т.М. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>
2. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Bihnyak-O.V.-Osnovy-mizhnarodno-pravovykh-standartiv-prav-lyudyny.pdf
3. Міжнародне право прав людини. Регіональні системи захисту прав людини. URL:

<https://www.endcrsv.org/uk/guidebook/%D1%80%D1%81%D0%B7%D0%BF%D0%BB/>.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята РЄ 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. 404 с.

ТЕМА 4. ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ПРАВ ЛЮДИНИ

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: опанування здобувачами основних питань щодо європейської системи захисту прав людини, а також ознайомлення здобувачів зі змістом та юридичною природою Європейської конвенції з прав людини, основами та специфікою Європейського суду з прав людини.

1. Історичні передумови створення Європейської системи захисту прав людини.
2. Європейська конвенція з прав людини: структура, основні положення та значення.
3. Європейський суд з прав людини: організація, склад, юрисдикція.
4. Процедура індивідуальних та міждержавних скарг до ЄСПЛ.
5. Виконання рішень Європейського суду з прав людини та їхній вплив на національні правові системи.

Зміст лекції

Історичні передумови створення Європейської системи захисту прав людини. Проблема захисту прав людини є однією з найважливіших у світовій історії та правовій думці. Порушення основоположних прав і свобод людей мали місце в різні історичні періоди, однак саме події ХХ століття – дві світові війни, масові репресії та геноцид – підкреслили необхідність створення системи, здатної гарантувати ефективний захист прав людини на міжнародному рівні.

Перша світова війна (1914-1918 рр.) продемонструвала руйнівну силу конфліктів та потребу у міжнародних механізмах регулювання міждержавних відносин. Після її завершення з'явилися перші спроби створення міжнародних договорів і організацій, здатних гарантувати мир і безпеку, зокрема Ліга Націй. Проте вона не змогла ефективно запобігти новим конфліктам. Невдача Ліги Націй, яка мала стати інструментом забезпечення миру після Першої світової війни, засвідчила обмеженість наявних механізмів і створила передумови для активного розвитку міжнародного права у наступні десятиліття.

Друга світова війна (1939-1945 рр.) принесла ще більші страждання: масові репресії, геноцид, порушення свободи, насильство проти цивільного населення та етнічних меншин. Націонал-соціалістичний режим у Німеччині та його союзники здійснили систематичне переслідування євреїв, ромів, політичних опонентів та інших груп. Ці події стали моральним і політичним шоком для світової спільноти та показали, що національні правові системи самі по собі не здатні гарантувати ефективний захист основоположних прав людини.

Вивчення історичних передумов створення Європейської системи захисту прав людини дозволяє простежити еволюцію підходів до гарантування прав людини, а також оцінити роль політичних, соціальних та культурних факторів у формуванні правових норм. Це дає змогу зрозуміти, що сучасна система захисту

прав людини в Європі є результатом тривалого процесу, що поєднує уроки минулого з прагненням запобігати порушенням прав людини в майбутньому.

Після завершення Другої світової війни у 1945 році перед Європою постало завдання запобігти повторенню масових злочинів і катастроф. Трагедії війни довели, що права людини не можна залишати виключно внутрішньою справою держав. Паралельно розпочалася «холодна війна», яка загострила ідеологічний розкол між демократичним Заходом і радянським блоком. Це стимулювало європейські держави до співпраці та пошуку спільних засад безпеки й правопорядку.

Соціально-політична нестабільність у післявоєнній Європі та прагнення європейських країн відновити довіру між державами стали однією з основних передумов створення європейської системи захисту прав людини. Європейські держави усвідомили необхідність створення органу, який би забезпечував не лише правові стандарти, а й моральне та політичне об'єднання країн на основі спільних цінностей демократії, верховенства права та захисту гідності людини.

Європейський континент, який став ареною масштабних конфліктів і соціально-політичних потрясінь, відіграв ключову роль у формуванні міжнародних стандартів захисту прав і свобод. На цьому тлі з'явилася ідея створення спеціалізованих механізмів контролю за дотриманням прав людини, що призвело до розробки таких документів, як Статут Організації Об'єднаних Націй.

Створення Організації Об'єднаних Націй у 1945 році та прийняття Статуту ООН заклали фундаментальні принципи захисту людської гідності, рівності та свободи. Статут ООН передбачав, що права людини є невід'ємною складовою миру та безпеки у світі⁴³.

У 1948 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини, що стала першим глобальним документом, який систематизував основоположні права і свободи людини. Загальна декларація прав людини 1948 року систематизувала основоположні права і свободи людини, такі як, право на життя, свободу та особисту недоторканність, свободу думки, совісті та релігії, право на рівність перед законом і на справедливий суд. Хоча Декларація не мала обов'язкової юридичної сили, вона стала морально-правовим орієнтиром для держав і поклала основу для створення регіональних систем захисту прав людини, зокрема в Європі⁴⁴.

Водночас виникла потреба у регіональному механізмі правозахисту, оскільки різні країни мали специфічні історичні, культурні та політичні умови. Європейські держави усвідомили необхідність створення системи, здатної не лише декларувати права, а й забезпечувати їх реальне дотримання через юридично обов'язкові механізми.

У травні 1948 року в Гаазі відбувся Конгрес Європи, який став поворотним моментом. Почесним президентом зібрання був Вінстон Черчилль, що раніше

⁴³ United Nations Charter. 1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

⁴⁴ Загальна декларація прав людини. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

закликав до створення «Сполучених Штатів Європи». На конгресі вперше запропонували ключові ідеї:

- створення Парламентської асамблеї,
- формування Європейського суду з прав людини,
- закріплення права індивідуальної скарги до міжнародного органу.

У 1949 році була заснована Рада Європи, яка стала центром демократичних цінностей і правових стандартів. Основним документом, що визначає діяльність Ради Європи, є її Статут⁴⁵. У преамбулі підкреслюється відданість держав-учасниць спільним духовним і моральним цінностям, які становлять основу свободи особистості, політичної демократії та верховенства права. Саме ці принципи визнаються фундаментом справжньої демократії. Згідно зі статтею 1, головною метою Ради Європи є зміцнення єдності між державами-членами для захисту та розвитку цінних ідеалів, а також сприяння їхньому економічному й соціальному прогресу⁴⁶.

Членом Ради Європи може стати будь-яка європейська країна, яка визнає принципи верховенства права та гарантує всім людям під своєю юрисдикцією дотримання прав людини й основоположних свобод.

Створення Ради Європи стало фундаментом для розробки більш конкретних механізмів правового захисту. Так, у 1950 році була ухвалена Європейська конвенція з прав людини, а згодом – сформований Європейський суд з прав людини, що забезпечує ефективне виконання положень Конвенції. Рада Європи стала першою міжурядовою організацією на європейському континенті, що поставила захист прав людини та демократії в центр своєї діяльності.

Не менш важливими були соціальні та культурні передумови, які сформували особливі передумови для створення Європейської системи захисту прав людини. Після катастрофічних наслідків Другої світової війни європейські держави усвідомили, що політична стабільність та економічний розвиток неможливі без дотримання фундаментальних прав і свобод людини. Соціальні потрясіння, бідність, переміщення мільйонів біженців, руйнування міст і інфраструктури створили потребу в системі, здатній гарантувати не лише політичні, але й соціальні права громадян, захищати їх від дискримінації та забезпечувати базові стандарти життя.

Спільна історична пам'ять про воєнні руйнування, масові репресії та порушення прав людини стимулювала європейські держави до об'єднання зусиль для створення універсальних принципів і норм. У цьому контексті виникла потреба у розвитку правової культури, яка базувалася б на принципах солідарності, взаємоповаги та взаємного контролю між державами. Історичний досвід показав, що без єдиних стандартів і механізмів контролю демократичні перетворення можуть залишатися декларативними і не забезпечувати реального захисту громадян.

⁴⁵ Grigory Dikov, Olga Chernishova. The European Human Rights System. Global Lex. 2023. URL: https://www.nyulawglobal.org/globalex/european_human_rights_system1.html

⁴⁶ Статут Ради Європи. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

Крім того, ідеї гуманізму, верховенства права та демократії, що формувалися у європейській філософській та політичній традиції протягом століть, стали моральною та інтелектуальною основою для створення Європейської системи захисту прав людини. Вчення про природні права людини, рівність перед законом, свободу слова та совісті, розвинуте мислителями епохи Просвітництва, а також досвід конституційних держав XIX–XX століть, заклали концептуальні засади системи. Ці цінності сприяли формуванню у суспільстві переконання, що права людини не можуть залежати від волі окремої держави і повинні бути захищені на рівні міжнародного права.

Соціальні та культурні фактори також включали розвиток освітньої та правової думки, поширення демократичних цінностей через засоби масової інформації та громадянські рухи, які вимагали дотримання прав і свобод. Активна роль громадянського суспільства, профспілок, правозахисних організацій і науковців у післявоєнній Європі стимулювала держави до формалізації правових норм і створення інституцій, здатних контролювати їх дотримання.

Таким чином, соціальні та культурні передумови поєднували в собі практичну необхідність забезпечення стабільності та миру, а також моральні ідеали гуманізму та верховенства права. Вони створили ґрунт для формування системи, яка б захищала права людини, забезпечувала демократичний розвиток та запобігала повторенню жахів минулого.

Історичні передумови створення Європейської системи захисту прав людини охоплюють комплекс факторів, трагічний досвід світових війн, розвиток міжнародного права та ідеї прав людини, політичну ситуацію післявоєнної Європи, а також соціальні та культурні чинники. Створення Ради Європи та прийняття Європейської конвенції з прав людини стали результатом довгого процесу, спрямованого на гарантування верховенства права, демократичних стандартів та ефективного захисту прав і свобод громадян.

Цей процес демонструє, що права людини не можуть бути ефективно забезпечені лише на національному рівні – необхідна була міжнародна солідарність та створення механізмів, здатних контролювати їх дотримання. Передумови, що передували формуванню європейської системи, включають також прагнення держав запобігти повторенню історичних трагедій, зокрема масових репресій, геноциду та порушень основоположних свобод, які стали трагічним досвідом для континенту.

Європейська конвенція з прав людини: структура, основні положення та значення. Після створення Ради Європи у 1949 році постала потреба у створенні єдиного регіонального документа, який би закріплював основні права та свободи людини та забезпечував їх ефективний захист. Ідея розробки Європейської конвенції з прав людини виникла як продовження прагнення західноєвропейських держав запобігти повторенню трагічних подій Другої світової війни та гарантувати стабільність у регіоні.

Ухвалення радою Європи у 1950 році Європейської конвенції з прав людини стало важливим кроком у становлення європейських стандартів прав

людини⁴⁷. Конвенція була ухвалена 4 листопада 1950 року у Римі та набула чинності 3 вересня 1953 року. Вона стала першим міжнародно-правовим документом, який не лише проголошував права людини, а й передбачав механізми їхнього контролю та захисту через створення спеціальних органів – Європейського суду з прав людини та Комітету міністрів Ради Європи. Конвенція була спрямована на забезпечення єдиних стандартів прав людини для всіх держав-членів Ради Європи та формування правового простору, вільного від тоталітарних практик і дискримінації.

Конвенція надала реальний механізм міжнародного контролю за дотриманням основоположних свобод. Конвенція передбачила можливість звернення як від держав, так і від окремих осіб, а згодом – створення Європейського суду з прав людини, що став головним інструментом захисту прав у регіоні.

На відміну від Загальної декларації прав людини ООН 1948 року, яка проголошувала ідеали і мала декларативний характер, ЄКПЛ була обов’язковою для виконання регіональною угодою. Поява посилання в преамбулі на «європейські країни, що мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права» підкреслює намір Конвенції не лише захистити права людини, а й окреслити та закріпити політичну й етичну культуру Європи.

Європейська конвенція з прав людини має чітку структуру, що складається з преамбули, основних статей та додаткових протоколів.

Преамбула Конвенції визначає мету документа – забезпечення основних прав людини та основоположних свобод, які становлять фундамент демократії, справедливості та верховенства права.

Основна частина складається зі статей, які гарантують громадянські та політичні права, такі як право на життя, заборона катувань, право на свободу та особисту недоторканність, свобода думки, совісті та релігії, свобода вираження думки, право на справедливий суд та захист власності.

Додаткові протоколи Конвенції розширюють її положення, наприклад, протоколи про право на освіту, участь у виборах, захист майнових прав, заборону смертної кари та інші. Додаткові протоколи дають змогу державам поступово приєднуватися до нових стандартів без необхідності переробки основного тексту Конвенції.

Європейська конвенція з прав людини забезпечує комплексний захист основоположних прав і свобод людини. Вона визначає обов’язки держав-учасниць щодо гарантування цих прав та встановлює стандарти їх реалізації на національному рівні. Основні положення Конвенції охоплюють такі права та свободи:

Право на життя (стаття 2) є фундаментальним положенням Конвенції. Воно забезпечує охорону життя кожного індивіда та накладає на державу обов’язок вживати заходів для запобігання будь-яким незаконним позбавленням життя. Це право передбачає не лише прямий захист від умисних убивств, а й

⁴⁷ Європейська конвенція з прав людини 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

створення ефективних механізмів попередження загроз життю громадян, включаючи відповідні заходи у сфері правопорядку та охорони безпеки.

Заборона катувань та нелюдського або принижувального поведіння (стаття 3) встановлює абсолютну заборону на будь-які дії, які можуть завдати людині фізичного чи морального страждання. Дана стаття не допускає жодних винятків, що робить її однією з найсуворіших гарантій Конвенції. Вона зобов'язує держави створювати умови для захисту осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, від будь-яких форм насильства чи приниження гідності.

Право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5) спрямоване на захист громадян від незаконного затримання або арешту. Конвенція передбачає, що кожна особа має право на законні підстави для обмеження свободи, а також на доступ до справедливих правових процедур для оскарження таких дій держави. Цей механізм забезпечує баланс між потребами суспільної безпеки та правами індивіда.

Право на справедливий суд (стаття 6) гарантує, що кожна людина має доступ до незалежного та безстороннього розгляду її справи у суді, що діє відповідно до закону. Відповідно до цієї статті, судовий розгляд має бути відкритим, публічним і здійснюватися у розумні строки, що забезпечує прозорість та ефективність правосуддя.

Свобода думки, совісті та релігії (стаття 9) забезпечує громадянам право вільно обирати та сповідувати релігію або світогляд за власним переконанням. Держава зобов'язана поважати цей вибір і створювати умови для реалізації права на релігійну діяльність без втручання або дискримінації.

Свобода вираження думки (стаття 10) передбачає право кожного на вільне висловлення думок, поширення інформації та доступ до засобів масової комунікації. При цьому Конвенція допускає обмеження цього права лише в інтересах захисту національної безпеки, прав і свобод інших осіб, суспільного порядку або моральності.

Свобода об'єднання та асоціацій (стаття 11) гарантує можливість створення та вступу до організацій, включаючи професійні спілки, а також право мирно об'єднуватися для захисту спільних інтересів. Це положення забезпечує формування громадянського суспільства та сприяє демократичній участі громадян у суспільному житті.

Право на повагу до приватного та сімейного життя (стаття 8) забезпечує охорону особистого життя, житла та кореспонденції, а також захист сімейних відносин від незаконного втручання. Держава зобов'язана не лише утримуватися від неправомірних дій, а й створювати правові механізми для забезпечення та захисту цих прав⁴⁸.

Крім конкретних положень, Конвенція також встановлює загальні обов'язки держав, що полягають у забезпеченні виконання всіх гарантованих прав і свобод. Держави зобов'язані створювати ефективні механізми контролю, забезпечувати дотримання стандартів Конвенції у національному законодавстві

⁴⁸ Європейська конвенція з прав людини 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

та відповідати за їх порушення перед Європейським судом з прав людини. Таким чином, Конвенція формує єдину правову основу для захисту прав людини, поєднуючи юридичні гарантії з соціально-політичними обов'язками держав.

Європейська конвенція з прав людини відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку європейського права та суспільства, оскільки вона поєднує юридичні стандарти з практичними механізмами захисту прав людини і впливає на політичну та соціальну культуру держав-учасниць.

Правове значення Конвенції полягає у встановленні обов'язкових стандартів дотримання прав людини для всіх держав-членів Ради Європи. Вона створює чіткі механізми контролю, головним з яких є Європейський суд з прав людини, що дозволяє кожному громадянину захищати свої права на міжнародному рівні після використання всіх національних засобів правового захисту. Це забезпечує ефективне юридичне регулювання, гарантує верховенство закону та формує правову культуру, у якій права людини стають невід'ємною складовою національних правових систем.

Соціальне та політичне значення Конвенції полягає у сприянні формуванню демократичних цінностей, поширенню культури прав людини та зміцненню принципу верховенства права. Вона стимулює розвиток громадянського суспільства, забезпечує можливість для вільного обміну думками, організаційної діяльності та захисту індивідуальних свобод. Таким чином, Конвенція не лише закріплює юридичні гарантії, а й впливає на соціальні та політичні процеси у країнах-членах, формуючи відповідальне ставлення держав до своїх громадян.

Міжнародне значення Конвенції полягає у тому, що вона слугує прикладом для інших регіонів світу та стимулює розвиток міжнародних стандартів захисту прав людини. Її принципи та механізми вплинули на формування правової бази ООН, міжамериканських та африканських систем захисту прав людини, а також стали орієнтиром для створення національних законів у державах за межами Європи.

Конвенція також відіграє ключову роль у гармонізації національного законодавства європейських держав. Вона змушує країни адаптувати внутрішні нормативні акти до загальноєвропейських стандартів і враховувати рішення Європейського суду з прав людини. Крім того, Конвенція підвищила значення індивідуального правозахисту, надаючи громадянам реальні механізми для захисту своїх прав від порушень з боку держави. Це посилює відповідальність урядів перед громадянами та міжнародною спільнотою і стимулювало розвиток прозорості, демократичної та правової держави.

Таким чином, Європейська конвенція з прав людини стала не лише юридичним документом, а й ефективним інструментом соціальної та політичної трансформації, який забезпечує захист основоположних прав, зміцнює демократію та сприяє інтеграції європейських держав у єдину правову і культурну систему. З моменту свого ухвалення Європейська конвенція з прав людини (ЕКПЛ) еволюціонувала у комплексну правову систему, що охоплює широкий спектр правових норм та механізмів захисту. Держави, які є її договірними сторонами, постійно працювали над розширенням сфери дії

Конвенції, вдосконаленням її процедур та посиленням ефективності захисту прав людини. У ході послідовних переглядів та прийняття додаткових протоколів були введені нові права та свободи, уточнені вже існуючі положення, а також розширені повноваження органів Конвенції, таких як Європейський суд з прав людини та Комітет міністрів Ради Європи⁴⁹.

Цей процес розвитку Конвенції дозволив адаптувати її до сучасних викликів, врахувати нові соціальні, політичні та технологічні реалії та забезпечити більш ефективний захист громадян від порушень прав людини. Таким чином, ЄСПЛ стала не лише юридичним документом, а й живою системою, здатною реагувати на зміни у суспільстві та забезпечувати практичне застосування прав людини у європейському контексті.

Європейський суд з прав людини: організація, склад, юрисдикція. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) був створений на основі Європейської конвенції з прав людини 1950 року для забезпечення ефективного захисту прав людини у європейських державах. Його створення стало логічним продовженням ідеї регіонального контролю за дотриманням прав людини, що виникла після трагічних подій Другої світової війни та необхідності гарантувати стабільність і демократію в Європі. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) – це міжнародний суд, створений у 1959 році для забезпечення реалізації прав та свобод, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини. Основною функцією Суду є розгляд заяв, які надходять як від окремих осіб, так і від держав, щодо порушень громадянських і політичних прав, закріплених у Конвенції.

До 1998 року Суд працював у змішаному режимі, але після реформування він став постійним, штатним органом, що дозволяє окремим особам звертатися до нього безпосередньо, міняючи проміжні національні інстанції. Цей крок значно підвищив доступність і ефективність механізму захисту прав людини в Європі.

За майже п'ятдесят років свого існування ЄСПЛ виніс понад 10 000 рішень, які є обов'язковими для виконання державами-членами. Багато з цих рішень спонукали уряди змінювати національне законодавство та адміністративну практику в таких сферах, як свобода слова, право на справедливий суд, захист від тортур і дискримінації, права на приватне життя та ефективне оскарження рішень державних органів. Завдяки прецедентній практиці Суду Конвенція стала не просто юридичним документом, а живим механізмом, здатним реагувати на сучасні виклики та зміцнювати верховенство права й демократію на континенті.

Суд розташований у Страсбурзі, у знаменитому Будинку з прав людини, спроектованому британським архітектором лордом Річардом Роджерсом у 1994 році. Ця будівля стала символом відкритості, прозорості та міжнародного характеру ЄСПЛ. Звідси Суд контролює дотримання прав людини приблизно 700 мільйонами європейців у 46 державах-членах Ради Європи, які ратифікували Конвенцію⁵⁰.

⁴⁹ Helen Keller, Alec Stone Sweet. A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems. Oxford University Press, 2008. URL: <https://academic.oup.com/book/36371>

⁵⁰ The European Court of Human Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/tbilisi/europeanourttohumanrights>

Окрім розгляду індивідуальних і міждержавних скарг, Суд відіграє важливу роль у формуванні європейської правової культури, створенні стандартів захисту прав людини та гармонізації національних законодавств. Його практика слугує орієнтиром для держав, міжнародних організацій і правозахисних інституцій, сприяючи розвитку демократії, верховенства права та соціальної справедливості у Європі.

Європейський суд з прав людини є незалежним міжнародним органом, покликаним здійснювати контроль за дотриманням прав людини у державах-членах Ради Європи. Його організаційна структура розроблена таким чином, щоб забезпечувати високий рівень ефективності, неупередженість рішень та доступність правосуддя для громадян.

Суд складається з кількох взаємопов'язаних організаційних рівнів, кожен з яких виконує свої особливі функції.

Судді. Кожна держава-член делегує одного суддю до ЄСПЛ. Судді обираються на термін дев'ять років без права переобрання і повинні володіти високим професійним авторитетом, мати значний досвід у галузі права та судочинства або наукової діяльності. Вони діють у повній незалежності, не представляючи інтереси своєї держави, що гарантує об'єктивність і неупередженість судових рішень.

Велика палата. Цей орган Суду розглядає найбільш складні та значущі справи, які мають важливе значення для тлумачення положень Конвенції та формування прецедентного права. Велика палата складається з 17 суддів, і рішення приймаються більшістю голосів. Таке формування дозволяє глибоко аналізувати складні питання і забезпечує стабільність та послідовність у правозастосуванні.

Комітети та палатні склади. Для розгляду справ застосовуються різні склади – три, п'ять або сім суддів – залежно від складності і значущості справи. Це дозволяє оптимально розподіляти навантаження між суддями, забезпечуючи швидкий та ефективний розгляд більшості звернень, водночас залишаючи більш масштабні та резонансні справи для розгляду Великої палати.

Адміністративні та допоміжні органи. До них належать секретаріат, юридичні відділи, експертні групи та технічні служби. Вони забезпечують організаційну, аналітичну та технічну підтримку Суду, готують матеріали для розгляду справ, координують роботу між суддями та допомагають у комунікації з державами та заявниками⁵¹.

Завдяки такій багаторівневій структурі Європейський суд поєднує незалежність і професіоналізм суддів із оперативністю розгляду справ. Це забезпечує ефективне застосування норм Конвенції, швидке реагування на порушення прав людини та підтримку високого рівня довіри до Суду як міжнародного органу правосуддя.

На сьогоднішній день склад Європейського суду з прав людини формується таким чином, що кожна держава-член Ради Європи делегує одного суддю. Судді

⁵¹ Structure and functioning of the ECHR. Berger Avocat. URL: <https://www.berger-avocat.eu/en/ecthr/structure-and-functioning-of-the-ecthr>

обираються відповідно до високих професійних стандартів і вимог щодо доброчесності, а також повинні мати значний досвід у судовій практиці, академічній діяльності або правозастосуванні. Процедура їхнього призначення передбачає ретельну перевірку кваліфікацій та рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи, після чого остаточне рішення ухвалюється Асамблеєю Ради Європи.

Судді ЄСПЛ працюють у повній незалежності від своїх держав і не представляють інтереси країни, яка їх делегувала. Це забезпечує об'єктивність і нейтральність прийнятих рішень, а також підвищує довіру до судового процесу як до ефективного механізму захисту прав людини.

Для забезпечення ефективності розгляду справ Суд застосовує систему ротації складів, що дозволяє оптимально розподіляти навантаження між суддями та уникати затримок у розгляді заяв. Така система також гарантує, що склад суддів у кожній справі підбирається відповідно до її складності та значущості, що підвищує якість і точність ухвалюваних рішень. Крім того, ротація сприяє залученню різних експертних підходів до аналізу правових питань та формуванню єдиного прецедентного права, яке є обов'язковим для держав-членів у межах їхніх зобов'язань за Конвенцією.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі держави, які ратифікували Європейську конвенцію з прав людини та її додаткові протоколи. Це означає, що Суд має право контролювати дотримання прав людини у будь-якій державі, яка взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання, і перевіряти ефективність національних механізмів захисту цих прав.

Суд здійснює контроль за дотриманням прав людини у двох основних формах:

Індивідуальна юрисдикція. Ця форма дозволяє окремим особам або групам громадян подавати скарги безпосередньо до Суду у випадку, якщо вони вважають, що їхні права, гарантовані Конвенцією, були порушені. Важливо, що перед зверненням до ЄСПЛ заявники повинні вичерпати всі доступні національні засоби правового захисту. Індивідуальні звернення охоплюють широкий спектр порушень – від незаконного арешту чи порушення права на приватне життя до системних проблем, таких як дискримінація або недотримання соціальних прав.

Міждержавна юрисдикція. Держави-члени також мають право подавати скарги проти інших держав, якщо вважають, що права їхніх громадян систематично порушуються або що держава не виконує свої зобов'язання за Конвенцією. Ця форма юрисдикції дозволяє реагувати на масові порушення прав людини та забезпечує міжнародний контроль за виконанням державами своїх обов'язків.

Юрисдикція Суду не обмежується лише прямими порушеннями статей Конвенції. Вона включає також контроль за національними законами, практикою державних органів і політичними діями, які можуть мати непрямий чи системний вплив на права людини. Суд розглядає питання відповідальності держав не лише

за окремі випадки, а й за системні порушення, які можуть створювати тривалі перешкоди у реалізації прав громадян⁵².

Таким чином, юрисдикція ЄСПЛ охоплює широкий спектр правових та практичних аспектів, забезпечуючи комплексний контроль за дотриманням прав людини і сприяючи уніфікації стандартів правового захисту у всіх державах-членах Ради Європи. Суд стає не лише арбітром у конкретних справах, а й важливим механізмом формування прецедентного права, що визначає зміст і практичне застосування Конвенції у європейському контексті.

Європейський суд з прав людини виконує важливу роль у забезпеченні дотримання прав і свобод людини у європейських державах. Його діяльність охоплює широкий спектр функцій, які разом формують комплексну систему захисту прав людини та сприяють розвитку демократичних інститутів. До основних функцій Європейського суду з прав людини можна визначити:

Захист прав людини. Основною функцією ЄСПЛ є забезпечення ефективного правового захисту індивідуальних заявників. Кожна особа, яка вважає, що її права, гарантовані Конвенцією, були порушені, може звернутися до Суду після вичерпання всіх національних засобів правового захисту. Це створює безпосередній механізм захисту прав громадян, що робить Конвенцію дієвим інструментом у боротьбі проти незаконних дій держави, порушень свободи, дискримінації або обмежень, які суперечать міжнародним стандартам.

Тлумачення Конвенції. ЄСПЛ виконує функцію інтерпретатора положень Конвенції, формуючи прецедентну практику, яка визначає зміст і застосування прав і свобод у державах-членах. Кожне рішення Суду стає орієнтиром для національних судів, що сприяє уніфікації правового тлумачення та забезпечує послідовне застосування стандартів Конвенції на всьому європейському континенті.

Контроль за виконанням рішень. Суд не лише виносить рішення щодо конкретних справ, а й забезпечує їх виконання. Контроль здійснюється через Комітет міністрів Ради Європи, який перевіряє, чи дотримуються держави рішень Суду, виконують усі його приписи, а також чи впроваджують необхідні законодавчі та адміністративні зміни для усунення порушень. Це робить механізм захисту не лише декларативним, а й ефективним у практичному застосуванні.

Гармонізація правових систем. Рішення ЄСПЛ мають безпосередній вплив на національне законодавство. Держави зобов'язані гармонізувати свої закони та адміністративні процедури з міжнародними стандартами, що стимулює розвиток правової системи, підвищує рівень захисту прав людини і зміцнює верховенство права. Це особливо важливо для країн, де національні норми не завжди відповідали європейським стандартам.

Формування демократичної культури та розвитку інститутів. Практика Суду демонструє, що його рішення впливають на формування і розвиток демократичних інституцій, систему правосуддя та законодавчі процеси в країнах

⁵² European Court of Human Rights. The Practical Guide to Humanitarian Law. URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/european-court-of-human-rights/>

Європи. Через прецедентну практику та рішення щодо системних порушень Суд стимулює держави до створення прозорих і ефективних механізмів захисту прав людини.

Вплив на повсякденне життя громадян. ЄСПЛ робить Конвенцію не лише юридичним документом, а й живим механізмом захисту прав людини. Його рішення безпосередньо впливають на життя громадян, забезпечуючи дотримання основоположних свобод, запобігання свавільним діям державних органів та захист від дискримінації або порушень приватного життя.

Міжнародне значення. Діяльність Суду впливає не лише на європейські держави, а й на розвиток міжнародного права у сфері прав людини загалом. Його практика використовується як орієнтир для інших регіональних систем захисту прав людини та міжнародних організацій, стимулюючи поширення ефективних стандартів захисту прав громадян у глобальному масштабі.

Європейський суд з прав людини виконує комплексну роль, він є органом захисту індивідуальних прав, механізмом тлумачення і застосування Конвенції, контролює виконання рішень, впливає на розвиток національних законодавств і правових систем, а також формує демократичну культуру та міжнародні стандарти у сфері прав людини. Його діяльність сприяє становленню Європи як простору, де права і свободи громадян ефективно захищені, а держава несе реальну відповідальність за їх дотримання.

Європейський суд з прав людини є ключовим елементом європейської системи захисту прав людини та одним із найважливіших міжнародних судових органів у світі. Його створення і розвиток дозволили забезпечити ефективний механізм захисту індивідуальних прав громадян у державах-членах Ради Європи, гарантувати дотримання положень Європейської конвенції з прав людини та формувати уніфіковану практику тлумачення Конвенції. Європейський суд з прав людини не лише забезпечує ефективний захист прав людини, а й виступає важливим інструментом розвитку правової системи, демократії та верховенства права у європейських державах. Його діяльність демонструє, що захист прав людини є невід’ємною складовою сучасного демократичного суспільства.

Процедура індивідуальних та міждержавних скарг до ЄСПЛ. Індивідуальні та міждержавні скарги є основними механізмами захисту прав людини у Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ). Індивідуальна скарга була закріплена в Конвенції ще на ранніх етапах її створення і стала ключовим інструментом для громадян, які зазнали порушень прав людини у своїх державах. Міждержавні скарги були передбачені для забезпечення колективного контролю держав за дотриманням Конвенції і є важливим механізмом захисту системних правових стандартів.

Європейська конвенція з прав людини втілює фундаментальні цінності, на яких ґрунтується сучасна європейська цивілізація: демократію, верховенство права, правосуддя, мирне співіснування, свободу та людську гідність. Унікальність Конвенції полягає у тому, що завдяки статті 34 кожна особа має реальне процесуальне право звернутися зі скаргою до ЄСПЛ, незалежно від згоди чи визнання з боку держави. Таким чином, індивідуальна скарга зробила громадянина окремим суб’єктом міжнародного правопорядку, створеного

Конвенцією. Це стало справжнім проривом у міжнародному праві, адже вперше було закріплено можливість захисту прав людини на наддержавному рівні.

Водночас міждержавні скарги не втратили своєї актуальності. На відміну від інших міжнародних систем, вони мають особливе значення у європейській практиці, оскільки дозволяють державам-учасницям спільно стежити за дотриманням демократичних стандартів та захистом прав людини в регіоні. Окрім того, з набуттям чинності Протоколу №16 було розширено можливості для національних судів: тепер найвищі судові інстанції держав-членів Ради Європи можуть звертатися до ЄСПЛ за консультативними висновками. Це сприяє інституціоналізації діалогу між міжнародною та національними системами правосуддя, забезпечуючи єдність у тлумаченні та застосуванні Конвенції.

Процедури розгляду цих скарг дозволяють Суду забезпечувати дотримання Конвенції не лише в окремих випадках, а й у контексті загальної практики держав, що сприяє формуванню єдиного європейського правового простору захисту прав людини. Вони створюють баланс між інтересами окремих осіб і відповідальністю держав перед міжнародною спільнотою. Завдяки індивідуальним скаргам кожен громадянин, незалежно від громадянства, соціального статусу чи місця проживання, може напяму захищати свої права на міжнародному рівні, що є унікальним явищем у світовій практиці. Водночас механізм міждержавних скарг підкреслює солідарну відповідальність держав-членів Ради Європи за дотримання демократичних стандартів та недопущення системних порушень прав людини.

Індивідуальна скарга – це звернення окремої особи або групи осіб до Європейського суду з прав людини у випадку порушення їхніх прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини. Цей механізм є унікальним у міжнародному праві, адже він надає можливість громадянам напяму звертатися до міжнародної судової інституції, минаючи дипломатичні чи політичні процедури.

Основні вимоги до індивідуальної скарги:

1. Вичерпання національних засобів правового захисту. Заявник зобов'язаний спробувати вирішити спір на рівні своєї держави та використати всі доступні правові механізми – від судів першої інстанції до вищих судових інституцій. Це правило ґрунтується на принципі субсидіарності, тобто міжнародне втручання допускається лише тоді, коли держава сама не змогла забезпечити належний захист прав.

2. Дотримання строків подання. Скарга повинна бути подана протягом шести місяців (а після Протоколу № 15 – чотирьох місяців) з дати остаточного національного рішення. Пропуск цього строку є безумовною підставою для відхилення заяви.

3. Обґрунтованість скарги. Заявник повинен навести чіткі факти та аргументи, які підтверджують порушення конкретних статей Конвенції. Недостатньо лише посилатися на загальні принципи – необхідно показати, як саме порушення вплинуло на права людини.

4. Форма та мова. Скарга подається письмово на офіційних мовах Суду (англійській або французькій). Водночас на першому етапі допускається використання національної мови, проте надалі комунікація ведеться лише офіційними мовами ЄСПЛ. Документ має містити дані заявника, опис фактів, посилання на статті Конвенції, перелік доказів і підпис.

Процедура розгляду індивідуальної скарги включає кілька етапів:

Ресстрація та попередня перевірка. Секретаріат Суду перевіряє, чи відповідає скарга формальним вимогам (правильність оформлення, дотримання строків, наявність підпису тощо). Якщо вимоги не виконані, заява визнається неприйнятною.

Перевірка прийнятності. Суд оцінює, чи вичерпав заявник усі національні засоби правового захисту, чи є його скарга обґрунтованою і чи відповідає вона статті 34 Конвенції. Переважна більшість заяв (близько 90%) відхиляється саме на цьому етапі.

Розгляд по суті. Якщо скаргу визнано прийнятною, вона передається на розгляд Палати або Великої палати. Суд заслуховує аргументи заявника і держави-відповідача, може витребувати додаткові документи чи докази.

Прийняття рішення. ЄСПЛ ухвалює рішення щодо наявності чи відсутності порушення Конвенції. У разі визнання порушення Суд може призначити справедливую сатисфакцію (компенсацію), а також рекомендувати державі змінити національне законодавство чи практику⁵³.

Значення індивідуальної скарги важко переоцінити. Завдяки цьому механізму кожен громадянин, незалежно від громадянства, соціального статусу чи місця проживання, отримує можливість стати повноправним суб'єктом міжнародного правового процесу. Це унікальне явище в історії міжнародного права, яке перетворює абстрактні норми Конвенції на реальні інструменти захисту прав і свобод людини у повсякденному житті.

Міждержавна скарга є одним із найважливіших інструментів Європейської конвенції з прав людини, що дозволяє державам-членам Ради Європи звертатися до ЄСПЛ у разі виявлення системних або масових порушень прав людини іншою державою. Цей механізм закріплений у статті 33 Конвенції і відображає принцип колективної відповідальності держав за дотримання основоположних прав і свобод на європейському континенті.

Основні вимоги до міждержавних скарг:

1. Суб'єкт права на скаргу. Виключно держави-учасниці Конвенції. На відміну від індивідуальних заяв, подати таку скаргу можуть лише уряди, що робить механізм більш політико-правовим.

2. Об'єкт скарги. Як правило, це системні та масштабні порушення, які стосуються великої кількості осіб або вказують на загальну практику порушення Конвенції (наприклад, масові депортації, катування, обмеження політичних прав, агресія чи окупація).

⁵³ Practical Guide on Admissibility Criteria. European Court of Human Rights. Strasbourg. 2025. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_eng

3. Мета скарги. Не лише захист прав окремих осіб, а й забезпечення загального контролю за виконанням державами зобов'язань, передбачених Конвенцією.

Процедура розгляду міждержавних скарг включає наступні етапи:

Попереднє повідомлення та переговори. ЄСПЛ заохочує сторони до мирного врегулювання спору або укладення дружнього врегулювання, перш ніж справа розглядатиметься по суті.

Прийнятність справи. Суд перевіряє, чи відповідає скарга вимогам Конвенції, чи стосується вона суттєвих і системних порушень, а також чи має достатнє обґрунтування.

1. Розгляд по суті. Суд аналізує надані матеріали, заслуховує позиції держав, може залучати експертів і приймати свідчення.

2. Винесення рішення. Рішення ЄСПЛ є остаточним і обов'язковим для виконання. За його виконанням стежить Комітет міністрів Ради Європи, який може вимагати від держави ухвалення індивідуальних та загальних заходів.

До значних прикладів міжнародної скарги можна віднести наступні:

1. «Ірландія проти Великої Британії» 1978 року – справа про поводження британських військових із затриманими в Північній Ірландії, де вперше були розглянуті питання катувань та нелюдського поводження⁵⁴.

2. «Кіпр проти Туреччини» 2001 року – стосувалася порушень прав людини внаслідок окупації частини Кіпру⁵⁵.

3. «Україна проти росії» (2014–дотепер) – численні заяви України щодо масових і системних порушень прав людини під час окупації Криму та збройної агресії на Донбасі.

Механізм міждержавних скарг має особливе значення для підтримання європейського правового порядку. Особливо, він забезпечує колективний контроль держав-членів за дотриманням Конвенції; підкреслює солідарність і взаємну відповідальність держав у сфері захисту прав людини; слугує інструментом міжнародного тиску на держави, що допускають системні порушення; сприяє формуванню прецедентної практики у складних справах, пов'язаних із міжнародними конфліктами та масовими порушеннями прав.

Таким чином, міждержавні скарги є не лише юридичним механізмом, але й важливим політичним інструментом, що забезпечує сталість демократичних цінностей, верховенство права та захист прав людини у Європі.

Процедури індивідуальних та міждержавних скарг до Європейського суду з прав людини є ключовими механізмами забезпечення верховенства права та захисту прав людини у Європі. Індивідуальні скарги надають громадянам можливість безпосередньо звертатися до міжнародного органу, що робить захист прав більш доступним і ефективним. Вони дозволяють не лише реагувати на конкретні порушення, а й формувати прецедентну практику, яка впливає на

⁵⁴ Case of Ireland v. United Kingdom. Application No. 5310/71, HUDOC, European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_eng

⁵⁵ Case of Cyprus v. Turkey. Application No. 25781/94, HUDOC, European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-59454%22%7D>

національні правові системи. Завдяки цим механізмам ЄСПЛ поєднує інтереси окремих осіб і держав, забезпечуючи баланс між правами громадян та обов'язками держав перед міжнародною спільнотою. Водночас практика Суду формує єдиний європейський правовий простір захисту прав людини, де Конвенція виконує роль не лише юридичного документа, а й живого інструменту гарантування справедливості та демократичних стандартів.

Виконання рішень Європейського суду з прав людини та їхній вплив на національні правові системи. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є головним міжнародним органом, який забезпечує контроль за дотриманням прав людини у державах-членах Ради Європи. Проте ефективність його рішень значною мірою залежить від механізмів їхнього виконання та здатності держав адаптувати національне законодавство під стандарти Конвенції. У цьому контексті питання реалізації рішень ЄСПЛ має як юридичне, так і політичне значення.

Ефективне виконання рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є центральним елементом європейської системи захисту прав людини. Створена після Другої світової війни Європейська конвенція з прав людини встановила не лише перелік основоположних прав і свобод, а й механізми контролю за їх дотриманням. Однак сама конвенція не гарантує захист прав без належного виконання рішень Суду на національному рівні. Саме тому виконання рішень ЄСПЛ є пріоритетом для Парламентської асамблеї та Ради Європи, а держави-члени зобов'язані виконувати їх добросовісно та без затримок.

Реалізація рішень Суду має комплексний характер і включає як індивідуальні, так і системні аспекти. Індивідуальні заходи спрямовані на відновлення прав конкретних осіб, включаючи виплату компенсації, відновлення у правах або скасування незаконних рішень. Загальні заходи мають на меті запобігти подібним порушенням у майбутньому і передбачають зміни у законодавстві, адміністративній практиці та судовій системі. Такий комплексний підхід дозволяє формувати стабільний європейський правовий простір, у якому права громадян захищені на національному рівні і під контролем міжнародного органу.

Для забезпечення своєчасного та ефективного виконання рішень держави повинні мати дієві національні механізми координації, що включають компетентні органи, необхідну ієрархію та достатні ресурси. Крім того, Комітет міністрів Ради Європи щороку звітує перед Парламентською асамблеєю щодо прогресу у виконанні рішень Суду, а також підтримує національні парламенти та парламентаріїв у здійсненні законодавчих реформ. Це дозволяє контролювати роботу урядів та забезпечує підзвітність держав за виконання міжнародних зобов'язань.

Особлива увага приділяється складним і пріоритетним справам, включаючи міждержавні скарги та справи, що мають системне значення. Виконання таких рішень вимагає координації між різними гілками влади, зміни законодавства та вдосконалення судової практики. Прозорість процесу виконання рішень є надзвичайно важливою: громадяни повинні мати доступ до обґрунтувань рішень, проміжних та фінальних резолюцій, а також можливість

користуватися платформою HUDOC-EXEC для ознайомлення з виконанням рішень. Це формує довіру суспільства до європейської системи захисту прав людини, демократії та верховенства права⁵⁶.

Виконання рішень ЄСПЛ має також соціально-політичний ефект. Воно стимулює модернізацію національного законодавства, зміцнює незалежність судів і підвищує правову культуру у суспільстві. Дотримання рішень Суду сприяє запобіганню системних порушень, формує передумови для захисту прав меншин, забезпечує баланс між інтересами держав і правами громадян, а також підвищує міжнародний авторитет держави.

Основним органом, який контролює виконання рішень Європейського суду з прав людини, є Комітет міністрів Ради Європи. Його завдання полягає у забезпеченні того, щоб держава-відповідач вживала всі необхідні заходи для усунення порушень прав людини, визнаних Судом. Виконання рішень ЄСПЛ включає комплексну систему контролю, яка передбачає як індивідуальні, так і загальні заходи.

Індивідуальні заходи спрямовані на відновлення прав конкретних осіб, щодо яких було визнано порушення. Це може включати виплату фінансової компенсації за моральну або матеріальну шкоду, поновлення особи в правах, скасування незаконних адміністративних або судових рішень, а також відновлення на роботі або у посаді. Індивідуальні заходи мають прямий ефект для потерпілих і забезпечують реальний захист їхніх прав на національному рівні.

Загальні заходи передбачають системні зміни у державі з метою запобігання подібним порушенням у майбутньому. Це можуть бути зміни у законодавстві, адміністративних процедурах або судовій практиці, які впливають на всю правову систему. Завдяки загальним заходам рішення ЄСПЛ стимулюють розвиток національного права та гармонізацію його з європейськими стандартами захисту прав людини.

Процес виконання рішень передбачає регулярний контроль з боку Комітету міністрів. Держави зобов'язані подавати звіти про вжиті заходи та повідомляти про прогрес у реалізації рішень. Комітет оцінює ці дії, проводить консультації з державами та, за необхідності, застосовує політичний тиск для забезпечення повного та своєчасного виконання рішень. Такий підхід дозволяє підтримувати баланс між суверенітетом держави та міжнародними зобов'язаннями, забезпечуючи ефективність механізму захисту прав людини в Європі.

Рішення Європейського суду з прав людини мають обов'язкову силу для держав, які є сторонами Конвенції, та створюють прецедентну практику для тлумачення прав людини. Їхній вплив на національні правові системи проявляється у багатьох аспектах. По-перше, держави зобов'язані змінювати своє законодавство та адміністративні процедури відповідно до стандартів Конвенції. Це стосується різних сфер права, зокрема кримінального процесу,

⁵⁶ Implementation of judgments of the European Court of Human Rights. Parliamentary Assembly. 2023. URL: <https://rm.coe.int/implementation-of-the-judgments-of-the-european-court-of-human-rights/-1680aaa60>

гарантій справедливого судового розгляду, захисту приватного життя, а також забезпечення свободи вираження думки. Національні суди все частіше використовують рішення ЄСПЛ як орієнтир для глумачення внутрішніх норм, що дозволяє формувати єдину практику застосування прав людини в державі та підвищує стабільність і передбачуваність судової практики. Водночас виконання рішень Суду стимулює держави переглядати процедури призначення суддів, забезпечувати їхню незалежність і неупередженість, що є важливим фактором запобігання порушенням Конвенції та зміцнення довіри до судової системи.

Виконання рішень ЄСПЛ має не лише юридичний, а й соціально-політичний ефект. Завдяки їм підвищується правова культура суспільства, оскільки громадяни отримують більше можливостей захистити свої права, а державні органи усвідомлюють необхідність дотримання демократичних стандартів. Системні зміни у законодавстві та судовій практиці допомагають запобігати повторним порушенням, знижуючи ризик порушень прав людини у майбутньому. Крім того, своєчасне виконання рішень Суду підвищує міжнародну легітимність держави, демонструючи її прихильність до загальноєвропейських стандартів і зміцнюючи репутацію на міжнародній арені.

Проте незважаючи на доволі ефективні механізми виконання рішень ЄСПЛ виникають деякі труднощі та проблеми. Попри обов'язкову силу рішень Європейського суду з прав людини, у деяких державах існують значні труднощі з їхнім виконанням. До основних проблем належить затягування виконання рішень або часткове ігнорування рекомендацій Суду, що підриває ефективність міжнародного механізму захисту прав людини. Часто держави здійснюють лише поверхневі або неповні зміни у законодавстві та практиці державних органів, що не дозволяє повністю усунути порушення та запобігти їх повторенню. Додатково ускладнює процес виконання рішень політичний тиск на національні суди та державні органи, що обмежує їхню незалежність і перешкоджає імплементації прецедентів ЄСПЛ у практику національного правосуддя.

Ці труднощі підкреслюють необхідність постійного моніторингу виконання рішень Суду та ефективної співпраці між ЄСПЛ, Комітетом міністрів Ради Європи та національними органами влади. Важливо, щоб держави створювали дієві механізми координації, виділяли достатні ресурси та забезпечували підзвітність відповідальних структур. Лише системний підхід до виконання рішень дозволяє забезпечити реальний захист прав людини, підвищити довіру громадян до судової системи та зміцнити верховенство права у державах-членах Ради Європи.

Отже, рішення Європейського суду з прав людини мають комплексний і довгостроковий вплив на національні правові системи. Вони не обмежуються захистом прав окремих осіб, а сприяють глибоким трансформаціям у законодавчій, судовій та адміністративній сферах. Завдяки цим рішенням держави змушені переглядати та модернізувати національне законодавство, гармонізуючи його зі стандартами Конвенції та прецедентною практикою Суду. Це дозволяє заповнювати прогалини у правовому регулюванні та підвищує ефективність правового захисту громадян.

Крім того, рішення ЄСПЛ зміцнюють демократичні інститути, оскільки держави зобов'язані забезпечувати незалежність і неупередженість судової влади, переглядати процедури призначення суддів та гарантувати дотримання прав людини у діяльності всіх органів влади. Впровадження прецедентів Суду формує єдину практику застосування правових норм на національному рівні та сприяє розвитку правової культури суспільства. Громадяни отримують можливість безпосередньо захищати свої права на міжнародному рівні, що підвищує довіру до державних інституцій та стимулює громадську активність.

Виконання рішень ЄСПЛ є обов'язковим і знаходиться під контролем Комітету міністрів Ради Європи, що робить цей процес важливим інструментом формування єдиного європейського правового простору захисту прав людини. Завдяки цьому забезпечується системний контроль за дотриманням Конвенції та відповідальність держав перед міжнародним співтовариством. Комітет міністрів оцінює дії держав, сприяє координації між національними органами влади та контролює впровадження як індивідуальних, так і загальних заходів, спрямованих на усунення порушень та запобігання їх повторенню⁵⁷.

Таким чином, ефективна імплементація рішень ЄСПЛ забезпечує не лише дотримання міжнародних стандартів прав людини, а й істотний розвиток національних правових систем. Вона сприяє зміцненню верховенства права, підвищенню прозорості і підзвітності державних органів, а також формуванню довіри громадян до держави і судової влади. У цілому, практика виконання рішень ЄСПЛ створює передумови для більш справедливого, демократичного та правового суспільства, де права і свободи людини гарантовані не лише декларативно, а й на практиці.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Співпраця в галузі прав людини в Європі в рамках Ради Європи.
2. Нормативно-правова складова системи захисту прав людини у рамках Ради Європи (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., прецедентне право Ради Європи, інші конвенції та договори).
3. Європейська конвенція з прав людини: структура, основні положення та значення.
4. Європейський суд з прав людини: організація, склад, юрисдикція.
5. Процедура індивідуальних та міждержавних скарг до ЄСПЛ.
6. Виконання рішень Європейського суду з прав людини та їхній вплив на національні правові системи.
7. Співпраця в галузі прав людини в Європі в рамках Європейського Союзу.
8. Європейська Хартія основних прав ЄС (2000).

⁵⁷ Закон України Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Проаналізувати та опрацювати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколи до неї.
2. Проаналізуйте рішення ЄСПЛ у справі «Україна проти російської Федерації (щодо Криму)» № 20298/14, 2021 року.
3. Проведіть порівняльну характеристику Європейської конвенції з прав людини 1950 року та Хартії основоположних прав ЄС 2000 року.
4. Охарактеризувати право на свободу та особисту недоторканність: обсяг та складові, зобов'язання держави, практика ЄСПЛ (справа Харченко проти України 2011 року).

Питання для самоконтролю:

1. Який обсяг та складові права на життя.
2. Проаналізуйте Європейський суд із прав людини: юрисдикція та процедура звернення.
3. Проаналізуйте особливості розгляду Європейським судом з прав людини міждержавних скарг.
4. Яка діяльність статутних органів Ради Європи в сфері захисту прав людини.
5. Які зобов'язання держави щодо права на життя.
6. Проаналізуйте практику Європейського суду з прав людини щодо права на життя (справа Макканн та інші проти Сполученого Королівства 1995 р.).
7. Яка процедура індивідуальних та міждержавних скарг до Європейського суду з прав людини.
8. Яка діяльність ОБСЄ у сфері визначення та просування стандартів захисту прав людини.

ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

1. Ключові елементи Європейської системи захисту прав людини.
2. Діяльність Ради Європи по захисті прав людини.
3. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини
4. Європейський суд з прав людини в механізмі захисту основоположних прав людини.
5. Практика ЄСПЛ та її значення для розвитку концепції прав людини.
6. Механізми Європейської системи захисту прав людини.
7. Критерії прийнятності скарг до ЄСПЛ.
8. Процедура розгляду скарг в ЄСПЛ (справи «Юрій Миколайович Іванов проти України» та Бурмич та інші проти України).

Рекомендовані джерела:

1. Загальна	декларація	прав	людини.	1948.	URL:
				https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text	
2. Статут	Ради	Європи.		1949.	URL:
				https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text	

3. Європейська конвенція з прав людини. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 02.12.2012 № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
5. Вибрані міжнародні документи з прав людини. Видавництво Право. 2023. 152 с.
6. Манукян В. І. Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. Теорія, принципи, практика. К: Норма права. 2023. 596 с.
7. Мануїлова К. В. Гребенюк Д. О. Дипломатія заради прав людини: минуле та сучасне. *Юридичний науковий електронний журнал* № 11. 2022. С. 799-800. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/194>
8. Structure and functioning of the ECHR. Berger Avocat. URL: <https://www.berger-avocat.eu/en/ecthr/structure-and-functioning-of-the-ecthr>
9. Practical Guide on Admissibility Criteria. European Court of Human Rights. Strasbourg. 2025. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_eng
Implementation of judgments of the European Court of Human Rights. Parliamentary Assembly. 2023. URL: <https://rm.coe.int/implementation-of-the-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-/1680aaaa60>

ТЕМА 5. РЕГІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ (МІЖАМЕРИКАНСЬКА АФРИКАНСЬКА ІСЛАМСЬКА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ)

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення здобувачів вищої освіти з системами захисту прав людини регіонального характеру.

1. Регіональні механізми захисту прав людини.
2. Міжамериканська система захисту прав людини.
3. Африканська система захисту прав людини.
4. Ісламська система захисту прав людини.
5. Система захисту прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Зміст лекції

Регіональні механізми захисту прав людини. Всі правозахисні міжнародні міжурядові організації традиційно поділяють на дві групи: універсального та регіонального характеру, що обумовлено низкою факторів.

Регіональні системи захисту прав людини – це механізми, створені на основі регіональних угод (наприклад, Європейська, Міжамериканська, Африканська конвенції про права людини), що діють у певних географічних регіонах світу для захисту прав та свобод людини. Кожна система має свої установи, наприклад, Європейський суд з прав людини в Європі, Міжамериканську комісію і Суд з прав людини в Америці, а також Африканську комісію прав людини та народів в Африці.

До регіональних систем захисту прав людини традиційно відносять:

1. Міжамериканська система захисту прав людини.
2. Африканська система захисту прав людини.
3. Ісламська система захисту прав людини.
4. Система захисту прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні

(відносно нова і не достатньо інституціолізована).

Особливості їх становлення та розвитку, специфіка їх функціонування та рівень ефективності обумовлені історичними, національними, культурними, ідеологічними, релігійними, та іншими чинниками.

Ці системи розглядають скарги громадян та юридичних осіб, які стверджують, що їхні права були порушені державами, які ратифікували відповідні угоди. Рішення та висновки цих органів, хоча іноді не мають юридичної сили, а мають лише моральний вплив, як правило, беруться до уваги державами-членами при дотриманні прав людини, зокрема, висновки Суду в Європі та Міжамериканського суду мають значний авторитет та впливають на суспільну думку.

Міжамериканська система захисту прав людини. Відзначаючи значну роль та велике значення Міжамериканської системи захисту прав людини, необхідно зазначити, що вона функціонує в межах Організації американських Держав та поєднує країни з Північної та Південної Америки.

Організації американських Держав була створена для досягнення наступних цілей:

- підтримка регіонального миру й безпеки;
- мирне врегулювання суперечок між державами;
- сприяння у вирішенні політичних, економічних і правових проблем американських держав;
- об'єднання зусиль із метою економічного, соціального, науково-технічного й культурного прогресу, у тому числі, що стосується захисту прав і свобод людини тощо⁵⁸.

Нормативною основою функціонування міжамериканської системи захисту прав людини виступають одразу три нормативно-правових акту міжнародного характеру: Статут Організації Американських Держав 1948 р., Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 р. і Міжамериканська конвенція з прав людини 1969 р.

Інституційно ця система захисту прав людини регіонального характеру в цілому нагадує свою європейську «сестру», а саме ту що діяла до реформи Європейського суду з прав людини 1998 року – вона має двоступеневий характер: Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини, при відсутності прямого доступу індивідуальних заявників до Суду⁵⁹.

Африканська система захисту прав людини. Африканська система захисту прав людини є однією з наймолодших серед її аналогів в інших куточках світу, і це пов'язано як з особливостями історичного розвитку регіону («відлуння колоніального минулого»), так і низкою інших чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру.

27 червня 1981 року Африканська хартія прав людини і народів (Банжунська хартія) була ухвалена. Вона втілює пріоритет історичних традицій і цінностей африканської цивілізації⁶⁰.

З 21 жовтня 1986 р., після набуття чинності Хартії, права людини отримали офіційне визнання Організацією африканської єдності. Цей безумовно важливий історичний документ ратифікували всі держави-члени Організації африканської єдності (нині - Африканського Союзу), хоча внаслідок низького рівня механізму контролю його вплив має дуже обмежений характер.

⁵⁸ Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. С. 150.

⁵⁹ Бурма С.К. Дружне врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. Вісник Південноєвропейського центру Національної академії правових наук України. 2015. №3. С. 169.

⁶⁰ Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 37

Задля забезпечення прав людини і народів та їх захисту в рамках Організації африканської єдності, у липні 1987 р. було створено Африканську комісію з прав людини і народів. Захист прав людини і народів здебільшого здійснюється Комісією через процедуру розгляду скарг⁶¹.

Відповідно до ст. 66 Африканської хартії прав людини і народів 1981 р., яка передбачає, що спеціальні протоколи або угоди можуть за необхідності доповнювати положення цієї Хартії, був створений Африканський суд з прав людини і народів, серед повноважень якого є прийом й розгляд скарг від Африканської комісії з прав людини і народів, країн-членів Африканського Союзу, його органів, африканських міжурядових організацій, неурядових організацій і від фізичних осіб⁶².

Ісламська система захисту прав людини. Значний вплив на вирішення питань, пов'язаних з дотриманням і захистом прав людини в арабських державах здійснюється в рамках діяльності Ліги арабських країн.

Її метою є: зміцнення зв'язків і координація спільних дій між країнами-членами у політичній, економічній, культурній й соціальній сферах; забезпечення їх незалежності й суверенітету; розгляд будь-яких питань, що зачіпають інтереси арабських держав, у тому числі захист прав свобод людини тощо.

До системи міжнародного захисту прав людини в арабських державах відноситься Арабська хартія прав людини 2004 р., основу якої складають ісламські норми.

Організація ісламського співробітництва (ОІС), є другою організацією в ісламському світі, діяльність якої спрямована на захист прав людини, але при цьому твердження, що вона є регіональною міжнародною міжурядовою організацією є досить дискусійним. По колу учасників відповідно до критеріїв класифікації міжнародних організацій, ця установа, скоріш за все є міжрегіональною міжурядовою організацією (держави-учасниці з різних географічних регіонів), і членство в ній обмежено певним критерієм, що виводить її за рамки регіональної, але при цьому не дозволяє стати універсальною.

У червні 2011 р. на 38-й сесії Ради міністрів закордонних справ Організації ісламського співробітництва, що проходила в м. Астана (нині м. Нур-Султан, Казахстан), була ухвалена Резолюція 2/38-LEG про створення Постійної незалежної комісії з прав людини ОІС, додатком до якої став статут Постійної незалежної комісії з прав людини ОІС. У повноваження Комісії не входить розгляд індивідуальних скарг, вона проводить дослідження з пріоритетних питань захисту прав людини та координує зусилля з обміну правозахисною інформацією між державами-членами Організації⁶³.

⁶¹ Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. С.176

⁶² Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. С.178

⁶³ Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. С.167

Система захисту прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.
Асоціація держав Південно-Східної Азії, АСЕАН – регіональна міжнародна міжурядова організація, членами якої є 10 країн регіону.

Офіційним міжнародним документом, у якому можна знайти концепцію азійського підходу до прав людини, є Азіатсько-Тихоокеанська декларація прав людини і народів, яка була ухвалена 15 лютого 1988 р. у м. Делі. Однією із головних цілей АСЕАН є зміцнення демократії, підвищення ефективності управління та верховенства права, а також заохочення й захист прав і свобод людини, з належним урахуванням прав і обов'язків її держав-членів. (ст. 1 (7) Статуту) Згідно зі ст. 2 (2, і) Статуту одним із принципів АСЕАН є повага основних прав і свобод людини, а також заохочення соціальної справедливості.

20 липня 2009 р. було схвалено Положення про Міжурядову комісію АСЕАН з прав людини, а в жовтні 2009 р. на 15-му саміті АСЕАН були призначені члени Комісії⁶⁴.

Це є безумовним прогресом в цій сфері, але нажаль відсутній механізм розгляду індивідуальних скарг на порушення прав людини. Окрім цього консенсусний принцип ухвалення рішень, завдяки чому незгода окремої держави завжди зможе заблокувати незручне для неї рішення, може нівелювати весь позитив. Можна провести умовні паралелі, з Радою Безпеки ООН, яка має широке коло повноважень в сфері підтримки міжнародного миру і безпеки, і яким чином на все це впливає наявність право вето постійних членів цієї установи. І нажаль ми можемо зі впевненістю констатувати в умовах сучасних реалій, що це вкрай негативно відображається як на ефективності виконання Радою Безпеки ООН своїх повноважень, так може вплинути і на захист прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Міжамериканська система захисту прав людини: структура та функції.
2. Африканська комісія та суд з прав людини: механізми захисту та приклади рішень.
3. Ісламські системи захисту прав людини: структура та особливості реалізації.
4. Азійсько-Тихоокеанський регіон основні органи та механізми захисту прав людини.
5. Порівняльний аналіз регіональних систем захисту прав людини.
6. Перспективи розвитку регіональних механізмів захисту прав людини.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Дослідити роль Африканського суду з прав людини у забезпеченні дотримання міжнародних стандартів.
2. Проаналізувати особливості Ісламських систем захисту прав людини порівняно з іншими регіональними механізмами.

⁶⁴ Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варуц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. С.190.

3. Вивчити механізми реагування Азійсько-Тихоокеанського регіону на порушення прав людини та приклади їх застосування.
4. Порівняти ефективність регіональних систем у різних частинах світу та виявити їх слабкі та сильні сторони.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні органи Міжамериканської системи захисту прав людини і яка їх компетенція?
2. В чому полягає роль Африканського суду з прав людини та як він взаємодіє з Африканською комісією?
3. Які органи забезпечують захист прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні?
4. В чому полягають основні подібності та відмінності між регіональними захисту прав людини?

ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

1. Міжамериканська система захисту прав людини: структура, функції, практика.
2. Африканська система захисту прав людини: ключові прецеденти.
3. Особливості Ісламських систем захисту прав людини та їх взаємодія з міжнародним правом.
4. Азійсько-Тихоокеанський регіон: органи захисту прав людини та актуальні виклики.

Рекомендовані джерела:

1. Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.]. Харків: ООО «Планета-Принт». 2021. 404 с.
2. Бурма С.К. Дружнє врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. *Вісник Південногорегіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С.168-175.
3. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

ТЕМА 6. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ. ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: ознайомлення з загальними засадами обмеження прав людини, вивчення судової практики ЄСПЛ щодо впливу на становлення універсальної та внутрішньої моделі прав людини, а також виявлення меж та підстав обмеження прав і свобод людини.

1. Загальна декларація прав людини про обмеження прав людини.
2. Особливості підходів ЄСПЛ до визначення меж та підстав обмеження прав і свобод людини.
3. Поняття надзвичайної ситуації та надзвичайного стану.
4. Права людини в умовах надзвичайного стану.
5. Гуманітарна допомога жертвам гуманітарних катастроф.
6. Правові засади та обмеження прав та свобод людини.
7. Правообмеження у Загальній декларації прав людини.
8. Особливості підходів ЄСПЛ до визначення меж та підстав обмеження прав і свобод людини.

Зміст лекції

Правові засади та обмеження прав та свобод людини. Права і свободи людини становлять фундамент демократичної держави. В Україні вони визнаються найвищою соціальною цінністю, що закріплено у статті 3 Конституції України. Разом із тим, як міжнародне право, так і національне законодавство виходять із того, що права й свободи не є абсолютними. Держава може запроваджувати їх обмеження, але лише на законних підставах і за умов дотримання певних принципів. Інакше таке втручання буде розцінюватися як свавільне й порушуватиме базові гарантії прав людини⁶⁵.

Конституція України встановлює ключові правила. У статті 64 закріплено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених самою Конституцією. Під час воєнного чи надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження, однак із зазначенням строку їх дії. При цьому існує перелік прав, що не підлягають обмеженню навіть у таких ситуаціях, – наприклад, право на життя, заборона катувань, презумпція невинуватості (Конституція України, ст. 27, 28, 62). Таке положення відображає і міжнародні стандарти: згідно зі статтею 15 Європейської конвенції з прав людини (1950 р.) держава може відступати від своїх зобов'язань лише «у разі війни чи іншої надзвичайної небезпеки, яка загрожую життю нації», і то за умови, що такі заходи суворо відповідають вимогам ситуації та не суперечать іншим міжнародним зобов'язанням. Міжнародні акти встановлюють

⁶⁵ Бондарчук Я.П. Критерії правомірного обмеження принципу свободи. Науковий вісник УжНУ. Серія: Право. 2024. С. 18–23.

загальні критерії допустимості обмежень. Стаття 29 Загальної декларації прав людини (1948 р.) проголошує, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому можливий вільний розвиток її особистості, й користування правами та свободами може бути обмежене лише законом і лише з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві⁶⁶. Подібні положення містить стаття 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), де перелічуються легітимні цілі обмежень: захист національної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моралі населення, прав і свобод інших осіб. Ці акти мають обов'язкову силу для України і є частиною національного законодавства відповідно до статті 9 Конституції.

Ключовим елементом правових засад є принцип законності: обмеження можливі лише на підставі закону, а не підзаконного акту чи рішення органу влади. Це означає, що зміст, обсяг, процедура і строк таких заходів мають бути чітко визначені, доступні та передбачувані для осіб, яких вони стосуються. Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 30 вересня 2009 року № 26-рп/2009 наголосив, що будь-яке обмеження конституційних прав має відповідати критеріям правової визначеності, легітимної мети та пропорційності⁶⁷. Принцип пропорційності – ще одна фундаментальна вимога. Європейський суд з прав людини у своїй практиці постійно зазначає, що втручання у права людини повинно бути «необхідним у демократичному суспільстві», тобто відповідати нагальній суспільній потребі, переслідувати легітимну мету і бути співмірним із цією метою (наприклад, рішення у справі «Sunday Times v. the United Kingdom» (1979), § 59). Це означає, що держава повинна обирати найменш обтяжливий засіб досягнення мети, а надмірні чи непропорційні обмеження будуть визнані порушенням Конвенції. Конституційний Суд України у рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 розвинув цю позицію, підкресливши, що пропорційність передбачає перевірку трьох аспектів: чи має захід легітимну мету, чи є він необхідним для її досягнення та чи є співвідношення між негативними наслідками для особи й позитивними наслідками для суспільства прийнятним. Невід'ємною гарантією є також збереження сутності права. Європейський суд з прав людини у своїй юриспруденції наголошує, що навіть законне і пропорційне обмеження не може зводити право нанівець або перетворювати його на формальність. Це відображено і в українській правовій доктрині: сутність права не може бути обмежена навіть законом, оскільки тоді воно перестає існувати як право. Таким чином, обмеження – це лише зменшення обсягу реалізації, а не скасування права.

Особливої уваги заслуговує судовий контроль за обмеженнями прав і свобод. Конституція України (стаття 55) гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади. Це право є

⁶⁶ Загальна декларація прав людини : Декларація; ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015

⁶⁷ Синицин П.М., Василюгло Р.О. Роль принципу пропорційності під час обмеження конституційних прав. Науковий вісник УжНУ. Серія: Право. 2025. С. 136–140.

ключовим інструментом перевірки законності та обґрунтованості втручання у права. Судова практика України демонструє, що суди нерідко визнають незаконними або непропорційними окремі адміністративні чи кримінально-процесуальні заходи, якщо вони не відповідають зазначеним критеріям⁶⁸. Крім того, після вичерпання національних засобів захисту кожна особа може звернутися до Європейського суду з прав людини, що створює додатковий міжнародний механізм контролю. Правові засади обмеження прав і свобод людини відображають баланс між інтересами індивіда та суспільства. У демократичній державі пріоритет надається правам особи, але її інтереси безпеки, громадського порядку та прав інших людей не можуть бути проігноровані. Саме тому Конституція та міжнародні договори формулюють суворі умови для допустимості обмежень: законність, легітимна мета, необхідність, пропорційність, збереження сутності права і наявність ефективних засобів захисту. Усі ці елементи разом утворюють цілісну систему, що має запобігати зловживанням владою та гарантувати, що навіть у кризових умовах держава залишається правовою і демократичною. Важливим є і те, що правові засади обмеження прав постійно розвиваються під впливом практики судових органів і міжнародних інституцій. Європейський суд з прав людини виробляє стандарти, які поступово імплементуються у внутрішнє законодавство й правозастосовну практику України. Конституційний Суд та Верховний Суд України у своїх рішеннях орієнтуються на ці стандарти, формуючи більш деталізовані критерії для законодавця та органів виконавчої влади. Це дозволяє забезпечувати ефективний захист прав людини та уникати невинуватого втручання у приватну сферу.

Отже, правові засади обмеження прав і свобод людини – це не лише норми Конституції чи міжнародних договорів, а й система принципів, критеріїв та гарантій, що формують рамки діяльності держави. Вони вимагають від влади прозорості, передбачуваності й поваги до людської гідності. Порушення хоча б одного з елементів цієї системи робить обмеження незаконним і відкриває шлях до його скасування у судовому чи міжнародному порядку. Саме так реалізується ідея правової держави, де права й свободи людини є найвищою соціальною цінністю.

Правообмеження у Загальній декларації прав людини. Міжнародне співробітництво держав у сфері прав людини здійснюється насамперед через вироблення єдиних стандартів та взяття на себе зобов'язань дотримуватися їх у національному законодавстві та практиці. У рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй було створено низку документів, які містять норми, спрямовані на регламентацію та захист прав людини. Сьогодні у світі діє значна кількість багатосторонніх міжнародних угод у цій галузі, які мають як універсальний, так і регіональний характер.

⁶⁸ Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Абсолютизація прав людини як загроза державності і добробуту суспільства. Частина III. Права людини в міжнародних і національних актах та основні раціоналістичні засади їх реалізації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2023. Т.1, № 78. С. 20–32.

До основних універсальних міжнародних договорів належать Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийняті у 1966 році. Серед регіональних актів ключове значення мають Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Американська конвенція про права людини 1969 року та Африканська хартія прав людини і народів 1981 року. Усі ці документи продовжують і конкретизують стандарти, закладені в Загальній декларації прав людини⁶⁹.

Саме Декларація, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, стала першим універсальним міжнародним актом у сфері прав людини, що справив визначальний вплив на розвиток міжнародного права та отримав визнання як один із найважливіших документів світової історії. Її прийняття стало першим випадком, коли на глобальному рівні державам було запропоновано офіційно визнати систему основних прав, інтегрувати їх у національні правові системи та забезпечити належний захист. Завдяки цьому моральні ідеали справедливості, рівності, свободи та гуманізму отримали універсальне юридичне закріплення, що надало праву якісно нового змісту і зробило його ефективним інструментом утвердження цих цінностей.

У преамбулі Декларації проголошено, що викладені принципи є «загальним стандартом» і «загальним ідеалом», якого мають прагнути всі народи й держави. Це положення підтвердила і голова Комісії ООН з прав людини Елеонора Рузвельт, виступаючи на III сесії Генеральної Асамблеї 10 грудня 1948 року. Вона наголосила, що Декларація є документом засадничого характеру, в якому закріплено основні принципи прав людини і свобод, покликані стати спільним орієнтиром для усього міжнародного співтовариства⁷⁰.

З правової точки зору Декларація сформулювала систему загальних міжнародних стандартів у сфері прав людини, соціальних стандартів, а також принципи соціальних реформ і розвитку міжнародного права у цій галузі. У ній закріплено фундаментальні права й свободи, серед яких: право кожної людини на життя, свободу й особисту недоторканність; заборона рабства та катувань; рівність усіх людей у гідності й правах, а також рівність перед законом і право на рівний захист. Декларація гарантує визнання правосуб'єктності кожної людини, право на ефективний захист у суді, заборону безпідставних арештів, затримань і вигнань. Вона передбачає право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним судом, презумпцію невинуватості та заборону зворотної дії кримінального закону.

Крім того, Декларація захищає приватність особи й сім'ї, гарантує свободу пересування та вибору місця проживання, право шукати притулку від переслідувань, право на громадянство, а також рівність чоловіків і жінок у

⁶⁹ Кузенко У.І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2020. № 9(21). С. 36–42.

⁷⁰ Кузенко У.І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2020. № 9(21). С. 39.

питаннях укладання шлюбу. Серед інших стандартів – право на власність, свободу думки, совісті та релігії. Усі ці норми стали основою для подальшого розвитку системи міжнародного права прав людини і були закріплені в численних міжнародних договорах та національних конституціях.

У сучасному міжнародно-правовому дискурсі вже не ставиться під сумнів сам факт існування інституту прав людини та необхідність визнання їх базового переліку. Натомість на перший план дедалі частіше виходить проблема визначення меж їх реалізації. Свобода індивіда неминуче стикається зі свободою інших осіб, що зумовлює потребу у встановленні чітких механізмів балансування між індивідуальними та колективними інтересами. Важливо наголосити, що обмеження в цьому контексті розглядаються не як заперечення прав, а як необхідна умова їх гармонійного співіснування в межах демократичного суспільства⁷¹.

Хоча Загальна декларація прав людини закріпила основоположні орієнтири у сфері прав людини, та це не створило для держав юридичних зобов'язань у вузькому сенсі міжнародного права. Її положення сформульовані загально й не містять ні конкретних механізмів примусу, ні процедур міжнародного контролю за дотриманням проголошених принципів. Саме тому, як уже зазначалося раніше, держави-учасниці розглядають Декларацію насамперед як морально-політичний орієнтир, а не як юридично обов'язковий документ.

Важливо також враховувати правову природу самої Декларації: вона ухвалена у формі резолюції Генеральної Асамблеї ООН, а тому, згідно зі статтями 10 та 11 Статуту Організації, має лише рекомендаційний характер. Проте її значення суттєво посилюється у зв'язку з положеннями Статуту ООН, який часто називають «квазі-конституцією» міжнародного співтовариства. У Преамбулі Статуту держави підтвердили відданість вірі в основні права людини, гідність та цінність людської особистості, а також принцип рівності чоловіків і жінок. У статті 1 серед цілей Організації визначено розвиток поваги до прав людини, стаття 55 встановлює обов'язок ООН сприяти їх дотриманню без дискримінації, а стаття 56 покладає на держави зобов'язання здійснювати як спільні, так і індивідуальні дії для досягнення цих цілей.

У низці держав вплив Загальної декларації прав людини закріплено на конституційному рівні, що свідчить про її фактичне перетворення з рекомендаційного документа на нормативний орієнтир. Так, у Конституції Іспанії у статті 10, пункті 2, прямо визначено, що норми щодо основних прав і свобод тлумачаться відповідно до положень Декларації та міжнародних договорів, ратифікованих державою. Подібний підхід спостерігається і в Конституції Федеративно-Демократичної Республіки Ефіопія, де стаття 13, пункт 2, зобов'язує інтерпретувати права у світлі принципів Декларації та інших міжнародних документів у сфері прав людини.

⁷¹ Савенкова І.С. Правомірне обмеження прав і свободи в міжнародному праві. Закарпатські правові читання. 2015. Т.1. С. 213–217.

Не менш промовистим є приклад Лівану: у преамбулі Конституції підкреслюється, що держава, як засновник і активний член ООН, бере на себе обов'язок дотримуватися її Статуту та Загальної декларації прав людини. Аналогічний підхід відображено і в Конституції Афганістану, де у статті 7 зазначається, що держава дотримується Статуту ООН, міжнародних пактів і самої Декларації. Нарешті, особливе місце займає Конституція Косова, яка пішла ще далі: у статті 22 Загальна декларація прав людини включена до переліку міжнародних документів, що є безпосередньо чинними в державі й мають пріоритет над внутрішнім законодавством у разі колізії⁷².

Таким чином, аналіз конституційних положень різних країн підтверджує, що Загальна декларація прав людини стала не лише джерелом формального проголошення прав і свобод, а й орієнтиром для їх практичного втілення у внутрішніх правових системах. Проте цей вплив проявляється і в іншому вимірі: Декларація окреслила фундаментальний принцип співвідношення між особистими правами та суспільними інтересами. Її положення свідчать, що права людини не є абсолютними – вони передбачають певні межі, які випливають із необхідності забезпечення загального добробуту, громадського порядку та прав інших осіб.

Саме ці ідеї чітко закріплені у статті 29 Декларації: «1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи; 2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. 3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй».

Насамперед, у першій частині проголошено фундаментальний принцип – людина не існує ізольовано від суспільства, а її розвиток і самореалізація можливі лише у спільноті. Саме тому індивід має певні обов'язки перед суспільством, учасником якого він є. Джерелом цих обов'язків виступає комунітарна природа людської особистості, адже соціальне буття зумовлює необхідність врахування інтересів інших. Таким чином, у Декларації закладено засади соціального персоналізму – доктрини, яка підкреслює взаємозалежність особи та спільноти.

У науковій думці вбачають вплив ідей Жака Марітена, католицького філософа права, котрий у своїх працях «Інтегральний гуманізм» та «Права людини і природне право» розробив концепцію персоналізму як альтернативи тоталітарним ідеологіям та духовній кризі Заходу. Його бачення спільного блага й соціальної солідарності, позбавлене конфесійної заангажованості, певною мірою відобразилося у загальних положеннях Декларації. Це, зокрема, можна побачити у проголошенні людської гідності в Преамбулі та у вимозі обов'язків перед спільнотою, закріплених у статті 29.

⁷² Костенко І.В., Семешук А.І. Види та особливості обмеження прав людини. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2024. Т.1, № 83. С. 124–129.

Разом із тим виникає питання: чи будь-яка спільнота має право вимагати від індивіда виконання цих обов'язків? Залежно від інтерпретації відповідь може коливатися від індивідуалістичного до комунітарного підходу⁷³. Наприклад, Мері Енн Гледдон наголошує, що обов'язки людини виникають лише в межах такого суспільства, де забезпечується реальний і повний розвиток її особистості. Однак на практиці подібний підхід видається занадто обмежувальним, адже навіть недосконале суспільство накладає на індивіда певні моральні та правові зобов'язання, хоча обсяг цих обов'язків може змінюватися залежно від рівня забезпечення прав у конкретній державі.

Друге положення статті 29 стосується безпосередньо умов допустимості обмежень прав людини. Воно формулює критерії, за яких такі обмеження визнаються правомірними. Фактично йдеться про принципи «обмеження обмежень», характерні для ліберального підходу до прав людини. Декларація підкреслює, що свободи особи можуть бути реалізовані лише в межах, визначених законом, з метою забезпечення прав і свобод інших осіб, дотримання моралі, громадського порядку та загального добробуту. Саме формулювання «shall be subject to» («підлягає») свідчить про те, що сама необхідність обмеження не ставиться під сумнів, однак такі обмеження мають відповідати встановленим критеріям і не виходити за їх межі.

Третій припис статті 29 передбачає, що здійснення прав людини повинно узгоджуватися з цілями та принципами Організації Об'єднаних Націй. Це положення можна розглядати як прояв міжнародно-правового комунітаризму, який доповнює статтю 28 Декларації, де визнається право людини на міжнародний порядок, за якого її права й свободи можуть бути повністю реалізовані. Такий підхід фактично закріплює нову ідею в міжнародному праві – існування прямого правового зв'язку між особою та всесвітнім співтовариством, а не лише з окремою державою.

Загальна логіка завершальних положень Декларації свідчить про прагнення авторів поєднати індивідуальні права з колективними інтересами та створити універсальну модель балансування між ними. У статті 29 визначено умови правомірності національних обмежень, а водночас встановлено й міжнародну межу: жодні дії індивідів не повинні суперечити принципам і цілям ООН. Противагою цим застереженням виступає стаття 30, яка забороняє тлумачити Декларацію у спосіб, що веде до знищення проголошених у ній прав і свобод⁷⁴.

Таким чином, завершальні положення Декларації утворюють цілісну систему, що відображає діалектику прав і обов'язків людини: від визнання гідності та права на міжнародний порядок (стаття 28) – через наголошення на соціальних обов'язках і допустимих межах реалізації прав (стаття 29) – до заборони їх знищувального тлумачення (стаття 30). У цьому проявляється не

⁷³ Шершель О.В. Обмеження прав і свобод людини як прояв законів діалектики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. С. 294–299.

⁷⁴ Шершель О.В. Обмеження прав і свобод людини як прояв законів діалектики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. С. 298.

лише формально-юридична логіка, а й глибинний ціннісний підхід, що ґрунтується на ідеї гармонії між розвитком особистості та суспільним благом.

Цей підхід засвідчує, що права людини у Декларації не як абсолютні та ізольовані, а як взаємопов'язані з інтересами суспільства і міжнародної спільноти.

У другій частині статті 29 Загальної декларації прав людини сформульовано базові принципи інституту обмеження прав, які в міжнародному праві набули універсального значення. До них належать: по-перше, винятковість підстав для застосування обмежень, що відображає спеціально-дозвільний характер регламентації та унеможливорює їх розширене тлумачення; по-друге, чітка формалізація обмежень, оскільки вони можуть бути встановлені лише законом (англ. *determined by law*, фр. *établies par la loi*); по-третє, вичерпність переліку легітимних цілей, заради яких дозволяється звуження прав і свобод. До таких цілей віднесено: гарантування належного визнання та поваги до прав і свобод інших осіб; забезпечення справедливих вимог моралі; підтримання громадського порядку; а також охорону загального добробуту в демократичному суспільстві⁷⁵.

Таким чином, у Декларації чітко визначено ті суспільні інтереси, які можуть виправдати обмеження індивідуальних прав. Вони умовно поділяються на приватні – коли йдеться про права і свободи інших осіб, та публічні – що охоплюють мораль, порядок і загальний добробут. При цьому публічні обмеження визнаються правомірними лише за умови, що вони відповідають вимогам справедливості (стосовно моралі) і демократичним засадам (у частині добробуту та громадського порядку). З огляду на положення статті 21 Декларації можна стверджувати, що принцип демократизму суспільного устрою має враховуватися також і при визначенні меж правомірності моральних вимог та порядку, які можуть обмежувати індивідуальні свободи. Така інтерпретація додатково підтверджує, що укладачі Декларації прагнули максимально гарантувати індивідуальну свободу, обмежуючи її лише в межах ліберальних цінностей.

Порівняння переліку суспільних інтересів, закріплених у статті 29 Декларації, з аналогічними положеннями міжнародних договорів, які разом із нею утворюють Міжнародний білль про права людини, виявляє певні відмінності. Вони полягають, по-перше, у юридико-технічному розмежуванні загальних підстав для обмежень та спеціальних застережень, що стосуються окремих прав і свобод; по-друге, у різному визначенні кола легітимних цілей, які можуть виправдовувати обмеження, залежно від конкретного права; по-третє, у тенденції до конкретизації публічних інтересів у міжнародних договорах, тоді як у Декларації вони виражені у більш узагальненій формі – як «загальний добробут у демократичному суспільстві» (англ. *general welfare*, фр. *bien-être général*).

Особливої уваги заслуговує стаття 4 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. У ній повторюється загальна логіка статті 29 Декларації, але з певними уточненнями. Учасники Пакту визнають, що

⁷⁵ Слінко Т.М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини та громадянина. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf>

обмеження прав можливе лише тоді, коли воно визначене законом, сумісне з природою самого права та має єдиною метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві⁷⁶. Відмінність полягає у двох моментах: по-перше, у Пакті відсутня згадка про інші легітимні цілі (повага до прав інших осіб, мораль чи громадський порядок), які були закріплені в Декларації; по-друге, з'являється нова умова – відповідність обмеження самій природі того права, яке воно зачіпає (англ. *only in so far as this may be compatible with the nature of these rights*, фр. *dans la seule mesure compatible avec la nature de ces droits*). Тобто, Пакт розширює захисний механізм індивідуальних прав, встановлюючи додатковий критерій правомірності обмежень, якого не містила Декларація.

У підсумку, можна зазначити, що стаття 29 Декларації заклала основоположні принципи допустимості обмежень, однак подальші міжнародні договори уточнили та деталізували їх. Це свідчить про поступову еволюцію інституту правообмеження у міжнародному праві: від загальних ідеалів Декларації до більш конкретних юридичних формулювань у міжнародних пактах.

Особливості підходів ЄСПЛ до визначення меж та підстав обмеження прав і свобод людини. Європейський суд з прав людини зазвичай ототожнюють переважно з його судовою практикою у вузькому розумінні. Водночас роль цього міжнародного органу у формуванні антропологічної парадигми значно ширша та багатовимірна. Завданням лекції є дослідження того, яким чином ЄСПЛ впливає на становлення універсальної та внутрішньої моделі прав людини, а також виявлення меж та підстав обмеження прав і свобод людини.

Європейський суд з прав людини, як орган Ради Європи, був заснований 21 січня 1959 року з метою контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Його особлива місія полягає у розгляді як індивідуальних, так і міждержавних скарг на порушення положень Конвенції. У своїй діяльності Суд застосовує концепцію «загальноєвропейського консенсусу», підхід до Конвенції як до «живого організму», а також інші форми «суддівського активізму». Завдяки цьому його рішення фактично набули статусу офіційного тлумачення основних прав кожної людини, гарантованих Конвенцією.

Демократичне суспільство неможливе без певних обмежень, адже воно передбачає готовність поступатися власними інтересами задля суспільного блага, досягнення консенсусу та забезпечення мирного співіснування. Такі обмеження безпосередньо стосуються прав і свобод людини та громадянина, які можуть бути реально гарантовані лише в умовах демократичного політичного режиму. Права людини іноді можуть і навіть повинні бути обмежені з метою захисту спільного інтересу⁷⁷. Однак, такі обмеження не завжди є правомірними,

⁷⁶ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт; ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042

⁷⁷ Гриньо Д.Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. Часопис Київського університету права. 2023. С. 45–48.

адже трапляються випадки їх незаконного застосування. Це може проявлятися у відсутності належних правових підстав, порушенні процедурних механізмів їх реалізації, непропорційності наслідків та завданні очевидної шкоди загальному благу.

За можливістю обмеження права поділяються на абсолютні (які ніколи й за жодних обставин не підлягають обмеженню) та відносні (які можуть правомірно обмежуватися в умовах демократичного суспільства задля захисту спільного інтересу). Саме відносні права становлять найбільший науковий інтерес у межах дослідження.

Окремої уваги заслуговує й класифікація прав людини за поколіннями, яка пов'язана з історичними етапами розвитку суспільства. Вона налічує чотири покоління прав. У сучасних умовах науковий інтерес викликають саме права четвертого покоління, що постають у зв'язку з технологічним прогресом (право на смерть, аборти, клонування тощо).

Інститут обмеження прав і свобод є комплексним і включає систему норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного та інших галузей права. Вони визначають порядок, підстави, умови та механізми допустимого звуження обсягу прав людини. До цього додається практика національних судів, а також прецеденти Європейського суду з прав людини, які Україна зобов'язана застосовувати відповідно до євроатлантичного вектору розвитку та ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що вимагає від судів використання Конвенції та практики Суду як джерела права⁷⁸.

Види обмежень прав людини можна класифікувати за різними критеріями.

За обсягом виокремлюють: загальні – поширюються на всі права і свободи (наприклад, вимога не порушувати права інших осіб); спеціальні – застосовуються лише до окремих прав і свобод (наприклад, обмеження, що діють під час воєнного чи надзвичайного стану, а також в інтересах національної безпеки тощо); окремі – стосуються конкретних прав (наприклад, судимість як підстава для позбавлення права бути обраним народним депутатом).

Обмеження прав і свобод доцільно поділяти також:

- за підставами – на правомірні та неправомірні;
- за джерелом закріплення – на ті, що визначені національним законодавством, та ті, що встановлені міжнародним правом;
- за змістом – на обмеження, які безпосередньо звужують обсяг і зміст прав, та обмеження, що вводять додаткові умови їх реалізації⁷⁹.

Механізм і порядок обмеження прав людини спирається на положення Загальної декларації прав людини та конкретизується у практиці Європейського суду з прав людини. У науковій літературі та судовій практиці він отримав назву

⁷⁸ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

⁷⁹ Федик С.Є. Застосування принципу пропорційності у судовій практиці. Науковий вісник УжНУ. Серія: Право. 2021. С. 302–306.

«трикутник правомірності обмеження прав», який є основою діяльності ЄСПЛ, національних судів та критерієм правомірності звуження прав і свобод. Цей механізм включає три обов'язкові елементи: законність (наявність чітко визначеної у національному законодавстві підстави для обмеження певного права); правомірна мета (охорона та забезпечення прав і законних інтересів інших осіб, суспільства загалом, національної безпеки та інших цілей, прямо передбачених законом); необхідність у демократичному суспільстві (відсутність альтернативних способів вирішення ситуації без застосування обмежень, а також дотримання принципу пропорційності між втручанням у право однієї особи та захистом прав інших).

На думку дослідників, механізм «трикутника правомірності обмеження прав людини» є дієвим інструментом, який відповідає принципам демократії та верховенства права. Суть його застосування полягає в тому, що під час розгляду конкретної справи правозастосовний орган має оцінювати ситуацію крізь призму трьох складових цього механізму й приймати рішення відповідно до них. Якщо хоча б один із елементів «трикутника» відсутній, таке обмеження визнається незаконним і таким, що суперечить принципам законності та верховенства права.

Критерії цього механізму можна проілюструвати на прикладі обмеження свободи слова в Україні у зв'язку з дією суперечливого Закону України «Про захист суспільної моралі». Норми цього закону спрямовані на захист суспільства від поширення інформації, що здатна завдати шкоди моральним цінностям. Зокрема, забороняється пропаганда війни, насильства, поширення наркотиків, алкоголю, а також порнографічних і певних еротичних матеріалів. Цей нормативний акт демонструє тісний зв'язок норм моралі та права, оскільки моральні риписи, як і правові, виконують роль суспільних регуляторів. Більше того, саме моральні норми стають основою для формування правових норм, що робить їх важливим елементом у забезпеченні верховенства права.

Обмеження прав і свобод людини є невід'ємним елементом правової системи будь-якої сучасної держави, що об'єктивно зумовлює необхідність їх законодавчого врегулювання та формування окремого міжгалузевого інституту права. Такі обмеження повинні мати виключно правовий характер і застосовуватися лише в інтересах суспільства – з метою забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку, охорони моралі, а також захисту прав і свобод інших осіб, коли дотримується принцип правомірного балансу⁸⁰. Процедура накладення обмежень повинна ґрунтуватися на трикутнику правомірності обмеження прав людини, що є здобутком сучасної правової науки та практики ЄСПЛ. Навіть за умов динамічного розвитку суспільства та появи прав четвертого покоління цей механізм зберігає свою актуальність та ефективність, забезпечуючи дотримання принципу верховенства права при вирішенні конкретних справ щодо обмеження прав і свобод людини.

Поняття надзвичайної ситуації та надзвичайного стану. Лише надзвичайні ситуації катастрофічного характеру можуть виправдати відступ від

⁸⁰ Рябовол Л.Т. Обмеження прав та свобод як елемент конституційно-правового статусу особи. Наукові записки. Серія: Право. 2022. Т. 1, № 13. С. 28–34.

прав людини. Не існує універсально прийнятого визначення чи класифікації надзвичайних ситуацій. Зазвичай це дуже серйозні ситуації, коли фізична безпека населення, політична незалежність, територіальна цілісність держави, навколишнє природне середовище, матеріальні блага або функціонування державних установ, необхідних для гарантування відповідного права, перебувають під загрозою. Це поняття є близьким за змістом до поняття «катастрофа», запропоноване ООН, яке означає функціональне порушення існування суспільства, що призводить до спричинення серйозної шкоди громадянам, матеріальним цінностям, екологічним системам та перевищує спроможність суспільства власними силами впоратися з зазначеними викликами⁸¹. Надзвичайні ситуації (катастрофи) можна класифікувати за трьома типами: 1. надзвичайні ситуації природного характеру; 2. пов'язані (прямо чи опосередковано) з людиною (антропогенні, технологічні, техніко-технологічні, соціальні); 3. гібридні (поєднання дій природних сил та впливу людських рішень). У разі надзвичайних ситуацій з метою їх мінімізації або усунення може вводиться надзвичайний стан, який являє собою тимчасову систему правил для дій у надзвичайно небезпечній або складній ситуації. Надзвичайний стан запроваджується у разі збройних конфліктів, пандемій, спроб повалення уряду, терористичної загрози, стихійного лиха.

Права людини в умовах надзвичайного стану. Права людини залишалися центральним фактором реагування на надзвичайні ситуації засобами міжнародного права. Надзвичайні заходи, повинні відповідати принципам законності та пропорційності. Забезпечується кореляцію цих заходів з Загальною декларацією прав людини, яка у преамбулі визнала основоположною цінністю гідність людини, а у ст. 25, проголосила право кожної особи на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї; а також право на забезпечення в разі втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини⁸². Під егідою ООН були прийняті Женевські конвенції та протоколи до них, що декларують основоположні права жертв війни (учасників бойових дій та цивільних громадян) та визначають засоби їхнього захисту. Жертви війни за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі, безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я, зберігають свою цивільну правоздатність. Під заборону перебувають жорстоке ставлення, тортури, наруга над людською гідністю. Неприпустимою є будь яка дискримінація. Нагляд здійснюють держави-покровительки та МКЧХ. ООН була розроблена Сендайська рамкова програма зі зменшення ризику стихійних лих 2015-2030, принципом якої є управління ризиком стихійних лих, спрямоване на захист осіб та їхнього майна, здоров'я, засобів до існування та виробничих активів, а також культурних та екологічних активів при сприянні захисту всіх прав людини, включаючи право на розвиток⁸³.

⁸¹ The United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). URL: <https://www.undrr.org/terminology/disaster>

⁸² Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

⁸³ Sendai Framework. URL: <https://unece.org/environmental-policy/industrial-accidents/sendai-framework>

Гуманітарна допомога жертвам гуманітарних катастроф. Під егідою ООН була прийнята низка документів, які сформували підвалини надання гуманітарної допомоги жертвам збройних конфліктів та стихійних лих. Резолюція ГА 46/182 запровадила нові механізми надання комплексної гуманітарної допомоги на основі принципів гуманності, нейтральності, неупередженості та підвалини координації діяльності світового співтовариства, на основі кластерної системи, а також посилила роль Координатора з ліквідації наслідків стихійних лих з дев'ятьма сферами відповідальності, зокрема координацію гуманітарної допомоги, сприяння доступу до районів надзвичайних ситуацій, організацію місій з оцінки потреб, підготовку спільних звернень та мобілізацію ресурсів при повазі до суверенітету, територіальної цілісності та національної єдності держав⁸⁴. В 2015 р. ГА ООН була прийнята резолюція 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», які намітила заходи підтримки уразливих категорій населення, що мешкають у районах, постраждалих від гуманітарної кризи, спричиненої природними та антропогенними катастрофами та забезпечення сталого розвитку цих територій.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Міжнародно-правові стандарти обмеження прав людини у надзвичайних ситуаціях.
2. Критерії пропорційності для обмеження права на свободу пересування під час надзвичайного стану.
3. Значення обов'язку людини перед суспільством у системі прав і свобод, закріплених у Загальній декларації.
4. Основні умови допустимості обмежень прав і свобод в міжнародному праві.
5. Класифікація суспільних інтересів, що виправдовують обмеження прав і свобод.
6. Відмінність між формулюваннями обмежень у Декларації та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права.
7. Значення вимоги узгодження здійснення прав людини з цілями та принципами ООН.
8. Класифікація прав і свобод людини та підстави їх обмеження.
9. Межі прав та свобод людини.
10. Трикутник правомірності обмеження прав людини.
11. Поняття надзвичайна ситуація та надзвичайний стан: проблеми визначення.
12. Забезпечення прав людини в умовах надзвичайного стану.
13. Надання гуманітарної допомоги як механізм забезпечення прав людини в умовах гуманітарної катастрофи, пов'язаної з природними та антропогенними катастрофами.

⁸⁴ United Nations General Assembly Resolution 46/182 Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations. URL: <https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Дослідіть, як Конституційний Суд України застосовує принцип пропорційності при оцінці обмежень прав людини у надзвичайних ситуаціях. Наведіть приклади конкретних рішень.
2. Теоретичне завдання: Розкрийте сутність механізму «трикутника правомірності обмеження прав людини» у практиці ЄСПЛ. Наведіть приклади його застосування в рішеннях Суду.
3. Аналітичне завдання: Проаналізуйте рішення ЄСПЛ у справі *Handyside v. The United Kingdom* (1976) щодо свободи вираження поглядів. Визначте, як Суд застосовував критерії законності, легітимної мети та необхідності в демократичному суспільстві.
4. Порівняльне завдання: Порівняйте підхід ЄСПЛ до обмеження права на свободу мирних зібрань зі стандартами, закріпленими у Конституції України. Зробіть висновок щодо схожих та відмінних рис.
5. Практичне завдання: Складіть коротку таблицю, де зазначте: приклад права, яке може бути обмежене (відносне право), приклад права, яке не може бути обмежене (абсолютне право), рішення ЄСПЛ, у якому це було підтверджено.
6. Дискусійне завдання: Висловіть власну позицію: чи завжди обмеження прав і свобод, передбачені національним законодавством, відповідають стандартам ЄСПЛ? Аргументуйте відповідь, посилаючись на приклади з практики Суду.
7. Забезпечення прав людини, що не підлягають обмеженню в умовах надзвичайного стану.
8. Принципи обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану.
9. Міжнародно-правовий механізм координації надання гуманітарної допомоги.

Питання для самоконтролю:

1. Які міжнародно-правові стандарти регламентують обмеження прав людини у надзвичайних ситуаціях?
2. Які критерії пропорційності застосовуються для обмеження права на свободу пересування під час надзвичайного стану?
3. Чи можна обмежувати свободу зібрань і мітингів під час воєнного стану в Україні і на яких підставах?
4. Яке значення обов'язку людини перед суспільством у системі прав і свобод, закріплених у Загальній декларації.
5. Які основні умови допустимості обмежень прав і свобод в міжнародному праві.
6. Класифікація суспільних інтересів, що виправдовують обмеження прав і свобод.
7. Яка відмінність між формулюваннями обмежень у Декларації та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права.
8. Значення вимоги узгодження здійснення прав людини з цілями та принципами ООН.

9. Класифікація прав і свобод людини та підстави їх обмеження.
10. Межі прав та свобод людини.
11. Питання правомірності обмеження прав людини.
12. Надайте класифікацію типів катастроф.
13. Назвіть ознаки надзвичайної ситуації та надзвичайного стану.
14. Охарактеризуйте права людини, які не підлягають дерогації за жодних обставин.
15. Охарактеризуйте міжнародно-правовий механізм надання гуманітарної допомоги.

1. ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

2. Пропорційність і необхідність обмежень прав людини під час надзвичайного стану: національна практика та міжнародні стандарти.
3. Забезпечення балансу між правами громадян і інтересами держави у період надзвичайного стану: судова практика України та Європи.
4. Конституційні та міжнародно-правові аспекти обмеження прав і свобод людини під час воєнного та надзвичайного стану.
5. Загальна декларація прав людини як джерело формування універсальних стандартів і підстав для їх обмеження.
6. Взаємозалежність прав і обов'язків людини у концепції Декларації.
7. Умови правомірності обмеження прав і свобод у межах положень Загальної декларації прав людини.
8. Розмежування приватних та публічних інтересів як підстав для обмеження прав у Декларації.
9. Вплив демократичного устрою суспільства на визначення меж свободи відповідно до Декларації.
10. Право на свободу мирних зібрань та його обмеження: підхід ЄСПЛ.
11. Обмеження права на приватне життя: практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних із національною безпекою.
12. Абсолютні та відносні права людини: критерії розмежування в доктрині та практиці ЄСПЛ.
13. Гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану
14. Права людини та сталий розвиток територій, постраждалих від катастроф в умовах надзвичайного стану

1. Рекомендовані джерела:

2. Загальна декларація прав людини : Декларація; ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015
3. Кузенко У. І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 9(21). С. 36–42.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 02.12.2012 № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

5. Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини та громадянина. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf>
6. Федик С.Є. «Застосування принципу пропорційності у судовій практиці». *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2021.
7. Синицин П.М., Василюгло Р.О. Роль принципу пропорційності під час обмеження конституційних прав. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2025.
8. Бондарчук Я.П. «Критерії правомірного обмеження принципу свободи». *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024.
9. Шершель О. В. Обмеження прав і свобод людини як прояв законів діалектики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024.
10. Гриньо Д.Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023.
11. United Nations General Assembly Resolution 46/182 Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations <https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/>
12. Барсук Д. М. Міжнародний механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 1 № 87 (2025) С. 137-143 URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324566>.
13. Львова Є. О. Міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги як міждисциплінарного інструменту захисту прав людини. *ВІСНИК МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ПРАВО*. 2024. № 28. С. 79-87 URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/318/313>
14. Стефанчишен Р. В. Міжнародний досвід введення правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 198-203. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2024/32.pdf
15. Сурілова О.О. Бурдюжа О.М. Правова природа інституту «гуманітарна допомога» як елементу системи міжнародного права. *Держава та регіони*. 2024. № 2. С. 62-67. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2024/13.pdf
16. Расторгуєва Н. О. Особливості дотримання прав людини в умовах надзвичайних правових режимів, спричинених пандемією. *Вісник ХНУВС*. 2022. 98(3). С. 48–57. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua>
17. The Protection of Human Rights during Times of Emergency An analysis of the relevant jurisprudence of the European Court of Human Rights through the lens of the Covid-19 pandemic. URL: https://airewb.org/wp-content/uploads/PUBLICATIONS/ROL_EN_guide_protection_emergency_tmes.pdf

ТЕМА 7. ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: є засвоєння здобувачами вищої освіти правових основ регулювання прав та свобод людини в період збройних конфліктів, особливостей забезпечення дотримання прав та свобод людини в сучасних збройних конфліктах та категоріального апарату певних інститутів (воєнного полону, захисту жертв війни та ін.); формування у здобувачів вищої освіти понять про системного уявлення про принцип міжнародного гуманітарного права щодо обмеження засобів та методів ведення, оволодіння знаннями про поняття, види збройних конфліктів та дотримання прав людини в різних видах збройного конфлікту, а також формування у здобувачів вищої освіти понять про комбатанта, не комбатанта, цивільного населення, розгляд міжнародно-правового захисту жертв війни та вивчення міжнародно-правового статусу журналіста, медичного та духовного персоналу, найманця під час збройного конфлікту; набуття знань в сфері надання гуманітарної допомоги зі сторони гуманітарних міжнародних організацій, зокрема Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

1. Роль та значення міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів та права людини.
2. Збройні конфлікти та права людини.
3. Захист культурних цінностей в період збройних конфліктів.
4. Правовий статус окремих категорій осіб під час збройних конфліктів.
5. Міжнародно-правове регулювання методів та засобів ведення військових дій та права людини.

Зміст лекції

Роль та значення міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів та права людини. Для кожної держави право виступає цінним та важливішим регулятором відносин в суспільстві. Сукупність юридичних норм регулюють відносини шляхом закріплення конкретних прав та обов'язків людини. Розвиток різних аспектів економіки, дипломатії, культури, комунікаційних та транспортних зв'язків, а також зовнішні фактори, серед яких глобальне потепління, коронавірусна інфекція, терористична діяльність, виготовлення автоматизованої зброї, що загрожує неконтрольним використанням та інші види загроз та ризиків вимагають належного юридичного регулювання. Саме ці виклики та їх наслідки провокують та безпосередньо впливають на виконання існуючих та врегулювання нових міжнародних відносин. Загрози миру та безпеці вимагають необхідність ефективного міжнародного правопорядку. Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН

держави зобов'язані шляхом мирного співробітництва вирішувати спірні ситуації, які зачіпають їх інтереси⁸⁵.

Міжнародне право і є тою самостійною системою права, що складається з юридично обов'язкових принципів і норм, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права в цілях забезпечення мирного співіснування та міжнародної співпраці.

Протягом століть були вироблені практики міжнародної комунікації, зокрема засоби мирного вирішення спорів були вперше юридично закріплені на Гаазьких мирних конференціях 1899 та 1907 років. Проте історичний період становлення міжнародного гуманітарного права має коріння від давніх звичаїв ведення війни, які існували в Стародавній період та Середньовіччя. Генеза формування права війни тісним чином переплетені з правами людини. Гуманізація міжнародного права прослідковувалась ще з давніх етапів. Гуманізм як принцип міжнародного гуманітарного права в різних своїх проявах зустрівся у всіх частинах світу, зокрема Індії, Китаї, Єгипті, Греції та Риму.

У лютому 1863 р. підприємець Анрі Дюнан та чотири видатні громадяни Женеви заснували Міжнародний комітет допомоги пораненим, який у 1876 р. був перейменований на Міжнародний Комітет Червоного Хреста, президентом якого став юрист Гюстав Муаньє. В серпні 1864 р. – приймається перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених у діючих арміях⁸⁶.

Прийняття Конвенції 1864 р. започаткувало розвиток напрямку сучасного міжнародного гуманітарного права як захист жертв збройних конфліктів (право Женеви). Перша і друга Гаазькі мирні конференції продовжити наповнювати норми, які регулюють правовий статус поранених, хворих, військовополонених та певні обмеження в військових діях. Найважливішим підсумком остаточного формування правил збройних конфліктів стало прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. та Додаткових протоколів до них у 1977 році: що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру.

Питання застосування нових засобів та методів ведення війни, не заборонених міжнародними документами, міжнародне право виходить із Декларації Мартенса, сформульованої ним у 1899 р. на Гаазькій конференції: «Чекаючи на те, щоб змогло бути оприлюднене повніше зведення законів війни, конференція вважає за необхідне констатувати, що у випадках, не передбачених у цій угоді, населення та воюючі залишаються під охороною та дією міжнародного права, оскільки вони випливають із встановлених звичаїв між освіченими народами, законами людяності та вимогами суспільної свідомості». Тобто в усіх випадках відсутності конкретних правових норм, присвячених встановленню заборон чи обмежень чи інших правил поведінки воюючих, до них застосовується міжнародне право. Застереження, включене з 1899 року в

⁸⁵ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

⁸⁶ Ореховський В. Міжнародний рух Червоного Хреста: Історичні передумови виникнення. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія. 2021. № 26. С. 35–43.

більшість угод, які регулюють питання збройних конфліктів, що надає загальний захист цивільному населенню і комбатантам, зокрема у випадках, не передбачених міжнародним гуманітарним правом, цивільні особи і комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що випливають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості.

Збройні конфлікти та права людини. У міжнародно-правовій доктрині другої половини ХХ ст. відбулося поступове витіснення термінів «право війни» і «війна» поняттями «право збройних конфліктів» та «збройний конфлікт», що закріпилися у гуманітарному праві. Якщо ранні акти (Гаазькі конвенції 1907 р., Женевський протокол 1925 р.) оперували категорією «війна», то Женевські конвенції 1949 р. уперше ввели поняття «міжнародний» та «неміжнародний збройний конфлікт». Відтоді термін «збройний конфлікт» переважає, що пов'язано із заборonoю війни як легального засобу врегулювання спорів⁸⁷.

Різниця між «війною» і «збройним конфліктом» умовна, однак для міжнародного гуманітарного права має значення. «Збройний конфлікт» — ширше поняття, яке охоплює «війну». Війна, на відміну від конфлікту, передбачає офіційне оголошення, розрив дипломатичних відносин, припинення угод та введення спеціального правового режиму. Вона можлива лише за участі держав або їх коаліцій та спричиняє глибокі зміни у функціонуванні суспільства з метою захисту прав людини.

Чітке визначення збройного конфлікту сформульоване в рішенні Апеляційної палати Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (справа Тадіча, 1995 р.): він має місце при застосуванні сили між державами або тривалому насильстві між урядовими військами та організованими збройними групами. Норми гуманітарного права діють від початку такого конфлікту й до встановлення миру чи внутрішнього врегулювання, поширюючись на всю територію сторін.

Правова кваліфікація подій в Україні потребує окремого аналізу. На початку конфлікту в Донецькій та Луганській областях росія здійснювала загальний контроль над збройними угрупованнями «ЛНР/ДНР». За висновками Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду, з 30 квітня 2014 р. конфлікт кваліфікується як неміжнародний, а з 14 липня 2014 р. — також як міжнародний.

У звітах Міжнародного кримінального суду (2014-2019 рр.) підтверджено існування на Донбасі обох форм конфлікту. Прокурор досліджує, чи контроль РФ над збройними формуваннями свідчить про суто міжнародний характер конфлікту. У звіті 2019 р. наголошено, що остаточна кваліфікація можлива лише після повноцінного розслідування⁸⁸.

Натомість ситуація в Криму визначена чіткіше: йдеться про окупацію, яка відповідно до ст. 2 Женевських конвенцій 1949 р. означає міжнародний збройний

⁸⁷ Кузьмін Е.Е. Поняття збройного конфлікту : Первісні роздуми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Т.2. №12 С. 187–190.

⁸⁸ Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна Республіка Крим та м. Севастополь. Право і суспільство. 2020. № 5. С. 230-238.

конфлікт. Ця кваліфікація зафіксована у звітах Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду.

Для застосування норм міжнародного гуманітарного права (далі - МГП) необхідно визначити обставини його дії. Загалом МГП охоплює лише ситуації збройного конфлікту, за винятком положень, що діють у мирний час для підготовки держав до збройного конфлікту з метою захисту прав людини. Зміст загальної статті 3 Женевських конвенцій 1949 р. має особливе значення для захисту прав людини в період обох видів збройних конфліктів⁸⁹.

У міжнародних конфліктах сфера МГП визначається спільною ст. 2 Женевських конвенцій I-IV та ст. 1 Додаткового протоколу I 1977 р. Це охоплює оголошену війну, фактичні бойові дії між державами та окупацію території (напр., Крим 2014 р.). Також міжнародними визнаються конфлікти за право на самовизначення проти колоніального або расистського панування (ст. 1 п. 4 Додаткового протоколу I)⁹⁰.

Важливо відмітити ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, встановлюються мінімальні стандарти гуманного поводження та процесуальні гарантії для всіх осіб, які перебувають під владою сторони у міжнародному збройному конфлікті та не охоплюються спеціальним захистом, передбаченим Женевськими конвенціями чи самим Протоколом.

У неміжнародних конфліктах йдеться про зіткнення всередині держави між її збройними силами та організованими групами, здатними вести тривалі бойові дії. Регулювання обмежене: спільна ст. 3 Женевських конвенцій та Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Додатковий протокол II), прийнятий 8 червня 1977 року.

Відповідно до норм зазначеної статті встановлюються мінімальні гуманітарні стандарти у випадках збройного конфлікту неміжнародного характеру, що відбувається на території однієї зі сторін-учасниць, зокрема заборонено:

А) посягання на життя та особисту недоторканність, зокрема будь-які форми вбивств, завдання тілесних ушкоджень, жорстоке поводження чи тортури;

В) взяття заручників;

С) приниження людської гідності, зокрема поводження образливого чи такого, що принижує;

Д) винесення вироку та призначення покарання без попереднього судового розгляду компетентним і належним чином створеним судом, який забезпечує загальновизнані судові гарантії.

⁸⁹ Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁹⁰ Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Додатковий протокол II), прийнятий 8 червня 1977 року, конкретизує та розвиває положення спільної ст. 3 до всіх чотирьох Женевських конвенцій. Його норми спрямовані на розширення гарантій захисту прав людини і гуманного поводження з особами, які не беруть участі у воєнних діях або припинили таку участь, у межах неміжнародних збройних конфліктів⁹¹.

Правила регулювання ведення збройних конфліктів поширюються на:

- суб'єктів обов'язків – держави, міжнародні організації, недержавні збройні угруповання;
- осіб, що користуються захистом – комбатантів, не комбатантів, комбатантів hors de combat, військовополонених та цивільне населення.

Просторово МГП діє на всій території, де існує збройний конфлікт чи окупація. Часово – від першого акту насильства чи факту окупації до зникнення наслідків конфлікту.

Відповідно до Гаазької конвенції про початок воєнних дій 1907 р., держави визнають, що військові дії не можуть розпочинатися без попереднього і чіткого повідомлення, яке може мати форму мотивованого оголошення війни або ультиматуму з умовним її оголошенням.

Акт оголошення війни означає початок юридичного стану війни, навіть якщо фактичні бойові дії ще не розпочалися. У цей момент між державами припиняють діяти норми мирного часу: розриваються дипломатичні та консульські відносини, а персоналу таких установ надається можливість безперешкодно повернутися на батьківщину.

Населення воюючої держави починає розподілятися на три категорії: власні громадяни, громадяни союзних держав та громадяни ворожої сторони. Для своїх громадян зазвичай оголошується мобілізація. Союзники можуть залишити країну, щоб приєднатися до своїх збройних сил. Іноземці можуть бути інтерновані. Громадянам ворожої держави встановлюються різні обмеження: від проживання у спеціально визначених районах до інтернування⁹².

Майно, що належить ворожій державі, підлягає конфіскації (за винятком власності дипломатичних і консульських представництв). Приватна власність громадян супротивника загалом визнається недоторканою. Ворожим суднам надається певний термін (індульг) для залишення портів і територіальних вод, після чого вони підлягають конфіскації.

Метою війни є нейтралізація збройного опору супротивника, а не його знищення чи завоювання території. Проти осіб, які не беруть участі у бойових діях (hors de combat), застосування зброї заборонене.

Військові дії здійснюються у визначених межах – на так званому театрі війни. До нього належить територія воюючих держав (сухопутна, морська та

⁹¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

⁹² Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

повітряна), де фактично ведуться бойові дії. Територія нейтральних держав не може бути використана для цього.

Міжнародне гуманітарне право розрізняє закінчення стану війни та припинення військових дій. Військові дії між державами можуть припинятися шляхом перемир'я або капітуляції. Перемир'я – тимчасове припинення бойових дій за узгодженими умовами. Може бути:

1. Місцеве – обмежене певною ділянкою фронту, наприклад, для евакуації поранених або обміну військовополоненими;

2. Загальне – припиняє всі бойові дії до укладання мирного договору. Перемир'я може мати строк або бути безстроковим; порушення його умов дає підстави для відновлення бойових дій.

Капітуляція – припинення війни на умовах переможця, що обмежує або позбавляє верховенства переможеного. Розрізняють:

1. Просту (окремий підрозділ або район) та загальну (всі збройні сили)
2. Беззастережну та почесну. На відміну від загального перемир'я, капітуляція зменшує формальну рівність сторін.

Перемир'я або капітуляція не припиняють автоматично стан війни – для цього видається односторонній або двосторонній акт чи укладається мирний договір. Мирний договір врегульовує закінчення війни, відновлює мирні відносини, включає питання обміну та репатріації військовополонених, виведення окупаційних сил та інше. Питання політичної, матеріальної та кримінальної відповідальності держави-правопорушника займають особливе місце та значення в міжнародних відносинах⁹³.

Захист культурних цінностей в період збройних конфліктів. Для того, аби визначити способи захисту та/або повернення культурних цінностей, що опинились на тимчасового окупованих територіях, варто, насамперед, надати дефініцію поняття культурних цінностей.

Стаття 1 Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту визначає культурні цінності як:

«(а) цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які як такі представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги та інші предмети художнього або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей, зазначених вище;

(б) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укріття, призначені для збереження у разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а);

⁹³ Hrushko M. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare (A vision from Ukraine) // Kovalchuk V., Zharovska I., Mykivych M., Hrushko M., Hrabynskyi M. Revista UNISCI / UNISCI Journal. 2022. No. 59. P. 129–144. URL: <http://www.unisci.es/transformation-challenges-for-the-international-humanitarian-law-system-migration-crisis-as-the-latest-tool-for-hybrid-warfare-a-vision-from-ukraine/>

(с) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) та (б), так звані «центри зосередження культурних цінностей».

Особливий статус культурних цінностей у випадку збройного конфлікту визначений, зокрема, Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) та Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду.

Так, у своїх положеннях Гаазька конвенція 1954 р. та два Протоколи до неї забороняють:

- будь-які акти крадіжки, пограбування або незаконного присвоєння культурних цінностей у будь-якій формі;
- будь-які акти вандалізму щодо зазначених цінностей;
- реквізицію рухомих культурних цінностей⁹⁴.

Римський Статут у свою чергу визначає умисні напади на культурні об'єкти, що не є військовими цілями як воєнні злочини.

У міжнародній судовій практиці існують показові справи, що демонструють притягнення до відповідальності за злочини, вчинені проти культурних цінностей. До прикладу, у справі *Prosecutor v. Kordić and Čerkez* (ICTY), суд кваліфікував умисні напади на мечеті та культурні об'єкти як воєнні злочини. Також, у справі *The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi* (ICC) за руйнування культурних пам'яток Тімбукту було вперше винесено обвинувальний вирок МКС.

В контексті збройного контексту рф проти України злочини проти культурної спадщини включають:

- системне переміщення музейних колекцій з Криму, Маріуполя, Херсона;
- руйнування сакральних споруд, історичних центрів міст (Маріуполь, Бахмут);
- російська практика «націоналізації»/привласнення культурних об'єктів як елемент політики асиміляції.

Стратегії захисту культурних цінностей та їхнє подальше повернення залежать, зокрема, від «типу» культурної цінності:

- 1) створення національного реєстру втрат із залученням цифрових технологій (3D-моделювання, супутникові знімки);
- 2) залучення ЮНЕСКО, ICOM, Blue Shield International для фіксації злочинів і блокування торгівлі викраденими предметами;
- 3) включення питань культурної спадщини у переговорні позиції, санкції проти російських музейних інституцій;
- 4) інвентаризація, реставрація, створення програм «правосуддя перехідного періоду» у сфері культурної спадщини – після закінчення збройного конфлікту;

⁹⁴ Гаазька конвенція про закони і звичай війни на суходолі (Конвенція IV) та додаток до неї: Положення про закони і звичай війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

5) позови в МКС, ЄСПЛ, арбітражі у справах реституції культурних цінностей⁹⁵.

Оскільки рф здійснює не випадкові напади, а цілеспрямовану кампанію — від «націоналізації» українських музеїв у Криму до вивезення картин з Маріуполя та Херсону. Ми маємо справу з організованим злочином державного масштабу, якому важко протидіяти точковими інструментами.

Отже, захист та повернення культурних цінностей потребує комплексного та послідовного підходу:

перша «стадія» має включати:

- створення національного реєстру втрат (єдина база даних усіх об'єктів спадщини, включно з фото, 3D-моделями, супутниковими знімками);

- використання технологій (дрони, супутники, AI) для верифікації руйнувань.

друга стадія має включати складову політико-правового тиску на рф:

- міжнародні культурні організації мають публікувати регулярні звіти та винесення питань культурної спадщини України на порядок денний міжнародних форумів;

- запровадження санкцій проти російських музейних інституцій, аукціонних домів та наукових структур, які причетні до «легалізації» викраденого;

- блокування торгівлі культурними цінностями з окупованих територій через Interpol та міжнародні аукціони (аналог механізму проти антикваріату з Сирії/Іраку);

- дипломатичне включення питання спадщини у переговори щодо відновлення України.

лише після здійснення моніторингових дій та активної адвокації щодо захисту та повернення культурних цінностей України можна здійснити спроби повернення:

- розробка Національного плану реституції (за аналогією з «Washington Principles on Nazi-Confiscated Art»).

- створення спеціального Трибуналу або арбітражу з культурних цінностей України у співпраці з МКС та міжнародними організаціями.

- юридичні позови щодо повернення колекцій (за зразком справи Scythian Gold, яка вже розглядалася в нідерландських судах).

- програми відновлення: реставрація, міжнародні гранти, створення цифрових копій.

- перехідне правосуддя у вигляді публічних процесів над злочинцями, які привласнювали чи знищували культурні об'єкти.

Проте, необхідно враховувати фактичну неможливість чи то небажання здійснювати дії задля захисту культурної спадщини України на тимчасово окупованих територіях. Першочергові ресурси держави й міжнародних

⁹⁵ Hrushko M. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine // A. G. Kolb, M. Hrushko, H. Teteriatnyk, O. Chepik-Trehubenko, O. Kotliar. Cuestiones Políticas. Vol. 39. 2021. No. 71. P. 334–349. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423/40879>

партнерів спрямовані на оборону, евакуацію цивільних, забезпечення базових гуманітарних потреб. Культура об'єктивно опиняється на у правовому «вакуумі», а регулювання її захисту стає другорядною подією. Міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО, хоча і регулярно публікують дані про зруйновані чи пошкоджені об'єкти, жодних реальних механізмів зупинити агресора ці структури не мають. Їхній мандат обмежується моніторингом і рекомендаціями⁹⁶.

Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту у статті 3 чітко артикулює про необхідність держав здійснювати захист культурних цінностей ДО моменту виникнення збройного конфлікту, оскільки такі дії є більш ефективними та дозволяють запобігти нападам на культурну спадщину та сприяють збереженню культурних цінностей.

Правовий статус окремих категорій осіб під час збройних конфліктів. Збройні конфлікти є невід'ємною складовою історії людства, проте тривалий час вони залишалися поза сферою правового регулювання. Лише у середині XIX ст. почали формуватися перші міжнародно-правові норми, спрямовані на захист жертв збройних протистоянь. Їх поява була зумовлена необхідністю встановлення гуманних стандартів ведення війни, а також запобігання невинуватим стражданням мирного населення та військовополонених.

Вагому роль у цьому процесі відіграло створення Міжнародного руху Червоного Хреста, ініційованого Анрі Дюнаном, який після битви під Сольферіно 1859 р. закликав міжнародну спільноту розробити універсальні правила захисту поранених та хворих на полі бою. Це стало відправною точкою для становлення сучасного міжнародного гуманітарного права.

Сьогодні міжнародне гуманітарне право охоплює значну кількість договорів, декларацій та звичаєвих норм, що регламентують захист жертв війни. Водночас відсутнє чітке й універсальне визначення самого поняття «збройний конфлікт». Його окремі ознаки сформульовані у міжнародній судовій практиці, зокрема у рішенні Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії у справі «Тадіч». Саме тому дослідження генези становлення міжнародно-правових механізмів захисту жертв збройних конфліктів має ключове значення як для розуміння сучасного стану міжнародного права, так і для виявлення його перспектив удосконалення⁹⁷.

До кінця XIX ст. регламентація відносин у ході воєнних дій здійснювалася переважно на основі міжнародних звичаїв. Найяскравішим виразом цього стало «застереження Мартенса», закріплене у Преамбулі Гаазької конвенції 1899 р. У ньому наголошувалося, що у випадках, які не врегульовані міжнародними договорами, сторони та населення залишаються під захистом принципів

⁹⁶ Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці. Методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / Упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свирідова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

⁹⁷ Громовенко К. В. Проблеми загальних принципів права в міжнародному праві. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 49. С. 176-179.

міжнародного права, що випливають зі звичаїв, законів людяності та вимог громадської свідомості.

Водночас саме у цей період відбувається кодифікація основних гуманітарних принципів війни. У 1856 р. була прийнята Паризька декларація, яка скасувала практику каперства; у 1864 р. ухвалено першу Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; у 1868 р. прийнято Санкт-Петербурзьку декларацію про заборону використання вибухових і запалювальних куль. Ці документи заклали підвалини сучасного міжнародного гуманітарного права, визначивши мінімальні стандарти поведінки з жертвами війни.

Важливим поштовхом до інституціоналізації захисту жертв збройних конфліктів стали події 1859 р. у Сольферіно, коли тисячі поранених залишилися без допомоги. Анрі Дюнан, швейцарський громадський діяч, запропонував ідею створення національних товариств допомоги та закликав до прийняття міжнародних угод, що регламентували б їхню діяльність. У 1863 р. було засновано Міжнародний комітет Червоного Хреста, який відіграв визначальну роль у розробці та прийнятті Женевської конвенції 1864 р.⁹⁸.

Саме Червоний Хрест став постійним гарантом дотримання гуманітарних принципів у воєнних конфліктах і одним із найважливіших суб'єктів міжнародного гуманітарного права, діяльність якого триває й сьогодні.

На початку XX ст. відбувається подальший розвиток гуманітарних норм, зокрема через Гаазькі конференції 1899 та 1907 рр., які ухвалили низку документів щодо правил ведення сухопутної та морської війни, статусу нейтральних держав і населення.

Найбільш масштабна кодифікація відбулася після Другої світової війни, наслідки якої засвідчили необхідність комплексного врегулювання питань захисту жертв війни. У 1949 р. були прийняті чотири Женевські конвенції, що закріпили правовий статус поранених, хворих, військовополонених і цивільного населення. У 1977 р. їх було доповнено двома Протоколами, які розширили сферу застосування міжнародного гуманітарного права, зокрема на внутрішньодержавні конфлікти.

Однією з найважливіших складових міжнародного гуманітарного права є забезпечення правового захисту осіб, які найбільше потерпають від збройних конфліктів – військовополонених та цивільного населення. Норми щодо поведінки з цими категоріями осіб становлять фундамент сучасної системи міжнародних конвенцій та протоколів. Їхня основа закладена у Женевських конвенціях 1949 р. та Додаткових протоколах 1977 р., які передбачають широкий спектр гарантій гуманності.

Стосовно військовополонених міжнародне право виходить із принципу гуманного ставлення, що закріплений у ст. 13 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Забороняються будь-які незаконні дії або бездіяльність з боку держави, що утримує полонених, які можуть призвести до

⁹⁸ Марценко Н., Грушко М. Гуманітарний доступ під час збройних конфліктів. Університетські наукові записки. 2021. № 6 (84). С. 102-110. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/84_102-110/pdf

смерті чи завдати серйозної шкоди здоров'ю. Військовополонені не можуть піддаватися каліченню, медичним чи науковим дослідям, що не мають відношення до їхнього лікування. Усі вони зобов'язані повідомляти лише базову інформацію про себе – ім'я, прізвище, дату народження та військове звання, тоді як застосування тортур, психологічного або фізичного примусу з метою отримання додаткових відомостей забороняється⁹⁹.

Важливо, що міжнародне право зберігає за військовополоненими їхню правоздатність, вимагає поваги до честі та гідності кожної особи, а також передбачає право на збереження особистих речей та належне забезпечення харчуванням, водою, одягом і медичною допомогою. Конвенція допускає використання полонених як робочої сили, однак із суворими обмеженнями: офіцери не можуть бути примушені до роботи, а інші категорії не можуть залучатися до завдань, які становлять загрозу для життя. Завершення полону пов'язується із закінченням воєнних дій і реалізується через репатріацію. Передбачаються також гуманні механізми дострокового звільнення – у випадку важкої хвороби чи поранення, обміну полоненими або надання слова честі не брати участі у подальших бойових діях, хоча останнє на практиці застосовується рідко.

Не менш важливою є система міжнародних гарантій щодо захисту цивільного населення. Центральним документом у цій сфері виступає IV Женевська конвенція 1949 р., а також Додаткові протоколи, які конкретизують положення про права цивільних осіб у період воєнних дій. У відповідності до норм звичаєвого гуманітарного права, цивільною особою вважається будь-яка людина, яка не належить до складу збройних сил, і в разі сумніву вона презюмується цивільною. Це положення є ключовим, оскільки на практиці під час бойових дій часто виникає спокуса трактувати певних осіб як комбатантів, що позбавляє їх захисту¹⁰⁰.

Захист цивільного населення включає два рівні: загальний і спеціальний. Загальний передбачає гарантії для всього населення без винятку, тоді як спеціальний застосовується до вразливих категорій – дітей, жінок, осіб похилого віку, інвалідів. Норми гуманітарного права зобов'язують сторони конфлікту забезпечувати фізичний захист цивільних осіб і повагу до їхніх прав і свобод. Серед найважливіших положень – заборона нападів на цивільне населення, заборона використання голоду як методу ведення війни, а також заборона невибіркових атак, під час яких неможливо відрізнити військові об'єкти від цивільних.

Протокол I 1977 р. передбачає цілу низку запобіжних заходів: сторони конфлікту повинні перевіряти об'єкти нападу, вживати всіх можливих заходів для зниження шкоди цивільним, скасовувати атаки, якщо вони можуть спричинити надмірні жертви, а також завчасно попереджати про напади, окрім

⁹⁹ Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

¹⁰⁰ Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

випадків, коли це неможливо через обставини. Ці положення закріплюють баланс між воєнною необхідністю та принципом гуманності¹⁰¹.

Особливе значення має встановлення відповідальності за порушення норм захисту цивільних і військовополонених. Так, серйозні порушення гуманітарного права, включаючи умисні вбивства, тортури, захоплення заручників чи напади на цивільні об'єкти, кваліфікуються як воєнні злочини. Держава несе відповідальність за дії своїх збройних сил, а конкретні особи можуть підлягати кримінальному переслідуванню в міжнародних чи національних судах. Нюрнберзький і Токійський трибунали після Другої світової війни, а пізніше спеціальні трибунали для Руанди та Югославії заклали підвалини індивідуальної відповідальності за злочини проти людяності та воєнні злочини. У 1998 р. було прийнято Римський статут, який заснував Міжнародний кримінальний суд, компетентний розглядати справи про геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Відповідальність за порушення норм захисту жертв збройних конфліктів охоплює як індивідуальний, так і колективний рівень. Індивідуальна кримінальна відповідальність формувалася на основі практики Нюрнберзького та Токійського трибуналів після Другої світової війни, а також на прикладі трибуналів для Югославії та Руанди, що підтвердило принцип, відповідно до якого конкретні особи несуть персональну відповідальність за вчинені воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності. Ця тенденція була закріплена Римським статутом 1998 р., який створив Міжнародний кримінальний суд із компетенцією розглядати лише три категорії злочинів: геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини¹⁰².

Водночас державна відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права передбачає відповідальність держави за дії її органів, збройних сил та інших осіб, що перебувають під її контролем. Так, держави зобов'язані відшкодовувати шкоду, завдану внаслідок порушень Женевських конвенцій або додаткових протоколів, а також забезпечувати ефективне кримінальне переслідування винних осіб у національних судах. Прикладом цього є імплементація норм Женевських конвенцій в українське кримінальне законодавство, де передбачено переслідування за серйозні порушення прав людини під час збройних конфліктів.

Сучасні виклики у сфері захисту жертв збройних конфліктів значною мірою пов'язані з розвитком нових типів озброєнь та поширенням гібридних війн, що ускладнює застосування традиційних норм міжнародного гуманітарного права. Ефективність цих норм у XXI ст. часто ставиться під сумнів через динамічні зміни у веденні бойових дій, розмитість кордонів між військовими й цивільними цілями, а також численні порушення з боку держав та неурядових збройних формувань. На прикладі збройного конфлікту на сході України та окупації

¹⁰¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹⁰² Марценко Н., Грушко М. Гуманітарний доступ під час збройних конфліктів. Університетські наукові записки. 2021. № 6 (84). С. 102-110. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/84_102-110/pdf

Криму можна наочно простежити порушення прав цивільного населення, військовополонених та осіб, котрі зазнали поранень чи захворювань, що ставить під загрозу досягнення міжнародного правопорядку та безпеки.

Таким чином, захист військовополонених і цивільного населення становить ядро міжнародного гуманітарного права. Він ґрунтується на принципі гуманності та поваги до людської гідності, закріплений у численних міжнародних договорах і підтверджений практикою міжнародних трибуналів. Незважаючи на наявність розгалуженої системи правових норм, сучасна практика свідчить про часті випадки їх порушення, зокрема у збройних конфліктах на сході України та в інших регіонах світу. Це підкреслює актуальність проблеми та необхідність подальшого вдосконалення механізмів забезпечення захисту жертв війни як на міжнародному, так і на національному рівні.

Міжнародно-правові засади ведення військових дій та права людини. Міжнародне право передбачає, що право сторін у збройних конфліктах обирати методи і засоби ведення воєнних дій не є абсолютним. Основоволожним є принцип, який забороняє використання зброї, босприпасів, речовин та тактичних прийомів, здатних спричинити надмірні ушкодження чи завдавати зайвих страждань. Засоби ведення війни – це знаряддя, насамперед зброя, яку використовують збройні сили для ураження живої сили супротивника та знищення його військової техніки. Методи ведення війни – це форми та способи застосування засобів збройної боротьби з метою досягнення військової переваги¹⁰³.

Відповідно до норм міжнародного права повністю заборонені такі засоби ведення війни:

- вибухові та запальні кулі;
- кулі, які повертаються або сплющуються в людському тілі;
- отрута та отруєна зброя;
- задушливі, отруйні та інші гази, рідини та процеси;
- біологічна зброя;
- засоби впливу на природне середовище, які мають широку довготривалу дію в якості засобів руйнування, нанесення шкоди або завдання шкоди іншій державі;
- будь-яка зброя, основна дія якої полягає в нанесенні пошкоджень осколками, які не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівських променів.

До заборонених методів ведення війни належать:

- віроломне вбивство чи поранення військовослужбовців супротивника;
- вбивство осіб, які склали зброю чи беззастережно здалися;
- відмова у наданні пощади;

¹⁰³ Hrushko M. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare (A vision from Ukraine) // Kovalchuk V., Zharovska I., Mykivych M., Hrushko M., Hrabynskyi M. Revista UNISCI / UNISCI Journal. 2022. No. 59. P. 129–144. URL: <http://www.unisci.es/transformation-challenges-for-the-international-humanitarian-law-system-migration-crisis-as-the-latest-tool-for-hybrid-warfare-avision-from-ukraine/>

- напад на парламентарів або осіб, які їх супроводжують;
- неправомірне використання парламентарського прапора, символіки нейтральних держав, ООН чи Міжнародного комітету Червоного Хреста;
- використання військової форми або відзнак ворога.

Окремими протоколами до Женевських конвенцій закріплено заборону на:

- застосування мін та мін-пасток проти цивільного населення (Протокол II);
- застосовування будь-якої зброю, основна дія якою полягає в нанесенні ушкоджень уламками, які не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівських променів. (Протокол I)¹⁰⁴.

Міна – це боєприпас, призначений для встановлення під землею, на землі або поблизу поверхні землі або іншої поверхні та для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини або засобу, що рухається.

Міна-пастка – це пристрій, що замаскований під нешкідливий предмет, але вибухає або спрацьовує при наближенні чи дотику.

У Консультативному висновку Міжнародний суд ООН від 8 липня 1996 р. про законність загрози або застосування ядерної зброї визнав статус *jus cogens* за всіма нормами гуманітарного права, що стосуються засобів і методів ведення війни, і назвав їх фундаментальними нормами гуманітарного характеру, відступ від яких неможливо без заперечення основних понять гуманності, захисту яких вони спрямовані¹⁰⁵.

Європейські держави, приєднавшись до міжнародних договорів у сфері права збройних конфліктів, взяли на себе обов'язок запровадити на національному рівні законодавчі механізми, необхідні для притягнення до відповідальності та призначення ефективних кримінальних покарань особам, які вчинили або віддали наказ про вчинення серйозних порушень (статті 49, 50, 129 та 146 відповідно I-IV Женевських конвенцій).

Додатково, міжнародне право передбачає, що застосування нових засобів та методів ведення війни, тобто навіть за відсутності спеціальних норм діють положення так званої Декларації Мартенса (1899 р.), відповідно до якої сторони збройного конфлікту залишаються під захистом загальних принципів гуманності та вимог суспільної свідомості.

Водночас, військові хитрощі з метою ввести ворога в оману (маскування, дезінформація, відволікаючі операції) не забороняються, оскільки відрізняються від віроломства.

Одним із провідних принципів Міжнародного гуманітарного права є принцип гуманності, який вимагає обмежувати застосування сили лише військовою необхідністю, забезпечувати гуманне ставлення до військовополонених, надавати допомогу пораненим і хворим, а також мінімізувати страждання, зумовлені війною.

¹⁰⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_1999#Text

¹⁰⁵ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

Протокол III до Конвенції ООН про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї регулює застосування запальної зброї (вогнемети, фугаси, запальні бомби тощо), яка призначена для ураження живої сили та підпалу об'єктів. Заборонено використовувати таку зброю проти цивільного населення та цивільних об'єктів¹⁰⁶.

Воєнні дії на морі мають специфіку. Згідно з нормами міжнародного права, комбатантами визнаються не лише особовий склад військово-морських сил, а й військові кораблі, а також цивільні судна, офіційно залучені для військових цілей (Відповідно до VII Гаазької конвенції 1907 р).

Не користуються правом ведення воєнних дій в морі госпітальні судна, санітарні транспорти та літальні апарати, призначені для надання допомоги пораненим і потерпілим від корабельної аварії. Торгові судна можуть бути озброєні у воєнний час, проте вони не стають військовими кораблями і мають право застосовувати зброю лише для самооборони. Підводні човни підпадають під загальні правила ведення морської війни. Вони мають право зупиняти торгові судна, оглядати їх, захоплювати як приз або затоплювати у випадку відмови зупинитися, але за умови попереднього забезпечення безпеки пасажирів і команди.

Мінна зброя регулюється VII Гаазькою конвенцією 1907 р., яка забороняє встановлення неякірних мін, мін, що залишаються небезпечними після відриву від мінрепу, а також мін, призначених виключно для перешкоджання торговельному судноплавству¹⁰⁷.

Допустимою є морська блокада, яка повинна бути офіційно оголошена та не перешкоджати доставці гуманітарної допомоги дітям до 15 років, вагітним жінкам та породіллям. Блокада припиняється у разі її зняття блокуючою державою, знищенням сил блокуючих або неможливості її підтримання. Спроба прориву блокади може тягти за собою захоплення чи конфіскацію судна.

У морській війні існує інститут призовів і трофеїв. Призом є торговельне судно противника, яке може бути захоплене військовим кораблем. Трофеями визнаються військові кораблі противника та майно на них, що переходять у власність держави-завойовниці. Правомірність захоплення може бути оскаржена у призовому суді, який створюється воюючими державами. Розрізняють два різновиди таких судів: портовий та вищий призовий суд. Якщо захоплення визнається незаконним, судно разом із вантажем підлягають поверненню власнику, а у випадку їх безпідставного знищення має надаватися відповідна компенсація.

З точки зору міжнародного гуманітарного права, застосування авіації є допустимим, але заборонено її використання проти невійськових об'єктів та мирного населення. Основні правила та принципи міжнародного гуманітарного

¹⁰⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III) 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

¹⁰⁷ Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (Конвенція IV) та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

права стосуються всіх збройних конфліктів. Проте деякі норми договірного та звичайного права спеціально розглядають низку аспектів повітряної війни.

Повітряна війна – це бойові дії, що здійснюються воюючими сторонами з використанням літальних апаратів з метою ураження противника. Комбатантами визнаються екіпажі військових літаків та цивільних літальних апаратів, перетворених на військові. Некомбатантами є екіпажі санітарних літаків, госпітальних повітряних суден та національних товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Міжнародне право забороняє використання санітарної авіації з військовою метою (наприклад, для розвідки чи транспортування військ). Застосування авіації у воєнних діях регламентується Гаазькими деклараціями 1899 і 1907 рр., Гаазькою конвенцією 1907 р., Женевськими конвенціями 1949 р. та Додатковими протоколами 1977 р.

Особливе значення мають принципи розмежування цивільних і військових об'єктів та принцип пропорційності, що поширюються і на авіаційні бомбардування. Крім того, міжнародні заборони щодо застосування хімічної та біологічної зброї поширюються і на воєнні дії у повітрі. Військово-морські та повітряні операції підпадають під вимогу не завдавати зайвої шкоди довкіллю і не позбавляти цивільне населення засобів існування¹⁰⁸.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття основних принципів міжнародного права.
2. Принцип заборони застосування сили та загрози сили в нових реаліях міжнародних відносин. Відмова від війни як принцип міжнародних відносин.
3. Генеза розвитку міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів та захисту прав людини в період збройних конфліктів (Перша мирна Гаазька конференція 1899 р., Друга мирна Гаазька конференція 1907 р. Женевські конференції про захист жертв війни 1949 р.: роль в розвитку міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів, Дипломатична конференція «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» 1974-1977 рр.).
4. Поняття та ознаки збройних конфліктів. Види збройних конфліктів та їх відмінності.
5. Відмінності між збройними конфліктами неміжнародного характеру та внутрішніми безладдями й обстановкою внутрішньої напруженості.
6. Застосування норм до різних видів збройних конфліктів. «Право Гааги» та «Право Женеви»: формування та відмінності між ними.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Охарактеризуйте принципи міжнародного гуманітарного права.
2. Охарактеризуйте значення застереження Мартенса.

¹⁰⁸ Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків :Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

3. Визначте основні положення міжнародно-правового стандарту захисту прав людини в період збройних конфліктів.
4. Назвіть основні напрямки діяльності Міжнародного руху Червоного Хреста.
5. Проаналізуйте ситуацію з скіфським золотом України.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття основних принципів міжнародного права.
2. Принцип заборони застосування сили та загрози сили в нових реаліях міжнародних відносин. Відмова від війни як принцип міжнародних відносин.
3. Перша мирна Гаазька конференція 1899 р.
4. Друга мирна Гаазька конференція 1907 р.
5. Женевські конференції про захист жертв війни 1949 р.: роль в розвитку міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів.
6. Дипломатична конференція «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» 1974-1977 рр..
7. Поняття та ознаки збройних конфліктів. Види збройних конфліктів та їх відмінності.
8. Відмінності між збройними конфліктами неміжнародного характеру та внутрішніми безладдями й обстановкою внутрішньої напруженості.
9. Застосування норм до різних видів збройних конфліктів. «Право Гааги» та «Право Женеви»: формування та відмінності між ними.
10. Декларація Мартенса.
11. Визначення правового статусу жертв війни.
12. Захист поранених та хворих у період збройного конфлікту.
13. Захист поранених, хворих та осіб, що зазнали аварії корабля у період збройного конфлікту на морі.
14. Режим воєнного полону. Інтернування військовополонених.
15. Правове становище та захист цивільного населення в період збройних конфліктів.
16. Захист культурних цінностей в збройному конфлікті.
17. Міжнародно-правове регулювання методів та засобів ведення військових дій та права людини.

ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

1. Значення застереження Мартенса в кодифікації міжнародних правил регулювання збройних конфліктів.
2. Захист культурних цінностей в збройному конфлікті України.
3. Захист цивільного населення в АР Крим.
4. Режим поводження з військовополоненими під час збройного конфлікту в Україні.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text
3. Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (Конвенція IV) та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
4. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
5. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
6. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III) 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text
11. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків :Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
12. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці. Методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / Упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020
13. Громовенко К. В. Проблеми загальних принципів права в міжнародному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 49. - С. 176-179.
14. Марценко Н., Грушко М. Гуманітарний доступ під час збройних конфліктів. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 102-110. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/84_102-110/pdf
15. Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна Республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230-238.
16. Hrushko M. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare (A vision from Ukraine) // Kovalchuk V., Zharovska I., Mykivych M., Hrushko M., Hrabynskyi M. *Revista*

UNISCI / *UNISCI Journal*. 2022. No. 59. P. 129–144. URL: <http://www.unisci.es/transformation-challenges-for-the-international-humanitarianlaw-system-migration-crisis-as-the-latest-tool-for-hybrid-warfare-avision-from-ukraine/>

12. Hrushko M. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine // A. G. Kolb, M. Hrushko, H. Teteriatnyk, O. Chepik-Trehubenko, O. Kotliar. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39. 2021. No. 71. P. 334–349. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423/40879>

ТЕМА 8. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ООН ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення з міжнародно-правовими особливостями регулювання та діяльності ООН щодо механізму захисту.

1. Діяльність Комітету ООН з прав людини.
2. Структура, повноваження, механізми захисту прав людини.
3. Захист прав людини в контексті Міжнародний Пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року.
4. Розгляд індивідуальних повідомлень про порушення прав людини.

Зміст лекції

Діяльність Комітету ООН з прав людини. Комітет ООН з прав людини є одним із ключових договірних органів системи Організації Об'єднаних Націй, створеним відповідно до положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року. Його діяльність спрямована на забезпечення ефективного контролю за виконанням державами-учасницями зобов'язань у сфері захисту прав людини. Комітет складається з 18 незалежних експертів високого рівня, які обираються державами-учасницями Пакту, але діють не як їхні представники, а як особи, що мають міжнародний мандат на захист прав людини.

Основними напрямками діяльності Комітету є: розгляд періодичних доповідей держав, у яких вони звітують про заходи щодо реалізації Пакту; надання загальних коментарів, що містять тлумачення положень Пакту та формують міжнародну практику застосування норм; розгляд індивідуальних повідомлень громадян про порушення їхніх прав (за умови ратифікації Факультативного протоколу). Крім того, Комітет може ініціювати міждержавні повідомлення, хоча цей механізм використовується вкрай рідко¹⁰⁹.

Завдяки своїй діяльності Комітет ООН з прав людини не лише здійснює моніторинг зобов'язань держав, а й формує нові стандарти захисту прав людини, сприяє уніфікації правозастосовної практики та забезпечує міжнародний механізм контролю, який діє незалежно від політичної кон'юнктури. Це робить його вагомим інституційним інструментом розвитку міжнародного права прав людини.

Структура, повноваження, механізми захисту прав людини. Структура Комітету ООН з прав людини визначається його статусом як договірного органу, що функціонує на основі Пакту 1966 року. Комітет складається з експертів, обраних строком на чотири роки з можливістю переобрання. Вони діють у персональній якості, а не як представники конкретної

¹⁰⁹ Міжнародний Пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 09.08.2025)

держави, що гарантує незалежність у прийнятті рішень. Внутрішня організація Комітету включає вибори Голови, трьох заступників і доповідача, які координують роботу сесій, що відбуваються двічі на рік.

Повноваження Комітету охоплюють широкий спектр функцій: 1) аналіз державних звітів щодо реалізації положень Пакту; 2) ухвалення заключних зауважень і рекомендацій до урядів; 3) формування загальних коментарів, що є авторитетним джерелом тлумачення міжнародних норм; 4) розгляд індивідуальних скарг осіб, які вважають, що їхні права були порушені. В окремих випадках можливий також розгляд міждержавних скарг.

Механізми захисту прав людини у межах Комітету поєднують елементи як політичного, так і юридичного впливу. Юридичний аспект виявляється у правовій оцінці дій держави та встановленні фактів порушень, тоді як політичний – у формуванні міжнародного тиску через публічність рішень і рекомендацій. Важливим є те, що Комітет не має прямої виконавчої влади, однак його висновки створюють потужний авторитетний прецедент, що впливає на національне законодавство та судову практику. Таким чином, структура та повноваження Комітету спрямовані на забезпечення комплексного механізму захисту прав людини на глобальному рівні¹¹⁰.

Захист прав людини в контексті Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МППП), ухвалений 16 грудня 1966 року, став одним із базових документів сучасного міжнародного права прав людини. Його значення полягає в тому, що він уперше закріпив комплекс фундаментальних прав, які вважаються невід’ємними та універсальними: право на життя, заборону катувань, свободу думки, совісті й релігії, свободу вираження поглядів, право на справедливий суд, свободу від дискримінації тощо.

Особливість МППП полягає у створенні міжнародного контрольного механізму – Комітету з прав людини, уповноваженого здійснювати нагляд за виконанням зобов’язань держав. Таким чином, Пакт не лише проголосив права, а й забезпечив інституційну основу для їхнього захисту. Важливо також, що держави-учасниці зобов’язані гармонізувати своє національне законодавство з положеннями Пакту, що сприяло поширенню міжнародних стандартів у внутрішніх правових порядках.

Захист прав людини у контексті Пакту здійснюється як на міжнародному, так і на національному рівнях. Національні органи мають першочергове завдання забезпечувати дотримання прав, тоді як Комітет виконує функцію зовнішнього контролю. Значення Пакту проявляється у створенні глобальної системи універсальних стандартів, якими мають керуватися всі держави незалежно від їхнього політичного устрою чи правової системи. У такий спосіб Пакт став

¹¹⁰ Міжнародний Пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 09.08.2025)

важливим кроком у формуванні сучасної системи міжнародного захисту прав людини¹¹¹.

Розгляд індивідуальних повідомлень про порушення прав людини.

Механізм розгляду індивідуальних повідомлень є одним із найефективніших інструментів діяльності Комітету ООН з прав людини. Він ґрунтується на положеннях Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, який надає фізичним особам право звертатися до Комітету у випадку, якщо вони вважають, що держава-учасниця порушила їхні права.

Процедура розгляду має кілька етапів. Спочатку Комітет перевіряє прийнятність скарги: вона може бути подана лише після того, як заявник вичерпав усі внутрішні засоби захисту; вона не повинна бути анонімною чи розглядатися в іншому міжнародному органі. Далі відбувається розгляд по суті: держава і заявник подають свої аргументи, після чого Комітет ухвалює «погляди» (views) – авторитетний документ, що містить висновок про наявність чи відсутності порушення Пакту.

Хоча ці рішення не мають примусової сили в юридичному сенсі, вони виконують важливу роль: створюють міжнародний прецедент, чинять політичний тиск на держави, змушуючи їх змінювати законодавство чи адміністративну практику. У багатьох випадках рішення Комітету сприяли звільненню неправомірно затриманих осіб, перегляду кримінальних вироків чи внесенню поправок до національних законів. Таким чином, механізм індивідуальних повідомлень забезпечує практичний вимір захисту прав людини, роблячи положення Пакту дієвими у повсякденному житті.

ПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Історія створення та перспективи розвитку Комітету ООН з прав людини.
2. Реформування міжнародних механізмів захисту прав людини-виклики сучасності.
3. Представництво, захист інтересів та процедурні питання у справі «Ноттебома» МС ООН (Ліхтенштейн проти Гватемали від 18 листопада 1953 року; рішення МС ООН 1992 р.).
4. Представництво, захист інтересів та процедурні питання у справі Лаграндів МС ООН.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

Проаналізувати різні існуючі механізми захисту прав людини та створити таблицю - порівняльну характеристику щодо спільного та відмінного в процедурах захисту прав людини інституціями ООН та механізмами ЄС.

¹¹¹ Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 09.08.2025)

Питання для самоконтролю:

1. Міжнародна процедура примирення в органах ООН.
2. Вирішення міжнародних спорів у спеціалізованих установах ООН.

ТЕМИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ:

1. Встановлення прийнятності та Процедура розгляду повідомлення.
2. Процедура медіації як досудове врегулювання.

Рекомендовані джерела:

1. Crisan I. The principles of legality “nullum crimen, nulla poena sine lege” and their role. Effective Justice Solutions. URL: http://effectius.com/yahoo_site_admin/assets/docs/The_principles_of_legality_nullum_crimen_nulla_poena_sine_lege_and_their_role_Iulia_Crisan_Issue5.16811416.pdf.
2. Human Rights Committee General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Advance unedited version CCPR/C/GC/36, 30 October 2018 URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CCPR/CCPR_C_GC_36.pdf
3. Звернення неурядових організацій щодо викрадення та страт активістів та представників місцевого самоврядування на захоплених Росією територіях. URL: <https://auc.org.ua/novyna/zvernennya-neuryadovyh-organizaciy-shchodovykradennya-ta-strat-aktyvistiv-ta-predstavnykiv>
4. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf>
5. Каненберг-Сандул О.К. Порушення прав людини в умовах військової агресії РФ проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2023. <http://www.lsej.org.ua/>
6. Каненберг-Сандул О. К. Міжнародно-правова відповідальність за поведінку. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2021. С. 349-351.
7. Каненберг-Сандул О. К. Еволюція створення системи міжнародного правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2022. С. 349-351. http://lsej.org.ua/1_2022/79.pdf
8. Каненберг-Сандул О. К. Проблеми та перспективи захисту прав людини в режимі військової окупації конфліктів. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція, присвячена 25-річчю Національному університету «Одеська юридична академія», 19 травня 2023 року, м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2023.*
9. Короткий Т. Р. Прогнозування використання засобів міжнародної ад'юдикації в якості інструментів захисту національних інтересів України / Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель // *Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал*. 2014. № 4. С. 27–33.
10. Короткий Т. Р. Формування доказової бази для міжнародно-правових механізмів захисту національних інтересів при посяганнях на суверенітет і

територіальну цілісність України / Т. Р. Короткий, Е. А. Плешко // *Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал*. 2014. № 4. С. 34–41.

11. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

12. Ярмакі В.Х. Система принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. Ч.1. 2018. С. 95-98.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Поняття та сутність прав людини в міжнародному праві.
2. Класифікація прав людини: покоління прав людини.
3. Принципи прав людини в міжнародному праві.
4. Джерела міжнародного права прав людини.
5. Роль держави у забезпеченні прав людини.
6. Поняття універсального міжнародно-правового стандарту прав людини.
7. Джерела універсальних прав людини.
8. Загальна Декларація прав людини (1948 року).
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 року).
10. Факультативні протоколи до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та їх місце в універсальному міжнародно-правовому стандарті прав людини.
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 року).
12. Сучасні виклики та тенденції розвитку універсального міжнародно-правового стандарту прав людини.
13. Поняття та структура міжнародних механізмів захисту прав людини.
14. Роль ООН та її головних органів в сфері контролю за дотриманням міжнародних стандартів прав людини.
15. Роль спеціалізованих установ ООН в сфері контролю за дотриманням міжнародних стандартів прав людини.
16. Регіональні системи захисту прав людини.
17. Європейський суд з прав людини.
18. Роль міжнародних неурядових організацій в системі захисту прав людини.
19. Історичні передумови створення Європейської системи захисту прав людини.
20. Європейська конвенція з прав людини: структура, основні положення та значення.
21. Європейський суд з прав людини: організація, склад, юрисдикція.
22. Процедура індивідуальних та міждержавних скарг до ЄСПЛ.
23. Виконання рішень Європейського суду з прав людини та їхній вплив на національні правові системи.
24. Співпраця в галузі прав людини в Європі в рамках Європейського Союзу.
25. Європейська Хартія основних прав ЄС (2000 року).
26. Регіональні системи захисту прав людини.
27. Міжамериканська система захисту прав людини.
28. Африканська система захисту прав людини.
29. Ісламська система захисту прав людини.
30. Система захисту прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.
31. Загальна декларація прав людини про обмеження прав людини.

32. Особливості підходів ЄСПЛ до визначення меж та підстав обмеження прав і свобод людини.
33. Поняття надзвичайної ситуації та надзвичайного стану.
34. Права людини в умовах надзвичайного стану.
35. Гуманітарна допомога жертвам гуманітарних катастроф.
36. Правові засади та обмеження прав та свобод людини.
37. Правообмеження у Загальній декларації прав людини.
38. Особливості підходів ЄСПЛ до визначення меж та підстав обмеження прав і свобод людини.
39. Міжнародно-правові стандарти обмеження прав людини у надзвичайних ситуаціях.
40. Критерії пропорційності для обмеження права на свободу пересування під час надзвичайного стану.
41. Класифікація прав і свобод людини та підстави їх обмеження.
42. Роль та значення міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів та права людини.
43. Збройні конфлікти та права людини.
44. Захист культурних цінностей в період збройних конфліктів.
45. Правовий статус окремих категорій осіб під час збройних конфліктів.
46. Міжнародно-правове регулювання методів та засобів ведення військових дій та права людини.
47. Застосування норм до різних видів збройних конфліктів. «Право Гааги» та «Право Женеви»: формування та відмінності між ними.
48. Діяльність Комітету ООН з прав людини.
49. Структура, повноваження, механізми захисту прав людини.
50. Захист прав людини в контексті Міжнародний Пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року.
51. Розгляд індивідуальних повідомлень про порушення прав людини.

РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

Основні джерела

1. Антонович М. Міжнародне публічне право : підручник. Видавництво Юрінком Інтер. 2023. 516 с.
2. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. Справ. 2020. 544 с.
3. Вибрані міжнародні документи з прав людини. Видавництво Право. 2023. 152 с.
4. Доннеллі Дж. Універсальні права людини в теорії та практиці. К.: Сфера. 2012.
5. Гончаров В. В. Міжнародний захист прав людини. Навчальний посібник для підготовки до ЄФВВ. 2025. 300 с.
6. Журавльов Д. В., Дрозд О. Ю. та ін. Міжнародне гуманітарне право. Особливості застосування в умовах збройної агресії РФ проти України. Видавничий дім «Професіонал». 2024. 598 с.
7. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці. Методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / Упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ. 2020.
8. Захист прав людини в сучасному міжнародному та європейському праві : навч.-метод. посібник / Х. Бехруз, А. Гриб [та ін.] ; за ред. Х. Бехруз; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс. 2023. 62 с. (Серія: навчально-методичні посібники). URL:<https://doi.org/10.32837/11300.27334>
9. Манукян В. І. Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. Теорія, принципи, практика. К: Норма права. 2023. 596 с.
10. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]. Одеса : Фенікс. 2023. 464 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26023>.
11. Міжнародний захист прав людини : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. осв. галузі знань 08, спец. 081 «Право» та галузі знань 29, спец. 293 «Міжнародне право» [Електронне видання] / уклад.: Г. М. Гриб, Д. О. Гребенюк, В.Ю. Дронов ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2025. 144 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/163d6966-7529-4c00-b5a2-311316ce5534/content>
12. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навчально-методичний посібник / за ред. О. В. Бігняка. Херсон : Гельветика. 2019. 168 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15563>
13. Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.] Харків: ООО «Планета-Принт». 2021. 404 с.

14. Права і свободи людини та їх дотримання під час дії воєнного стану. Київ: Видавничий дім «Професіонал». 2022. 310 с.
15. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародне право прав людини: підручник. Видавництво Юрінком Інтер. 2023. 584 с.
16. Сучасна концепція прав людини: європейське праворозуміння : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / Х. Н. Бехруз, М. В. Грушко, К. В. Мануїлова, Т. С. Федорова ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса : Фенікс. 2023. 143 с.
17. Терлецький Д. С., Марусяк О. В., Батан Ю. Д., Афанасьєва М. В. та ін. Права людини в особливих правових режимах: досвід України: монографія. Одеса: Гельветика. 2022. 356 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.16137>
18. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір : монографія / О. О. Тихомиров. Одеса : Видавництво «Юридика». 2023. 304 с.
19. Чистякова А. Права людини в умовах воєнного стану. Законодавство. Судова практика. 2024. 316 с.
20. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: Голембовська О.О. 2018. 168 с. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/tdp_2024/info/4lit.html

Допоміжні джерела

Нормативно-правові акти

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Загальна декларація прав людини (1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Європейська конвенція з прав людини з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf
8. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text
9. Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (Конвенція IV) та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

10. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
11. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
12. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III) 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text
17. Хартія економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 р. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/cerds/cerds.html>
18. Міжнародний біль про права людини. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=65140
19. Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
20. Заклучний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
21. Статут Ради Європи. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
22. Регламент Європейського суду з прав людини 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067.
23. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV (із змін.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
24. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 02.12.2012 № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
25. United Nations Charter URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>

Додаткові джерела

1. Атаманова Н. В., Тицька Я. О. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному

- суспільстві. *Juris Europensis Scientia*. 2022 URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2022/1.pdf
2. Бондарчук Я.П. «Критерії правомірного обмеження принципу свободи». *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024.
 3. Барсук Д. М. Міжнародний механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 1 № 87 (2025) С. 137-143 URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324566>
 4. Бехруз Х. Н., Аракелян М. Р., Мануїлова К. В. Практика Європейського суду з прав людини щодо експропріації та прав власності. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 261-265.
 5. Бунчук О. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-ne-mozhna-zaboronyty/>
 6. Бурма С.К. Дружне врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. *Вісник Південногорегіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С.168-175.
 7. Гавриленко О. А., Реньов Є. В. Право на захист: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 532-535. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/119>
 8. Гриньо Д.Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023.
 9. Громовенко К. В. Проблеми загальних принципів права в міжнародному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 49. С. 176-179.
 10. Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна Республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230-238.
 11. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf>
 12. Звернення неурядових організацій щодо викрадення та страт активістів та представників місцевого самоврядування на захоплених Росією територіях. URL: <https://auc.org.ua/novyna/zvernennya-neuryadovyh-organizacij-shchodo-vykradennya-ta-strat-aktyvistiv-ta-predstavnykiv>
 13. Здреник І. Концепція соматичних прав людини: теоретико-правові підходи до розуміння URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/4.pdf>
 14. Карвацька С.Б., Лабик А.Р., Строїч М.І. Реалізація принципу еволюційного трактування цифрових прав людини у практиці ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 428-431.
 15. Капітан О.І., Саміло А.В. Міжнародне гуманітарне право як результат викликів збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 5. 2024. С. 892-899. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.136>

16. Канєнберг-Сандул О.К. Порушення прав людини в умовах військової агресії РФ проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2023. <http://www.lsej.org.ua/>
17. Канєнберг-Сандул О.К. Міжнародно-правова відповідальність за поведінку. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2021. С. 349-351.
18. Канєнберг-Сандул О. К. Проблеми та перспективи захисту прав людини в режимі військової окупації конфліктів. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція, присвячена 25-річчю Національному університету «Одеська юридична академія», 19 травня 2023 року, м. Одеса: збірник матеріалів конференції*. Одеса. 2023.
19. Кузенко У. І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 9 (21). С. 36–42.
20. Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2020. С. 51-53. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/13.pdf
21. Львова Є. О. Міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги як міждисциплінарного інструменту захисту прав людини. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 28. С. 79-87. URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/318/313>
22. Мануїлова К.В. Процедура реадмісії та її відповідність міжнародним та європейським стандартам прав людини. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 1. С. 125-130. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2024/21.pdf
23. Мануїлова К. В. Імплементація міжнародно-правових норм збройних конфліктів у національне право держав. *Держава та регіони. Серія Право*. 2023. Випуск № 1. С. 211-215. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.34>
24. Мануїлова К. В. Гребенюк Д. О. Дипломатія заради прав людини: минуле та сучасне. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2022. С. 799-800 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/194>
25. Мануїлова К. В. Міжнародні стандарти захисту прав та свобод дітей під час збройних конфліктів як найбільш вразливої категорії осіб. *Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipro-petrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 2023. С. 183-196 DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-8> //
26. Марценко Н., Грушко М. Гуманітарний доступ під час збройних конфліктів. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 102-110. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/84_102-110/pdf

27. Марущак А. В. Правова основа дерогації як правомірного обмеження прав людини. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d21a7159-0e7d-4e47-b1ce-448b2dbcdad3/content>
28. Мельниченко Б. Б. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал* № 4. 2023. С. 106-109. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/23>
29. Наливайко О.І., Братішко Н.А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/73.pdf>
30. Рабінович П. Міжнародні праволюдні стандарти: поняття, класифікації. <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/37/pdf/pp-2020-37-13.pdf>
31. Расторгуєва, Н.О. Особливості дотримання прав людини в умовах надзвичайних правових режимів, спричинених пандемією. *Вісник ХНУВС*. 2022. 98(3). С. 48–57. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua>
32. Слінько Т.М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини та громадянина. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf>
33. Синицин П.М., Василюгло Р.О. Роль принципу пропорційності під час обмеження конституційних прав. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2025.
34. Стефанчишен Р. В. Міжнародний досвід введення правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 198-203. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2024/32.pdf
35. Сурілова О.О., Бурдюжа О.М. Правова природа інституту «гуманітарна допомога» як елементу системи міжнародного права. *Держава та регіони*. 2024. №2. С. 62-67 URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2024/13.pdf
36. Цимбал В. О., Коваль Д. С., Родік Т. П. Європейський суд з прав людини як правова гарантія захисту прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2022. С. 103-106.
37. Цебенко С. Б. Всесвітні міжнародні стандарти з прав людини, прийняті організацією Об'єднаних Націй. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/109.pdf
38. Федик С.Є. «Застосування принципу пропорційності у судовій практиці». *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2021.
39. Шахтарська Т.М. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>.
40. Шершель О. В. Обмеження прав і свобод людини як прояв законів діалектики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024.

41. Яцковина В. В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/11.pdf>
42. Ярмачі В.Х. Система принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. Ч.1. 2018. С. 95-98.
43. Hrushko M. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare (A vision from Ukraine) // Kovalchuk V., Zharovska I., Mykivych M., Hrushko M., Hrabynskyi M. *Revista UNISCI / UNISCI Journal*. 2022. №. 59. P. 129–144. URL: <http://www.unisci.es/transformation-challenges-for-the-international-humanitarian-law-system-migration-crisis-as-the-latest-tool-for-hybrid-warfare-a-vision-from-ukraine/>
44. Hrushko M. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine // A. G. Kolb, M. Hrushko, H. Teteriatnyk, O. Chepik-Trehubenko, O. Kotliar. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39. 2021. № 71. P. 334–349. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423/40879>.
45. Human Rights Standards: Learning from Experience. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads>
46. Galyna, T., Hrushko, M., Grygor'yeva, V. V., Manuilova, K., & Kramar, R. (2023). The role of international law in ensuring international security. *Lex Humana (ISSN 2175-0947)*. № 15(4). P. 590-608. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2833>
47. Manuilova Kateryna V. Interaction of IHRL and IHL in the field human rights promotion: International standards and national dimension / co-authors: Mykhailo M. Prokhorenko, Iryna V. Tarasova, Viktor V. Nazarov, Kateryna V. Denysenko. *Informatol*. 2022. Vol. 55, 1-2.- P. 42-52 (адреса посилання: <https://hrcak.srce.hr/broj/21210>) (Scopus 4, 16 д.а.).
48. The New Agenda for Peace: A Model for the Declaration on Future Generations? URL: <https://unu.edu/cpr/blog-post/new-agenda-peace-model-declaration-future-generations>.
49. The European Court of Human Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/tbilisi/europeancourtsofhumanrights>
50. European Court of Human Rights. The Practical Guide to Humanitarian Law. URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/european-court-of-human-rights/>
51. Grigory Dikov, Olga Chernishova. The European Human Rights System. Global Lex. 2023. URL: https://www.nyulawglobal.org/globalex/european_human_rights_system1.html
52. United Nations Charter. 1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

Ресурси відкритого доступу

1. <https://www.un.org/ru> Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй.
2. <https://www.un.org/en/ga> Офіційний сайт Генеральної Асамблеї ООН.

3. <https://www.un.org/securitycouncil> Офіційний сайт Ради безпеки ООН.
4. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/Home.aspx> Офіційний сайт Ради ООН з прав людини.
5. <https://www.ohchr.org/RU/Countries/ENACARegion/Pages/UAIndex.aspx> Офіційний сайт Управління Верховного Комісара ООН.
6. <https://www.unhcr.org> Офіційний сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців.
7. <https://www.icj-cij.org> Офіційний сайт Міжнародного Суду ООН.
8. <https://www.coe.int/ru> Офіційний сайт Ради Європи.
9. <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home> Офіційний сайт Європейського Суду з прав людини.
10. <http://www.corteidh.or.cr> Офіційний сайт Міжамериканського суду з прав людини.
11. <http://ua.icrc.org> Офіційний сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні.

Сайти державних органів влади України

1. <http://www.president.gov.ua> сайт Президента України.
2. <http://www.academy.gov.ua> сайт Національної академії державного управління при Президентові України.
3. <http://portal.rada.gov.ua> сайт Верховної Ради України.
4. <http://www.ombudsman.gov.ua> сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
5. <http://www.kmu.gov.ua/control> сайт Кабінету Міністрів України.
6. <http://www.minjust.gov.ua> сайт Міністерства юстиції України.
7. <http://www.mon.gov.ua> сайт Міністерства освіти і науки України.
8. <http://mfa.gov.ua/ua> сайт Міністерства закордонних справ України.
9. <http://www.ccu.gov.ua/uk/index> сайт Конституційного Суду України.
10. <http://www.scourt.gov.ua> сайт Верховного Суду.
11. <http://www.gp.gov.ua> сайт Офісу Генерального прокурора.
12. <http://www.vcu.gov.ua> сайт Вищої ради юстиції України.

Інші інтернет-джерела

13. <http://helsinki.org.ua>—сайтУкраїнської Гельсінської спілки з прав людини.
14. www.healthrights.in HealthRights – портал захисту прав пацієнтів.
<https://www.uail.com.ua/> – сайт Української асоціації міжнародного права.
15. <http://dspace.onua.edu.ua/> eNUOLAIR – репозитарій (архів) Національного університету «Одеська юридична академія».

- Міжнародні** стандарти захисту прав людини : навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань К «Безпека та оборона», спеціальності К9 «Правоохоронна діяльність», галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право», спеціальності Д8 «Право» та галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право», спеціальності Д9 «Міжнародне право» / уклад.: Х. Н. Бехруз, О. О. Сурілова, К. В. Мануїлова [та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». — Одеса : Астропринт, 2025. — 104 с.

ISBN 978–617–8569–68–6

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Міжнародні стандарти захисту прав людини».

У навчально-методичному посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, а також рекомендований перелік джерел.

Навчально-методичний посібник рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

УДК 341.231.14:006(073)

Навчально-методичне видання

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти галузі знань К «Безпека та оборона»,
спеціальності К9 «Правоохоронна діяльність»,
галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право»,
спеціальності Д8 «Право» та галузі знань
Д «Бізнес, адміністрування та право»,
спеціальності Д9 «Міжнародне право»

Укладачі:

БЕХРУЗ Хашматулла Набієвич
СУРІЛОВА Олена Олексіївна
МАНУЇЛОВА Катерина Вікторівна
та інші

Надруковано з готового оригінал-макета
в авторській редакції

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Дизайнер обкладинки *О. А. Кунтарас*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,05.
Тираж 300 прим. Зам. № 500 (147).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.